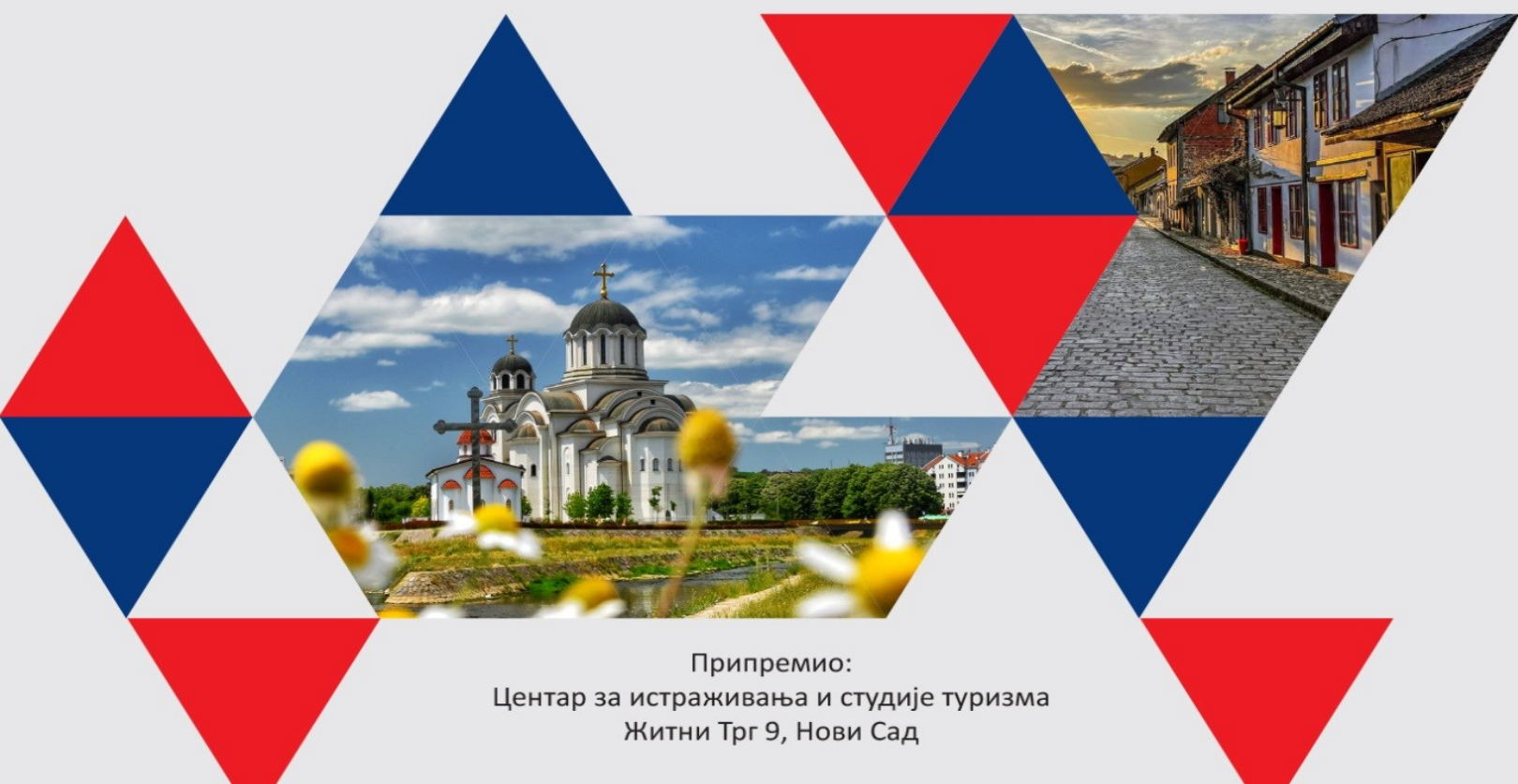




Програм развоја туризма Града Ваљева за период 2023.- 2030. године



Припремио:
Центар за истраживања и студије туризма
Житни Трг 9, Нови Сад

**ПРОГРАМ РАЗВОЈА ТУРИЗМА ГРАДА ВАЉЕВА ЗА
ПЕРИОД 2023. - 2030. ГОДИНЕ**

Ваљево, децембар, 2023. године

Садржај

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ	1
2. МЕТОДОЛОГИЈА РАДА.....	2
3. ПЛАНСКИ ОСНОВ ЗА ИЗРАДУ ПРОГРАМА РАЗВОЈА ТУРИЗМА ГРАДА ВАЉЕВА3	
4. ОПШТЕ ИНФОРМАЦИЈЕ О ГРАДУ ВАЉЕВУ.....	12
4.1 ГЕОГРАФСКЕ, ДЕМОГРАФСКЕ И КЛИМАТСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ	12
4.2 КУЛТУРНО - ИСТОРИЈСКО НАСЛЕЂЕ И ПРИРОДНЕ АТРАКЦИЈЕ.....	17
4.3 САОБРАЋАЈ И ЈАВНИ ПРОСТОР	30
4.4 СТЕПЕН ПРИВРЕДНОГ РАЗВОЈА ГРАДА ВАЉЕВА	36
5. АНАЛИЗА ПОСТОЈЕЋЕГ СТАЊА РАЗВОЈА ТУРИЗМА ВАЉЕВА.....	38
5.1 КЉУЧНИ ПОКАЗАТЕЉИ ТУРИСТИЧКОГ ПРОМЕТА У ПЕРИОДУ 2018. - 2022.38	
5.2 ОРГАНИЗАЦИЈА ТУРИСТИЧКОГ СЕКТОРА НА НИВОУ ТУРИЗМА ГРАДА ВАЉЕВА	40
5.3 АНАЛИЗА ПОСТОЈЕЋИХ КЉУЧНИХ ТУРИСТИЧКИХ ПРОИЗВОДА	44
5.4 АНАЛИЗА ПОНУДЕ ТУРИСТИЧКО-УГОСТИТЕЉСКИХ КАПАЦИТЕТА.....	46
5.5 АНАЛИЗА ЉУДСКИХ РЕСУРСА У ОБЛАСТИ ТУРИЗМА И УГОСТИТЕЉСТВА	48
5.6 АКТИВНОСТИ НА РАЗВОЈУ ТУРИСТИЧКИХ ПРОИЗВОДА.....	50
6. SWOT АНАЛИЗА: ПРЕДНОСТИ И НЕДОСТАЦИ РАЗВОЈА ТУРИЗМА	54
7. РАЗВОЈНИ МОДЕЛ, ЦИЉЕВИ И ПРОЈЕКЦИЈЕ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА ТУРИЗМА ГРАДА ВАЉЕВА	59
8. ДЕФИНИСАЊЕ КЉУЧНИХ ТУРИСТИЧКИХ ПРОИЗВОДА ГРАДА ВАЉЕВА	65
9. АНАЛИЗА КЉУЧНИХ ТУРИСТИЧКИХ ТРЖИШТА ОД ЗНАЧАЈА ЗА РАЗВОЈ ТУРИЗМА И МАРКЕТИНГ АКТИВНОСТИ ГРАДА ВАЉЕВА	72
10. ПЛАН КОНКУРЕНТНОСТИ СА ПРЕДЛОГОМ КЉУЧНИХ ИНВЕСТИЦИОНИХ ПРОЈЕКТА.....	83
10.1 ОДРЕДНИЦЕ ЗА ПОБОЉШАЊЕ КОНКУРЕНТСКЕ ПОЗИЦИЈЕ	84
10.2 ПРЕДЛОГ КЉУЧНИХ ИНВЕСТИЦИОНИХ ПРОЈЕКТА	87
10.3 ПЛАН РАЗВОЈА ЉУДСКИХ РЕСУРСА.....	91
10.4 МАРКЕТИНШКИ ПЛАН	93
11. МОДЕЛ УПРАВЉАЊА ТУРИСТИЧКОМ ДЕСТИНАЦИЈОМ	97
12. АКЦИОНИ ПЛАН	99
13. ЗАКЉУЧАК	103
14. ПОПИС ТАБЕЛА, ГРАФИКОНА, ШЕМА И СЛИКА	105
15. КОРИШЋЕНА ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ ПОДАТАКА	109
16. ПРИЛОЗИ.....	111
16.1 ИСТРАЖИВАЊЕ ПОСЕТИЛАЦА ГРАДА ВАЉЕВА.....	111
16.2 АНАЛИЗА ТУРИСТИЧКОГ ЛАНЦА ВРЕДНОСТИ	116

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Програм развоја туризма Града Ваљева за 2023. - 2030. годину (у даљем тексту: Програм) припремљен је у складу са Законом о туризму Републике Србије (Сл. Гласник РС, бр. 17/2019), Законом о угоститељству (Сл. Гласник РС, бр.17/2019) и усаглашен са усвојеном Стратегијом развоја туризма Републике Србије за период 2016.-2025. (Сл. гласник РС, бр. 98/2016). Програм је усаглашен и са Правилником о садржини и начину израде програма развоја туризма (Службени гласник РС, број 86 од 19. јуна 2020). Правилник дефинише израду Програма развоја на период од пет година. Град Ваљево је израдио Програм развоја туризма за период 2023. - 2030. године како би се ускладио са Програмом развоја Града, те је и Акциони план детаљно развијен за наведени период до 2030. године.

Главни циљ Програма је да дефинише стратешке правце развоја туризма Града Ваљева, да допринесе унапређењу његове конкурентске позиције на тржишту, као и опште услове за унапређење туризма. Да би се ово постигло, пре свега је потребно дефинисати тренутно стање развоја туризма и на основу тога предложити даљи план развоја туристичких производа и целокупне дестинације. Важан циљ Програма је дефинисање корака за подизање конкурентности туристичке дестинације као и јасних корака и праваца развоја до 2030. године.

Документ дефинише методологију и процедуре рада у свом првом делу. Наредни део документа односи се на ситуациону анализу која укључује преглед планских докумената, опште информације о Граду Ваљеву, анализу тренутне ситуације развоја туризма и коначно *SWOT* анализу дестинације. Пратећи детаљну анализу стања, следећа целина документа дефинише плански оквир развоја туризма дестинације који обухвата следеће целине: дефинисање кључних туристичких производа, анализу тржишних сегмената и маркетинг активности, развојни модел, циљеве и пројекције одрживог развоја туризма Града Ваљева.

Наредни део документа дефинише план конкурентности са предлогом кључних инвестиционих пројеката, и то:

1. Смернице за унапређење конкурентске позиције (стратешка упоришта, визија, мисија, позиционирање)
2. План инвестиција - усмерен на капиталне пројекте, са задатком унапређења конкурентности дестинације на домаћем и међународном тржишту.
3. Подизање капацитета људских ресурса у туризму, са задатком унапређења опште конкурентности туристичке понуде и искустава дестинације кроз плански приступ подизања капацитета знања и вештина актера на дестинацији.
4. Маркетиншки план - дефинише планске кораке маркетинга и продаје дестинације, потом бренд и започиње процес брендирања у односу на постављене туристичке производе, дефинисана приоритетна тржишта и тржишне сегменте, као и умрежавање између субјеката од значаја за развој туризма.

Последње целине документа представљају дефинисање управљачког модела дестинације и Акциони план који све смернице и препоруке ставља у временски оквир и јасно дефинише приоритете, мере, активности, одговорне стране, индикаторе мерења успешности задатака и изворе финансирања.

На крају, захваљујемо се на указаном поверењу и додељеном пројекту израде „Програм развоја туризма Града Ваљева за период 2023. - 2030. године”, Програм је конципиран тако да буде оперативан и применљив и да послужи свим представницима јавног и приватног сектора у усмеравању својих активности развоја туризма.

2. МЕТОДОЛОГИЈА РАДА

Методологија рада садржи информације о примењеним методама и техникама истраживања, начину обраде података и стручном тиму.

Током израде документа, аутори су се водили принципом партиципативног приступа при изради документа и одржали пет консултативних састанака са представницима Градске управе Града Ваљева, затим три састанка са представницима приватног сектора на дестинацији: хотелијерима, издаваоцима приватног смештаја, произвођачима сувенира, цивилним удружењима итд. Састанци су одржани у виду фокус група - групних интервјуа који су уз дозволу учесника снимани, а потом квалитативно обрађивани. Укупно је у фокус групама учествовало 19 особа, представника кључних актера развоја туризма на дестинацији.

Поред фокус група, спроведено је и анкетно истраживање (електронска и теренска анкета) са посетиоцима - домаћим и страним туристима (у Граду Ваљевоу, на Дивчибарама, Повлену и Бранковини). У истраживању је укупно учествовало 107 туриста.

При изради документа коришћени су и следећи извори података:

- Закони, правилници као и стратешка докумената на локалном, регионалном и националном нивоу, који су од значаја за дефинисање планских оквира развоја туризма дестинације (погледати поглавље 3. Планска документа)
- Публикација општине и региони у Србији, републички Завод за статистику;
- Подаци о категоризацији угоститељских објеката у Србији и сл. које издаје и објављује Министарство туризма и омладине;
- Стратегије развоја туризма Републике Србије за период 2016. - 2025. године;
- Подаци добијени од стране дестинација узора и дестинација конкурената;
- Подаци о туристичком промету и перформансама развоја туризма добијених са сајта e-turista;
- Поред тога, метода која је коришћена приликом израде документа је *SWOT* анализа;

- План развоја туризма и план конкурентности представљају експертску анализу и препоруке дате на основу ситуационе и тржишне анализе, као и примарних и секундарних података прикупљених истраживањима са кључним актерима на дестинацији;
- На крају документа дат је предлог туристичких произода, циљних тржишта, развојног модела, приоритета, мере и активности у односу на целине Програма, као и план конкурентности. Акциони план садржи опис свих активности, са временским роковима извршења и одговорностима.

3. ПЛАНСКИ ОСНОВ ЗА ИЗРАДУ ПРОГРАМА РАЗВОЈА ТУРИЗМА ГРАДА ВАЉЕВА

За развој туризма важни су просторни и урбанистички планови који дефинишу развојне принципе и одређују зоне у циљу бољег и квалитетнијег развоја туризма на целој територији Града Ваљева. Планови који су тренутно у изради нису од значаја за овај преглед, а планирана је израда ПДР центра Дивчибара.

За сваки од докумената дата је следећа кратка анализа:

Документ	Просторни план Града Ваљева (Службени гласник Града Ваљева 03/13)
Веза ка документу	https://www.valjevo.rs/prostorni-plan-grada-valjeva/
Опис типа и садржаја документа	Просторни план даје смернице за развој Града Ваљева и насељених места на подручју које бухвата, али даје и правила уређења и грађења за атар (простор између насељених места) и за зоне (с посебним режимом заштите) и намене (јавне намене, стамбене и пословне, инфраструктуру и друго) које су захтевале детаљнију или посебну разраду.
Просторни обухват	Просторни план обухвата територију Града Ваљева површине 905 km ² у његовим административним границама.
Коментар	Просторни план даје најдетаљнији опис и смернице за развој и туристичких зона ван Града Ваљева, а на подручју локалне самоуправе. Оне се могу директно примењивати и као смернице за даљу планску разраду.
Генерални циљеви	<p>Општи дугорочни циљ одрживог (социоекономског) развоја на подручју града јесте привредни опоравак, повећање конкурентности привредних сектора (посебно индустрије, пољопривреде, туризма и услуга), остваривање динамичног, одрживог и инклузивног привредног раста, запошљавање и просперитет локалног становништва на основу мобилизације и јачања креативних ресурса, применом европских принципа индустријске политике и политике развоја предузетништва као фактора веће територијалне кохезије.</p> <p>Основни циљ подразумева ефикасно окончање реформских процеса који могу да активирају територијални капитал подручја и да допринесу да простор Града Ваљева постане привлачан за улагања и за јачање конкурентности у области економије засноване на знању, ресурсно - ефикасне и нискоугљеничке економије, која је у стању да обезбеди одрживи привредни раст са новим радним местима и већом социјалном кохезијом. Основни циљ развоја индустрије је опоравак, повећање секторске и територијалне конкурентности и запослености обезбеђењем повољних општинских, инфраструктурних и просторних услова, као и просторна дистрибуција капацитета усклађена са потенцијалом подручја и конкретним захтевима инвеститора.</p>

Посебни циљеви од значаја за развој туризма	<ul style="list-style-type: none"> – успостављање одрживе структуре привреде подршком ефикасном реструктурирању и јачању индустријског комплекса, агро - комплекса и туризма; – раст конкурентности привреде обезбеђењем општих повољних услова пословања; – активирањем привредних делатности заснованих на знању, подршкама иновацијама и усвајању нових технолошких решења и производа; – економско - еколошко реструктурирање дела постојећих капацитета и повећање учешћа <i>high-tech</i> грана; – обликовање адекватног тржишта радне снаге са кадровима који одговарају захтевима савремене структуре локалне економије; – стварање услова за формирање савремених локационо - организационих форми (ревитализација постојећих браунфилд локација, развој индустријских и предузетничких зона, индустријског парка, пословних инкубатора, кластерског повезивања); – ублажавање територијалне неравномерности децентрализацијом индустријског развоја и диверзификацијом руралне економије сагласно локационо-развојним потенцијалима мањих просторних целина и – подстицај ефикасном коришћењу ИКТ у привређивању, јачању регионалне и међународне сарадње, унапређењу сарадње приватног и јавног сектора, јачању партнерстава регионалних и локалних институција ради подршке локалном развоју.
Констатовано постојеће стање и проблеми	<p>На подручју града знатни су потенцијали за развој туризма, под условом да се реализују циљеви и одговарајући услови заштите животне средине. Потенцијал представљају и подручја сврстана у категорије II и III квалитета животне средине, на којима се са минимумом комуналног уређења простора могу остварити више категорије квалитета животне средине, као и подручја у категорији IV која треба очувати и заштити.</p>
Планирана решења од значаја за развој туризма	<p>Туризам заснован на комплетирању и заокруживању постојеће туристичке понуде и интензивнијем коришћењу расположивих потенцијала у склопу примарне туристичке дестинације Ваљевске планине;</p> <p>Према природним и створеним туристичким ресурсима и критеријумима туристичке тражње туристичке и рекреативне клијентеле, понуда подручја града засниваће се на следећим доминантним видовима туризма/туристичким производима:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) градском туризму Ваљева са непосредном околином, са целогодишњом (претежно летњом) понудом са главним мотивима у пословном, културном и посебно манифестационом туризму који је усмерен како на презентацију етно традиције тако и других специфичности подручја; 2) планинског туризма и рекреације на ваљевским планинама са разноврсном целогодишњом понудом - климатска рехабилитација, планинарске и излетничке туре, јахање, пешачење, планински бициклизам, параглајдинг, траил трке, вожња џиповима и други специјални интереси у летњој сезони и алпско, турно и нордијско скијање (ски-школе и почетници), ски-сафари и друго у зимској сезони (на Маљену и Повлену), уз интеграцију са сеоским, ловним, еколошким и неким другим специфичним видовима туризма; 3) туризму, спорту, рекреацији и забави на води, са летњом понудом пре свега на акумулацији Стубо Ровни са подбранским акватичким садржајима, уз сеоски, риболовни, ловни и друге видове туризма; 4) руралног туризма са целогодишњом (претежно летњом) понудом на ресурсима традиционалног етно-амбијента, еко-хране, етно-заната, фолклора и др., програмима забавно-едукативних активности за децу и омладину у руралним срединама, посебно у зони утицаја интензивнијих туристичких дестинација (планинских, водних), уз специјалне интересе и др.;

	<p>5) тулинг и транзитни туризам са целогодишњом (претежно летњом) понудом, првенствено на правцу планираног ауто-пута ка Јужном Јадрану, а затим на правцима државних путева првог реда ка Лазаревцу, Шапцу и Пожеги (посебно путеви културно историјске меморије, природних вредности, традиционалне етно - културе и др., бицикличке стазе, али и транзит ка циљним дестинацијама) повезан са другим видовима туризма;</p> <p>6) туризам специјалних интереса (еко, етно, ловни, риболовни, авантуристички у пењању, параглајдингу, змајарењу, спелеологији и др.), повезан са свим наведеним видовима туризма.</p>
<p>Препознате зоне од значаја за развој туризма</p>	<p>Издваја се пет потенцијалних зона са становишта погодности расположивих природних и антропогених туристичких ресурса, природних услова и разноврсности и очуваности предела за формирање и организацију специфичне/препознатљиве туристичке понуде, као и погодности за повезивање и интегрисање туристичке понуде у простору града, и то:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Источна зона - Дивчибаре са природним резерватом Црна река и клисура реке Градац у оквиру Маљенско - Суворборски рејон (МСР) и Петница у оквиру Ваљевског рејона (ВР); 2) Јужна зона - Лелићи карст (Лелић, Доње и Горње Лесковице), Маглеш и Забава (горњи део слива), Мравињци и Таор у оквиру Повленско - Соколског рејона (ПСР); 3) Западна зона - Повлен (са сливним подручјем акумулације „Стубо Ровни“), Јабланик са делом горњег слива Љубовиће, Медведник са горњим сливом Завојштице, Обница и Јабланица (горњи и средишњи делови сливова) у оквиру ПСР; 4) Средишња зона - Ваљево с Тешњаром и другим непокретним културним добрима, брдо Видрак и доњим деловима сливова Обнице и Јабланице (са црквом Св. Јована у Јовањи) и реком Колубаром у оквиру ВР; и 5) Северна зона - Јаутинска подгорина са Ваљевском Каменицом и Бранковином у оквиру ВР и са долином реке Уб. Формирање, развој и организација туристичке понуде по зонама биће засновани на развоју саобраћајне, техничке (водне, енергетске и телекомуникационе) и туристичке/рекреативне инфраструктуре и на активирању комплементарних активности, у првом реду органске/еколошке пољопривреде, руралног туризма и услуга у центрима и насељима на руралном подручју. <p>У овим зонама најзначајнији ће бити следећи постојећи и планирани туристички центри, насеља и комплекси:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) градски туристички центар Ваљево - у Средишњој зони; 2) туристички центар Дивчибаре - у Источној зони; 3) значајнија туристичка насеља - Петница (у Источној зони), Бранковина и Ваљевска Каменица (у Северној зони), Лелић и Таор (у Јужној зони); 4) комплекс ски стадиона „Повлен” - у Западној зони; 5) комплекс подбранског акватичког центра „Стубо - Ровни” - у Западној зони; 6) планинска туристичка насеља - викенд насеља Мравињци (у Јужној зони) и Дебело Брдо (у Западној зони); и 7) поједини центри у мрежи насеља са специфичном туристичком функцијом: Поћута/Губравић и Брезовице у Западној зони, Ставе/Бобова на саобраћајном правцу који повезује Северну и Западну зону и Доње Лесковице у Јужној зони.
<p>Развојна ограничења и мере заштите</p>	<p>Мере заштите природе, односно природних и културних добара су детаљно наведени у плану. У случају да се прогласе нека додатна у будућности, примењиваће се законске одредбе које ће дефинисати правила за планску реализацију.</p>
<p>Инструменти примене документа</p>	<p>Просторни план је спроведбени за назначене зоне. У малом броју случајева потребна је детаљнија разрада урбанистичким плановима, од којих је већина већ урађена.</p>

Документ	План генералне регулације „Центар” (Службени гласник Града Ваљева 09/14)
Веба на документ	https://valjevo.rs/Dokumenta/GradValjevo/Urbanisticki_Planovi/PGR_Centar/PGR%20CENTAR%20-%20TEKST.pdf
Опис типа и садржаја документа	План генералне регулације је спроведбени план, а за објекте заштићене као културна добра или су вредни објекти градитељског наслеђа појединачно наведени у плану, важе додатни услови и мере које прописује или дефинише надлежни Завод за заштиту споменика културе или пројектант (архитектонске струке).
Просторни обухват	Центар града, укључујући заштићену, просторну културно - историјску целину „Улица Кнеза Милоша”, „Тешњар” и друге мање (појединачне) и веће (групе) објеката и зона заштићених као културна добра и од вредности за градитељско наслеђе Ваљева.
Коментар	План генералне регулације је препознао и донекле утврдио правила за очување, реконструкцију постојећих и изградњу нових објеката у зонама градитељског наслеђа и другим, туристички атрактивним урбаним зонама.
Генерални циљеви	<p>Генерални циљеви плана су дефинисани у неколико принципа:</p> <p>Принцип флексибилности и очувања традиције: Планом је максимално флексибилно омогућена изградња и обнова пословних, стамбених и јавних садржаја уз пуно очување вредних амбијената и објеката као и потпуна афирмација наслеђене урбане матрице.</p> <p>Принцип мешовитости: Омогућено је инвестирање у изградњу релативно великих комплекса разноврсних садржаја уз максимално поштовање индивидуалних корисника малих просторних јединица.</p> <p>Принцип урбане конвергенције: Отворена је могућност креирања нових урбаних амбијената кроз конвергенцију историјских доктрина традиционалног градског блока и отворених урбаних форми. Урбана разноврсност интегрише кључне принципе, одговара урбаној култури града Ваљева и одлика је већине градова у Србији.</p> <p>Принцип перманентне креативности: Креативни потенцијал преноси се на инвеститоре и пројектанте изборим између већ понуђених позиција и габарита објеката, као и могућношћу креирања нових форми кроз коришћење урбанистичког пројектовања. Метод који се препоручује за сложеније ситуације и веће захвате је институција конкурса којим се могу добити иновативна решења.</p> <p>Принцип одрживости: План то омогућава одмереним, али и смелим планским решењима простора, пажљиво одабраним средствима планског изражавања којима се тежи прилагодљивости и бројним правилима у којима је могуће пронаћи комбинације за изузетно велики број случајева, односно захтева.</p>
Посебни циљеви од значаја за развој туризма	<p>У Плану се не наводе посебни циљеви и смернице за развој туризма, али се, међу главним градским потезима, наглашава да је потез реке Колубаре - културни и туристички центар. Од других смерница, План прописује да је „неопходно урадити пројекат Туристичке сигнализације. Туристичке локације до којих ће водити саобраћај биће одређене посебном градском одлуком, а у складу с препорукама ТО града Ваљева.</p> <p>Туристичка сигнализација је, како се Планом констатује, неопходна у центру града који обилује атракцијама различитог карактера, па је неопходно ставити акценат и на вођење и благовремено информисање пешака, пре свега туриста.</p>
Констатован о постојеће стање и проблеми	У Плану се не наводи опис постојећег стања ни у текстуалном ни у графичком делу. Ипак, наводе се проблеми од утицаја на развој туризма и транзитног саобраћаја, паркирања и оглашавања у јавном простору.
Планирана	У Плану су понуђена решења проблема и то:

решења од значаја за развој туризма	<p>- Проблем теретног транзитног саобраћаја ће се разрешити изградњом планираног тунела у наставку Улице Владике Николаја (у првој фази уређењем раскрснице улица Др Пантића и Душанове).</p> <p>- Проблем паркирања би се решио изградњом вишеспратних, подземних и надземних јавних гаража (а обавезно у блоку између улица Војводе Мишића, Карађорђево, Поп Лукине и Кнеза Милоша) монтажном - демонтажним гаражама на погодним локацијама, увођењем система „паркирај и бициклирај” и обавезним паркирањем возила на парцели (на паркинзима или гаражама).</p> <p>- Од значаја за туризам је констатовање проблема рекламирања, посебно светлећих реклама, па је планска смерница о изради градског прописа (правилника/одлуке) којим би се дефинисао „начин постављања реклама, димензије, облик, врста, јачина осветљења”.</p>
Препознате зоне од значаја за развој туризма	<ol style="list-style-type: none"> 1. Улица Кнеза Милоша са низом објеката са сваке стране и део Улица Војводе Мишића, 2. Шира зона Тешњара, 3. Колубарски кеј са центром за културу, храмовима СПЦ и парковима (Виде Јоцић, Парк поред Колубаре) до ушћа реке Градац у Колубару.
Развојна ограничења и мере заштите	<p>У центру града и за објекте и зоне градитељског наслеђа потребна је сагласност надлежног Завода за заштиту споменика културе, са могућношћу и интервенција средњег обима.</p> <p>Ограничења у зони кеја уз Колубару су у домену заштите водотока па су интервенције за нове објекте ограничене, али је могућа обнова постојећих (посебно у зони Тешњара).</p> <p>Иако план даје смернице за физичку трансформацију простора, не постоје смернице за начин његовог коришћења, што свакако спада у фазу планске имплементације.</p>
Инструмент и примене документа	<p>Правила и смернице за уређења јавног простора, обнове постојећих (реконструкција, адаптација, санација) и изградња нових објеката дефинисана су планом и директно се примењују. Део о туристичкој сигнализацији је у домену препорука и утврђује се другим градским прописима и одлукама (као на пример и режим пешачких зона, урбани мобилијар и друго).</p>

Документ	План генералне регулације „Југ” (Службени гласник Града Ваљево 11/19)
Веба ка документу	https://www.valjevo.rs/pgr-jug/
Опис типа и садржаја документа	План генералне регулације је спроведбени план којим су дефинисана правила уређења и грађења за објекте и површине, односно мреже комуналне инфраструктуре.
Просторни обухват	Део градског подручја Ваљево, јужно и југозападно од центра града укључујући заштићено културно добро Спомен - комплекс борцима револуције на Видраку и веће зелене површине, парк-шуме.
Коментар	План генералне регулације је препознао и утврдио правила за очување и унапређење зоне културног наслеђа и зелених површина за намену одмора, туризма, спорта и рекреације.
Генерални циљеви	Генерални циљеви плана су дефинисани концепцијом уређења којом су у складу са природним условима створени просторни услови за дугорочни урванотежени, одрживи економски и социјални развој ове просторне целине. У области заштите животне средине, природних и културних добара, обезбеђена је адекватна заштита животне средине, природних и културних добара, у складу с принципима одрживог развоја.
Посебни	У Плану се не наводе посебни циљеви и смернице за развој туризма, али су културна

циљеви од значаја за развој туризма	добра третирана као развојни ресурс који може да допринесе укупној туристичкој понуди предметног подручја.
Констатовано постојеће стање и проблеми	У Плану се не наводи опис постојећег стања ни у текстуалном ни у графичком делу. Ипак, наводи се да се на брду Видрак налази Спомен - парк посвећен борцима 1941-1945. године у чијем центру доминира споменик партизанског хероја Стевана Филиповића, рад вајара Војина Бакића.
Планирана решења од значаја за развој туризма	Од значаја за туризам су планом дефинисане „самосталне зелене површине”, и то: Спомен-парк борцима револуције - уређење се врши на основу пројекта уређења (техничке документације), у складу с условима надлежне установе заштите културних добара и Парк шума - планирана је на неколико локација и обухвата парцеле на којима се, у постојећем стању, налази шума. Уређење се врши на основу пројекта уређења (техничке документације). Планирано је увођење спортско - рекреативних садржаја како би се простор парк - шуме активирао као излетничка зона, зона дневног и викенд одмора. Могућа је изградња трим, бициклических и пешачких стаза, теретана на отвореном и сличних садржаја. Стазе за спортску рекреацију и дечија игралишта морају да буду од природних материјала, а игралишта за различите спортове на подлози од траве. Парк - шуму у ул. Бобовчевој могуће је уредити уз организовање простора за седење, у комбинацији с павиљонима и сл.
Препознате зоне од значаја за развој туризма	1. Спомен-парк „Видрак”, 2. Парк шуме на брду Видрак и Маркова столица.
Развојна ограничења и мере заштите	У заштићеном простору спомен парка: обавезно је извршити урбанистичко и комунално уређење у сарадњи са надлежном установом заштите; тенде и рекламе се могу поставити уз дозволу и по условима надлежне установе заштите; није дозвољено постављање надземних инфраструктурних водова; није дозвољено постављање монтажних киоска; није дозвољено постављање контејнера, као ни депоновање било каквог отпадног материјала. Условно, ограничења у развоју Спомен - парка, брда Видрак и Маркове столице је изградња нових објеката, али је могућа изградња рекреативних садржаја и додатно уређење зелених простора. Планом се сва три простора незнатно површински смањују.
Инструменти примене документа	Правила и смернице за уређење јавног простора, обнове постојећих (реконструкција, адаптација и санација) и селективна изградња нових објеката и начин уређења зелених простора, дефинисана су Планом и директно се примењују.

Документ	Измене и допуне Плана генералне регулације за туристички центар Дивчибаре (Сл.гл. Града Ваљева, 02/15, Сл.гл. Града Ваљева 10/22)
Веба на документ	https://www.valjevo.rs/pgr-za-turisticki-centar-divcibare/ https://valjevo.rs/Dokumenta/GradValjevo/Sluzbeni_Glasnici/2022/Sl-gl-br-10-22.pdf
Опис типа и садржаја	План генералне регулације је спроведбени план за просторни обухват на основу кога се издају правила и услови за изградњу објеката и уређење простора.

документа	
Просторни обухват	Део Дивчибара, односно његов центар.
Коментар	<p>План генералне регулације је донет у претходном периоду, а уз повремене измене и допуне остаје на снази као плански и документ којим се реализују објекти, уређују јавне површине и изводе мреже комуналне инфраструктуре.</p> <p>У Стратегији развоја туризма Републике Србије за период 2016. - 2025. године, туристички центар Дивчибаре је један од кључних планираних потенцијалних инвестиционих пројеката (сврстан у групу „довршење и проширење/побољшање постојећих дестинација”) и има другу категорију развојног приоритета за реструктурирање и рехабилитацију. Стога је потребно створити планске оквире за даљи развој туристичких стационарних инестационарних услуга и повећање капацитета у складу с принципима одрживог развоја.</p>
Генерални циљеви	<p>Циљ организације и уређења простора јесте ревитализација и санација туристичког центра Дивчибаре на туристичкој мапи Србије према потенцијалима природних и створених вредности и дугорочним потребама економског и социјалног развоја.</p> <p>Стратешки циљеви су:</p> <ul style="list-style-type: none"> - достизање капацитета туристичког центра средњег нивоа; - заустављање даљег ширења викенд зона урбанистичким инструментима и забрана спајања енклава викенд градње; - формирање зона забрањене изградње; - стимулисање изградње на атрактивним локацијама.
Посебни циљеви од значаја за развој туризма	<p>Посебни циљеви плана су:</p> <ul style="list-style-type: none"> - постизање високих стандарда постојећих и планираних објеката; - планирање и изградња јавних, културних, здравствених, комуналних, рекреативних и спортских садржаја као и садржаја туристичких услуга у функцији претходно наведених високих стандарда; - планирање и изградња саобраћајне инфраструктуре са јасном функционалном сегрегацијом саобраћајне мреже; - утврђивање високих стандарда за заштиту животне средине и то у области топлификације, аутомобилског саобраћаја, комуналне хигијене и заштите од буке кроз планске инструменте и мере за сваку појединачну област; - утврђивање планских инструмената и мера, правила изградње и стандарда, облика и типа архитектонског обликовања, за санацију бесправно и неплански подигнутих објеката, нарочито комплекса викенд насеља.
Констатовано постојеће стање и проблеми	Постојећи објекти за смештај туриста, укључујући куће за одмор, имају укупан капацитет од 2.111 лежачева. Велики број објеката (посебно кућа за одмор) је запуштен, недовољно искоришћен или у потпуности ван употребе. Објекти немају одговарајућу категоризацију, а структура понуде стационарног туризма је веома неповољна, јер је највећи потенцијал стационарних услуга у кућама за одмор.
Планирана решења од значаја за развој туризма	<p>Усклађивање коришћења простора за потребе развоја туризма и спортског рекреативних активности са потребима и циљевима очувања природе, природних добара и предела заснивати на потпуном поштовању прописаних мера и режима заштите од стране надлежних установа.</p> <p>За потребе туризма и рекреације дозвољава се реализација излетничких, риболовних, пешачких и бициклических стаза са мањим објектима за информисање и предах туриста (информативни пунктови, одморишта, видиковци, надстрешнице за склањање од невремена) и зона туристичке изградње, под условом санитарно безбедног</p>

	<p>прикупљања и пречишћавања отпадних вода, а тамо где је могуће и одвођења отпадних вода ван слива акумулације.</p>
Препознате зоне од значаја за развој туризма	<p>Целина I обухвата простор између саобраћајнице C1, реке Бела Каменица (са јужне стране) и источне границе плана и иде по граници парцела на вододелници са целином VI. У овој целини се налазе централни, комерцијално - туристички садржаји, комунални садржаји: аутобуска станица, полиција, ватрогасна служба, бензинска пумпа, те туристички смештајни садржаји. У овој целини је и део викенд насеља (малих викенд кућа). Сви садржаји су повезани колским и колско-пешачким саобраћајницама. У овој целини је већина јавних и централних садржаја;</p> <p>Целина II обухвата југоисточну падину која се граничи саобраћајницом C1, реком Бела Каменица са северне стране и границом Плана. Поред доминантних скијашких терена налазе се хотелски садржаји и виле - апартмани. Велики део викенд насеља (малих викенд кућа) је у овој целини. Намене су скијашки и планински терени.</p> <p>Целина III обухвата простор између саобраћајнице C1, западне границе плана и саобраћајнице C2. Поред хотелских и смештајних садржаја у овом простору су и садржаји духовног центра, спорта и мешовити: културе, забаве и трговине. Карактер овој целини даје истакнуто тресетиште омеђено стазом. У овој целини карактеристична је долина са тресетиштем у средини и туристичким смештајем по ободним деловима.</p> <p>Целина IV оивичена саобраћајницом C1 и C2, западном границом плана и саобраћајницама C3 и C4. Ова целина је највећи слободни простор у оквиру локалитета Дивчибаре обухваћеног овим планом генералне регулације. Претежно су у њој хотелски садржаји, спортски, камп у шуми и мањи број вила - апартмана. Карактер овом простору дају тресетиште омеђено стазом, ливаде, парк шуме и солитерска стабла.</p> <p>Целина V је падина оријентисана ка југу са визурама на целине I, II, III и IV. У северном делу ове целине налазе се хелиодром и летилиште, а у јужном делу смештајни капацитети - хотели и виле - апартмани. У овој целини су на западу летилиште и хелиодром, а на истоку смештајни капацитети.</p> <p>Целина VI звана Питомине обухвата простор од северне ка источној граници плана, ограничена је развојем између целине I и VI и саобраћајницом C1. У овој целини се налазе акумулационо језеро за снабдевање водом Дивчибара. Због заштитног појаса од 500 метара од коте максималног успоравања воде као и због заштићених природних станишта редукована је изградња. Северним делом и западним уз саобраћајницу C1 са обе стране предвиђена је изградња вила - апартмана.</p>
Развојна ограничења и мере заштите	<p>Најважније питање водоснабдевања Дивчибара је довод питке воде, која се у довољним количинама не може обезбедити из постојеће акумулације, а решење се заснива на решењима Просторног плана. Због немогућности да се на платоу Дивчибара обезбеде довољне количине квалитетне воде за планирани развој туризма, предвиђено је повезивање са Регионалним Колубарским системом. Решење је да се стабилно и поуздано снабдевају водом из Регионалног система туристички центар Дивчибаре са већим бројем села у широј зони трасе довода воде на падинама Маљена, на југоисточном делу подручја града Ваљева. Вода ће се захватити из резервоара „Гајине” у селу Бујачић, одакле ће се вишестепеним пумпањем пребацити до резервоара на Дивчибарама. У другој фази развоја тог система количина воде која недостаје захватаће се из изворишта „Орловача” на падинама Маљена, по растерећењу тог изворишта од дела потрошње насеља (Мионица и околина) која ће се подмирити повезивањем на Регионални Колубарски систем. Потребне у води, у максималном дану потрошње, рачунате су са нормом просечне потрошње од 200 л/ст/дан за планирани број једновременних корисника (око 16.000).</p>
Инструменти	<p>Овај план генералне регулације представља основ:</p>

примене - за издавање локацијских услова;
документа - за израду пројеката парцелације и препарцелације; и
- за израду урбанистичких пројеката (образовање, здравство и остале јавне службе:
месна канцеларија, туристичка организација и др.).

За потребе израде урбанистичког пројекта обавезно је снимање постојеће вегетације (стабала) и унос у геодетску подлогу, уз обавезу задржавања квалитетног зеленила и заштићених групација шумског дрвећа. Планом се не предвиђа обавеза расписивања архитектонско - урбанистичких конкурса. Уколико инвеститор одлучи да распише конкурс, обавезна је израда урбанистичког пројекта на основу конкурсног решења.

4. ОПШТЕ ИНФОРМАЦИЈЕ О ГРАДУ ВАЉЕВУ

4.1 ГЕОГРАФСКЕ, ДЕМОГРАФСКЕ И КЛИМАТСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Географске карактеристике

Град Ваљево се налази у Западној Србији у горњем делу слива реке Колубаре у котлини окруженој венцем ваљевских планина (Медведник, Јабланик, Повлен, Маљен и Суворор). Административни је центар Колубарског управног округа, коме припадају и општине Мионица, Љиг, Лајковац, Уб и Осечина. Налази се на 44°С 16' северне географске ширине и 19°С 53' источне географске дужине, на просечној надморској висини од 185 m. Површина територије Града Ваљева је 905 km², а површина Колубарског управног округа је 2.474 km². Град Ваљево се граничи на северу са општинама Уб и Коцељева, на западу са Осечином, на југу са Косјерићем и на истоку са Мионицом и Лајковцем.

Град Ваљево има 78 насеља, 2 градска и 76 приградских. Просечна величина насеља је 11,6 km². У Колубарском управном округу има укупно 218 насеља, 7 градских и 211 сеоских. Просечна величина насеља је 13,3 km².

Територија је неправилног ромбоидног облика коју од запада ка истоку пресеца долина реке Колубаре. Северно од ове долине територија је брежуљкаста и заталасана, док је на југу рељеф знатније издигнут чинећи терасасте форме северне подгорине ланца ваљевских планина који се протеже у дужини од око 75 km, у облику потковице око Ваљева и средње су висине од 1.100 - 1.350 m надморске висине. Венац ваљевских планина припада динарским планинама и прве су планине од Панонске низије према црногорским планинама и Јадранском мору. Веома су богате правим планинским речицама живописног тока, кањонског типа, као и изворима хладне воде. Највиши врх у венцу је Мали Повлен са надморском висином од 1.347 m, а уједно је и највиши врх северозападне Србије.

Географски положај је веома повољан, удаљеност од Београда је 92 km, Шапца 66,4 km, Новог Сада 161 km, близина Ибарске магистрале и ауто - пута Е 763 Милош Велики, као и ауто-пута Е 70 Београд - Загреб, односно Београд - Ниш 90 km (*Стратегија руралног развоја Ваљева 2012. – 2022.¹*).

¹ *Стратегија руралног развоја Ваљева 2012. – 2022.*

https://valjevo.rs/Dokumenta/GradValjevo/Strateski_Dokumenti/Strategija_ruralnog_razvoj_Valjeva_2012.-2022.godine.pdf

Демографске карактеристике

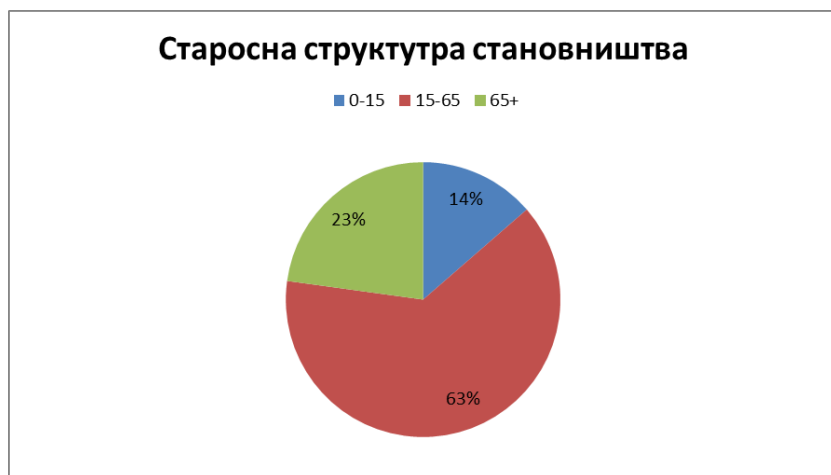
У наставку ће бити анализирани демографске карактеристике становништва (полна, старосна, образовна и економска структура) према последњим доступним подацима, тј. Попису становништва, домаћинства и станова из 2022. године.



Графикон 1. Полна структура становништва

Извор: Попис становништва, домаћинства и станова 2022. године, Старост и пол – Подаци по насељима. Београд: РЗС

Према подацима о полној структури становника у граду Ваљеву укупно је било 82.169 становника. Број мушкараца је 39.915, а жена 42.254.²



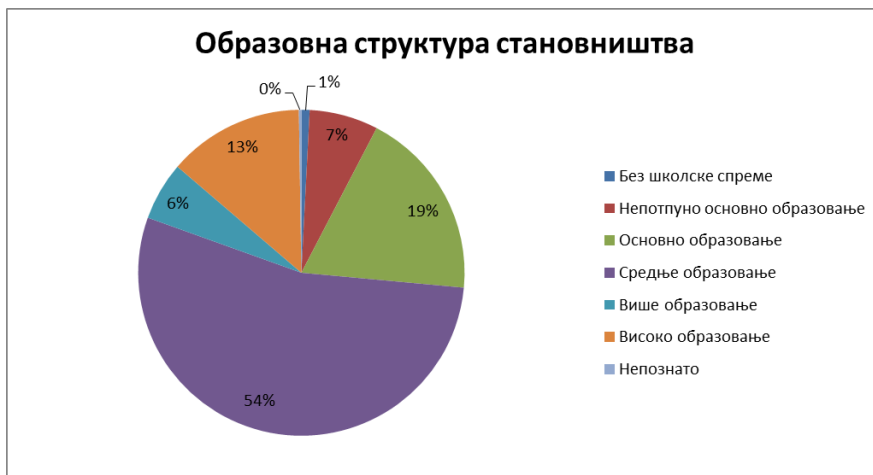
Графикон 2. Старосна структура становништва

Извор: Попис становништва, домаћинства и станова 2022. године, Старост и пол – Подаци по насељима. Београд: РЗС

Према старосној структури, укупан број становника према попису из 2022. године од 0 - 15 било је 11.197 становника, од 15 - 65 година било је 52.210, а становника који имају

² <https://publikacije.stat.gov.rs/G2023/Pdf/G20234001.pdf>

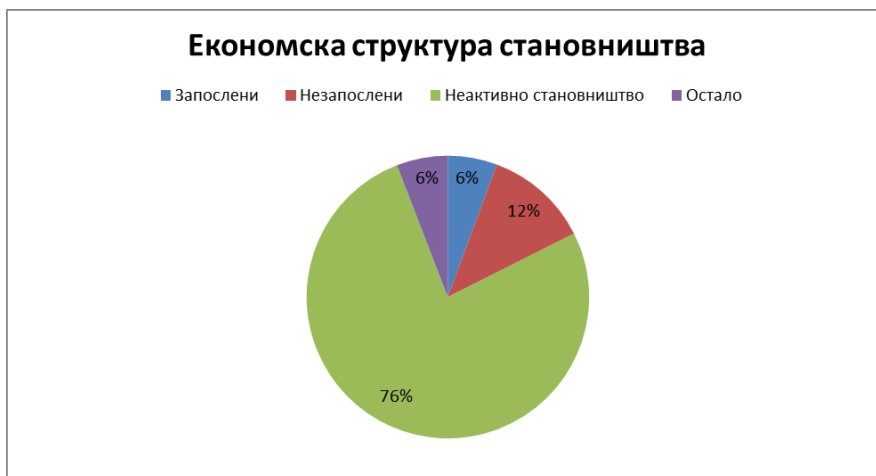
више од 65 година било је 18.762. Анализа показује да је удео становништва узраста од 15 до 65 година са 63% доминантно.³



Графикон 3. Образовна структура становништва

Извор: Попис становништва, домаћинства и станова 2022. године, Школска спрема, писменост и компјутерска писменост—Подаци по општинама и градовима. Београд: РЗС

Становништво према образовној структури: без школске спреме (576), непотпуно основно образовање (4.839), основно образовање (13.368), средње образовање (38.338), више образовање (4.108), високо образовање (9.566) становника, непознато (177). Према подацима који су доступни доминира становништво са завршеним средњим образовањем 54%, а најмањи је проценат становништва без школске спреме(1%).⁴



Графикон 4. Економска структура становништва

Извор: Попис становништва, домаћинства и станова 2022. године, Становништво према економској активности, старости и полу. Београд: РЗС

³ <https://publikacije.stat.gov.rs/G2023/Pdf/G20234003.pdf>

⁴ <https://publikacije.stat.gov.rs/G2023/Pdf/G20234006.pdf>

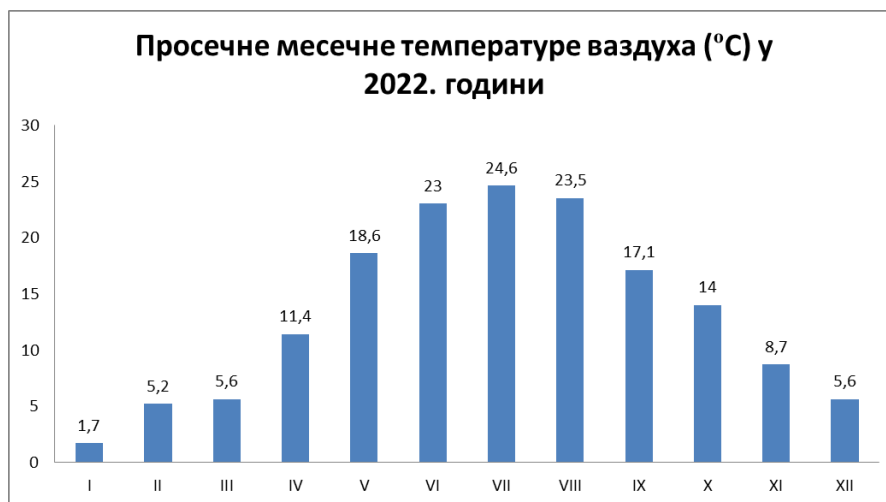
Према подацима РЗС о попису становништва, домаћинства и станова 2022. године, подаци о економској структури су објављени у књизи „Економска обележја (економска активност, занимање, делатност и др., дана 17.11.2023. године)”.⁵

Према подацима о економској структури, укупан број становника је 82.169, оних који су запослени је 33.209, незапослених 3.475, док је неактивно становништво 55%, у које спадају пензионери, ученици, студенти и др. (45.485).⁶

Климатске карактеристике

Метеоролошка, а тиме и климатолошка истраживања у ваљевском крају започета су 1856. године, свега осам година после успостављања прве метеоролошке станице у Србији. Географски одлично подручје, уз шумски покривач и морфологију земљишта допринели су да ови крајеви погодују животу људи. На опште географско - климатске услове ваљевског краја утичу близина пространог Панонског басена и прелазак из равничарских ка брдско - планинским подручјима, с аодређеним степеном континенталности. Клима ваљевског краја може се окарактерисати као умерено - континентална. Доминантни ветрови дувају из правца (северо) запада и југоистока (*Стратегија одрживог развоја града Ваљева 2010. -2020.*⁷).

За приказ климатских прилика коришћени су подаци из метеоролошке станице Ваљево.



Графикон 5. Просечне месечне температуре ваздуха
Извор: Метеоролошки годишњак Републике Србије, 2022.

⁵ <https://data.stat.gov.rs/Home/Result/3104020801?languageCode=sr-Latn>

⁶ <https://data.stat.gov.rs/Home/Result/3104020801?languageCode=sr-Cyrl>

⁷ *Стратегија одрживог развоја града Ваљева 2010. – 2020.*

https://valjevo.rs/Dokumenta/PrivredaGradValjevo/Dokumenta/Strategije/Strategija_odrzivog_razvoja_grada_Valjeva_2010_2020.pdf

Просечна годишња температура ваздуха износила је 13,3°C, са највишом просечном температуром забележеном у јулу (24,6°C). Месец са најнижом температуром ваздуха је јануар у ком је 2022. године забележена просечна температура од 1,7°C. Из прегледа просечне месечне температуре ваздуха могуће је закључити да је висока температура ваздуха у летњим месецима, што иде у прилог туристичкој сезони.



Графикон 6. Просечна количина падавина и број кишних дана
Извор: Метеоролошки годишњак Републике Србије, 2022.

Просечан број кишних дана у 2022. години био је укупно шест, са највећим бројем кишних дана забележених у јулу (31), а најмањим у септембру (2).



Графикон 7. Број сунчаних дана по месецима
Извор: Метеоролошки годишњак Републике Србије, 2022.


Укупан број сунчаних сати 2022. године износио је 2175,8 h. Највећи број сунчаних сати забележен је јулу (336,9), док је најмањи у децембру (60,5). Дестинација има изузетно повољан број сунчаних сати.

Са друге стране треба напоменути да постоји висок ниво загађења ваздуха, који оптерећује град Ваљево у целом зимском периоду и доводи у питање могућност реализације појединих туристичких производа попут спортских припрема или догађаја на отвореном. Основни узрок загађења су индивидуална ложишта.

4.2 КУЛТУРНО - ИСТОРИЈСКО НАСЛЕЂЕ И ПРИРОДНЕ АТРАКЦИЈЕ

Ваљевски крај обилује бројним, изузетно атрактивним елементима туристичке понуде. У наставку је дат преглед културних и природних туристичких атракција.

Табела 1. Културно - туристичке атракције Града Ваљева и околине

Атракција	Кратак опис
 <p data-bbox="181 1199 493 1255">Слика 1. Тешњар Извор: https://tov.rs/tesnjar/</p>	<p data-bbox="591 835 1516 1472">Тешњар је стари део града Ваљева и један од његових најупечатљивијих симбола. Налази се на десној обали Колубаре. Под заштитом је Завода за заштиту споменика културе и једна од ретких оријенталних целина сачуваних у Србији. Састоји се од једне улице која прати речни ток Колубаре и неколико мањих улица које се низбрдо спуштају ка њој. Већина кућа у њој настала је у 19. веку, али уз поштовање затеченог стила и просторног распореда. У тренутку настанка ових објеката у њима су се налазиле продавнице, радионице, трговачки и занатски магацини, а у пространим двориштима иза њих су се налазиле помоћне грађевине са сродним наменама. Сходно оваквим наменама, Тешњар је представљао трговачко - занатску четврт Ваљева, чаршију. Током друге половине 19. века Ваљево се нашло у фази новог успона. Број становника се нагло повећао и град се опет проширио на леву обалу реке, док је стара чаршија опстала, сачувавши старе намене, чак се и продужила даље низ Колубару. На ове начине конзервиран и заштићен практичним потребама, Тешњар опстаје све до половине 20. века када, услед нових токова развоја Ваљева изазваних наглом индустријализациом губи своју некадашњу намену, а тиме и значај у оквирима градског живота, и почиње да нагло пропада. То је било време када је слична судбина задесила многе чаршије у Србији, али за разлику од многих које су нестале, Тешњар је бригом Ваљеваца опстао, истина, једно време трошан и рушеван, да би последњих деценија 20. века отпочео процес његове рестаурације и конзервације, који и данас траје.</p> <p data-bbox="591 1472 1516 1554">Видно је пропададање споменика културе. Знатно је урушен изглед и безбедност објеката. Неопходно је наћи решење за његову ревитализацију (https://tov.rs/tesnjar/).</p>



Слика 2. Народни музеј у Ваљево
Извор:

<https://muzejsrbije.rs/2021/05/06/narodni-muzej-valjevo-2021/?pismo=lat>

Народни музеј у Ваљево је основан 1951. године. Музеј је комплексног типа и својом делатношћу покрива територију Колубарског округа - град Ваљево и општине: Осечина, Мионица, Лајковац, Уб и Љиг. Стална изложба ваљевског музеја представља несвакидашњи временлов настао комбинацијом класичних начина музејске презентације и модерних метода амбијенталне и догађајне реконструкције, обогачених употребом савремене сценографске мултимедијалне технологије. То је прва српска стална поставка за XXI век: „Трећа димензија прошлости - поглед из будућности.“ Музејско друштво Србије је Народном музеју у Ваљево доделило плакету „Михаило Валтровић“ за најбољу музејску установу у Србији у 2005. и 2008. години. Народни музеј Ваљево је 2012. године награђен „Туристичким цветом“, највишим националним признањем које за допринос развоју туризма даје Туристичка организација Србије (<https://museum.org.rs/>).



Слика 3. Муселимов конак
Извор: <https://tov.rs/muselimov-konak/>

Муселимов конак је најстарија сачувана зграда у Ваљево. Настала је крајем 18. века за потребе муселима, турског управника Ваљевске нахије. Док је његов приземни део представљао административне просторије, у подруму се налазила апсана, односно затвор. По овом затвору зграда је позната у историји. Почетком 1804. године у њему су били заточени ваљевски кнежеви Алекса Ненадовић и Илија Бирчанин, и из њега су одведени на губилиште, стотинак метара даље, на обалу реке Колубаре. После егзекуције, у историји познате као „сеча кнезова“, њихове главе су биле набијене на колац и јавно изложене на крову конака. Будући да је ова зграда била у директној вези са сечом кнезова, као непосредним поводом Првог српског устанка, у њој је данас презентована поставка о ваљевском крају у Првом и Другом српском устанку, чиме је аутентичност објекта директно ангажована у функцији првог и основног експоната изложбе. У Муселимовом конаку су данас изложени бројни експонати који су у директној или индиректној вези са догађајима током Српске револуције. Данас, споменик културе Муселимов конак је издвојено одељење Народног музеја Ваљево (<https://cutt.ly/XwpDbmjn>).



Слика 4. Модерна галерија Ваљево
Извор: <https://bookaweb.com/sr/ad/1852>

Модерна галерија Ваљево основана је крајем 1985. године, на иницијативу познатог сликара Љубе Поповића, са циљем да негује специфичан излагачки приступ, тематски посвећен сликарству фантастике и духу аутентичне уметничке групе Медијала. Престижни статус у самом врху домаће ликовне сцене стакла је изложбама дела најрепрезентативнијих аутора у свом домену. Галерија поседује збирку цртежа и слика Љубе Поповића и око сто вредних дела у поклон-збирци уметника који су излагали у њој. Поред актуелне изложбе, за посетиоце је отворен Љубин легат - спомен просторија са библиотеком, личним предметима и прибором из атељеа, пренетим из Париза после сликареве смрти. Модерна галерија Ваљево има статус установе културе од националног значаја. Налази се у центру Ваљева, поред Ваљевске гимназије, недалеко од Народног музеја (<https://mgva.rs/>). У Модерној галерији је у 2023. години, постављена је скулптура сликара Љубе Поповића.



Слика 5. Кула Ненадовића
Извор: <https://tov.rs/kula-nenadovica/>

Кула Ненадовића је изграђена 1813. године, налази се у Ваљевоу на брду Кличевац, на око пола километра од центра града, а у правцу изласка из града ка Шапцу. Представља непокретно културно добро као споменик културе од великог значаја. Кула је изграђена од стране устаничке државе и служила је за војне потребе. Градњом су руководили господар Јаков Ненадовић као министар унутрашњих послова и његов син, војвода Јефрем. Између два устанка, од 1813. до 1815. године, Турци су користили кулу као затвор. Вероватно због тога ју је војвода Сима Ненадовић срушио по ослобођењу Ваљева 28. маја 1815. године. Обновљена је 1836. године, о трошку Кнежевине Србије и до краја 19. века коришћена је за чување барута. Кула је приближно квадратне основе (9,80x9,70x10,00x9,76), а висока је, са кровом, 17,50 m, масивно грађена у камену, подељена на четири спрата. Засведена је опеком и прекривена ћерамидом. На спољним зидовима, на разним висинама уграђене су спомен плоче које сведоче о њеној градњи. Данас је кула Ненадовића реконструисана и заштићена, са припремљеном адекватном музејском поставком, која је за посетиоце отворена од 20. марта 2012. године, као издвојено је одељење Народног музеја Ваљево. Тренутно је у току реконструкција шанца Куле Ненадовића (<https://vaza.co.rs/>).



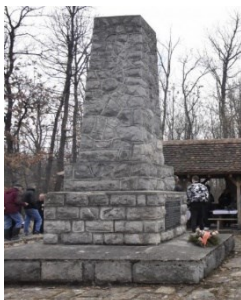
Слика 6. Међуопштински историјски архив Ваљево
Извор: <https://tov.rs/arhiv/>

Међуопштински историјски архив Ваљево. Архивско средиште у Ваљевоу основано је 15. априла 1948. године, као једно од шеснаест средишта у Србији, на предлог Државне архиве у Београду, одлуком Министарства просвете Народне Републике Србије, за подручје града Ваљева и срезове: Ваљевски, Подгорски, Колубарски, Тамнавски и Љишки. Задатак средишта је био да прикупља, чува, сређује и омогућава коришћење архивске грађе. У аутентичном простору чувене Ваљевске болнице из времена Великог рата, 2015. године приређена је стална Меморијална изложба са намером да најтрагичније догађаје страдања српског народа приближи данашњем времену. У дворишту Архива постављене су и изложбе на отвореном, па посетиоци могу да погледају изложбу посвећену Болници шкотских жена, организацији која је пружила велику помоћ српском народу и војсци, као и изложбу посвећену доктору Аријусу ван Тинховену и холандској медицинској мисији, који су уз наш народ били од самог почетка рата. У изградњи је нови објекат прихватног депоа, намењен за пријем архивске грађе (<https://tov.rs/arhiv/>).



Слика 7. Интернационални уметнички студио „Радован Мића Трнавац“
Извор: <https://www.ius-trnavac.org/>

Интернационални уметнички студио „Радован Мића Трнавац“ је основан 1997. године од стране Града Ваљева. Преко двадесет година успешно доприноси идеји спајања народа различитих култура. Од дана оснивања, септембра 1997. године до данас, у Интернационалном уметничком студију излагало је 350 уметника из различитих земаља света и са свих континената. Ови уметници су Студију оставили на поклон 237 репрезентативних уметничких дела, која данас чине једну од најзначајнијих колекција интернационалне уметности са краја двадесетог и почетка двадесетпрвог века на Балкану. Ова дела остају у склопу културно уметничке баштине Србије (<https://www.ius-trnavac.org/>).



Слика 8. Споменик на Бранковачком вису

Извор: <https://tov.rs/spomenik-na-brankovackom-visu/>

Споменик на Бранковачком вису је посвећен стопедесетогодишњици од почетка Карађорђевог устанка (1954). Пирамидалног је облика, висине 4.5 m, постављен на квадратном каменом постољу димензија 3.4 m x 3.4 m. При врху јужне стране постављен је грб Социјалистичке Републике Србије, а нешто ниже црна мермерна плоча са посветом:

„Са овог места 28. фебруара 1804. године народ ваљевског краја предвођен протом Матејом и Јаковом Ненадовићем пошао је у борбу против турских завојевача и угњетача српског народа. О прослави 150. годишњици Првог српског устанка захвално потомство подиже овај спомен свим палим борцима ваљевског краја за национално ослобођење нашег народа, а на чијим ће се примерима херојства и љубави према слободи и отаџбини учити и васпитавати млада поколења.“

(<https://tov.rs/spomenik-na-brankovackom-visu/>).



Слика 9. Споменик проти Матеји Ненадовићу

Извор: <https://tov.rs/spomenik-proti-mateji-nenadovicu-2/>

Споменик проти Матеји Ненадовићу је подигнут у част војводе из Првог српског устанка и председника Правитељствујушћег Совјета (први централни орган власти у устаничкој Србији). Споменик се налази између Основног и Вишег суда у Ваљеву. Прота Матеја Ненадовићу рођен је у Бранковини 26. 2. 1777. године, у породици кнеза Алексе Ненадовића. Код породичног пароха, попа Станоја, је научио да чита и пише. Даље се школовао у Ашањи и Купинову у Срему. Поп је постао 1793. године, а прота 1795. године. На почетку свог поповања у Бранковини старао се о увођењу реда у црквене обреде, по угледу на црквени живот у Срему. Са стрицем Јаковом је покренуо Први српски устанак у ваљевској и шабачкој нахији. Преговарао је с Турцима и Русијом и тиме успоставио прве дипломатске контакте устаника са страним државама. Преминуо је у Ваљеву, 11. децембра 1854. године (<https://tov.rs/spomenik-proti-mateji-nenadovicu-2/>).



Слика 10. Споменик Десанки Максимовић

Извор: <https://tov.rs/spomenik-desanki-maksimovic-2/>

Споменик Десанки Максимовић и песништву је посвећен песникињи, професорки књижевности, академику Српске академије наука и уметности, приповедачу, романијеру, писцу за децу. Подигнут је још за живота песникиње. Споменик је открио Матија Бећковић 27. октобра 1990. године. Десанка Максимовић је рођена 16. маја 1898. у селу Рабровици код Ваљева и важи за најзначајнију српску песникињу.

Влада Републике Србије је 12. фебруара 1993. донела одлуку о оснивању Задужбине „Десанка Максимовић“, која додељује награду „Десанка Максимовић“, како би се њено име и дело сачували од заборавља. Одржава се у Бранковини, а у Ваљеву се, пре доделе награда, испред споменика Десанки Максимовић, одржава рецитал њене поезије коју изводе ученици Ваљевске гимназије којој можете присуствовати сваке године.

Споменик је дело вајара Александра Зарина. (<https://cutt.ly/pwpSBhZN>).



Слика 11. Споменик војводи Живојину Мишићу

Извор: <https://bookaweb.com/sr/ad/1766>

Споменик војводи Живојину Мишићу налази се у пешачкој зони Ваљева, у централном делу града. Живојин Мишић (1855.-1921.) био је најистакнутији војсковођа у Првом светском рату. Рођен је у месту Струганик, недалеко од Мионице. Основну школу започео је у манастиру Рибница, али је након очеве смрти прешао у Крагујевац, а затим у Београд. Уписао је Војну академију, али је пред крај школовања мобилисан. Учествовао је у Првом и Другом српско-турском рату, Првом и Другом балканском рату и био део многих битака у Првом светском рату. Након велике победе српске војске у Колубарској бици, децембра 1914. године, добио је титулу војводе због свог значајног напора и умећа као војсковође. По завршетку рата, учествовао је у стварању Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, и постављен је за начелника новоствореног Генералштаба војске краљевине. Преминуо је у Београду где је организована државна сахрана.

Споменик је откривен крајем 80. тих година прошлог века, аутора вајара Драгана Николић.

Трг Војводе Живојина Мишића и Трг Десанке Максимовић се налазе уз трговачку Улицу Кнеза Милоша. Заједно чине репрезентативну пешачку зону у центру града.

(<https://bookaweb.com/sr/ad/1766>).



Слика 12. Споменик Вуку Караџићу

Извор: <https://bookaweb.com/sr/ad/1764>

Споменик Вуку Караџићу налази се у Улици Вука Караџића, у непосредној близини зграде старе железничке станице. Споменик је рад вајара Николе Милуновића Коље, урађен у камену пешчару, димензија 6x2,5x2 m. Допринос Вука Караџића српској културној и језичкој баштини је изузетан, па су тако челници Града Ваљева одлучили да га заувек овековече.

Вук Стефановић Караџић рођен је у Тршићу, надомак Лознице. Својим залагањима историја га памти као најзначајнију личност српске књижевности 19. века. Бавио се историографским радом, прикупљањем народних умотворина, био је филолог и написао први речник српског језика. Заједно са својим савременицима, реформисао је српски језик, унео промене у ћирилицу и борио се за увођење народног језика у српску књижевност. Преминуо је у Бечу, а његови посмртни остаци су пренесени у Београд 1897. Године, када је у порти Саборне цркве сахрањен поред Доситеја Обрадовића

(<https://bookaweb.com/sr/ad/1764>).



Слика 13. Споменик Миловану Глишићу

Извор: <https://tov.rs/spomenik-milovanu-gliscu-2/>

Споменик Миловану Глишићу, уреднику првих новина у Кнежевини Србији, подигнут је 1968. године. Споменик у Ваљеву је изградио вајар Миодраг Живковић, висок је три метра и урађен од белог мермера. Смештен је уз реку Градац, на излазу из Ваљева према Ужицу. Град Ваљево је назвао Основну школу по Миловану Глишићу и додељивао је „Награду Милован Глишић” од 1971. до 2007. године.

Милован Глишић (1847 - 1908) био је успешан српски књижевник и преводилац. Рођен је у селу Градац у близини Ваљева. У сферу књижевног рада је ушао превођењем текстова у сатиричним листовима, након чега је почео да пише оригиналне приповетке. Преминуо је у Дубровнику, а његова дела, писма и рукописи се чувају у Удружењу „Адлигат“ у Београду

(<https://bookaweb.com/sr/ad/1765>).



Слика 14. Зграда Гимназије у Ваљеву
Извор: <https://shorturl.at/hloW0>

Зграда Гимназије у Ваљеву се налази у Улици Вука Караџића 3, подигнута је 1906. године. Представља непокретно културно добро као споменик културе од великог значаја. Здање ваљевске Гимназије подигнуто је по пројекту Треће мушке гимназије у Београду, по пројекту двојице угледних српских архитеката Драгутина Ђорђевића и Душана Живановића. Пројектована је у маниру тадашњих јавних грађевина, у комбинацији академске архитектуре и сецесије. Грађевина је симетрично компонована, са посебно истакнутим централним ризалитом на коме је у приземном делу постављен главни улаз оивичен са два пара каријатида, а на спратном делу три велика лучна прозорска отвора, међусобно одвојена масивним стубовима са јонским капителима. Испред прозора су постављене бисте Доситеја Обрадовића, Вука Караџића и Љубе Ненадовића, дело вајара Ђорђа Јовановића. Кроз главни улаз се улази у широко репрезентативно степениште које води на спратни део до свечане сале, која је посебно декоративно обрађена (<https://shorturl.at/hloW0>).



Слика 15. Зграда Основног суда у Ваљеву
Извор: <https://shorturl.at/rsUX6>

Зграда Основног суда у Ваљеву се налази у Карађорђевој улици број 50, подигнута је 1906. године и представља непокретно културно добро као споменик културе. Зграда је подигнута по пројекту архитекте Јована Илкића, који је аутор и суседне зграде Окружног суда, са којом заједно чине једну целину. Некада су ове две грађевине биле повезане оградом од кованог гвожђа. Зграда има издужену основу са јединственом уличном фасадом, са два бочна крака и централно постављеним ризалитом (<https://shorturl.at/rsUX6>). Поносни смо на чињеницу да је први суд у Србији основан управо у Ваљеву 13.01.1809. године, његов оснивач, а уједно и први председавајући, био је Прота Матеја Ненадовић.



Слика 16. Зграда Вишег суда у Ваљеву
Извор: <https://shorturl.at/rDHV6>

Зграда Вишег суда у Ваљеву, подигнута 1906. године за потребе суда. Зграда је споменик културе. Грађевина је подигнута по пројекту Јована Илкића, онако како су у то време у Србији подизане многе зграде судова. Зграда је лоцирана на углу улица, са подједнако третираним бочним крилима из улица Карађорђевој и Војводе Мишића и посебно наглашеним централним делом на коме је смештен главни улаз, изнад кога је декоративно обрађен балкон, а у врху фасаде је тимпанон са атиком у нивоу крова. Угаона фасада је оивичена моћним пиластрима који се у врху завршавају са две стојећа фигуре - алегије правде и закона. Здање је пројектовано у духу академизма, где је обрада фасада употпуњена сецесионистичком декорацијом. У овој згради је 8. новембра 1914. године одржана седница Владе Србије. Крајем 2023. године завршена је реконструкција фасаде Вишег суда, постављена је расвета и враћен свети лик украшен Грбом Карађорђевића. Светлост и лепота зграде суда представљају путоказ Ваљева. (<https://shorturl.at/tOST0>).



Слика 17. Манастир Пустиња

Извор:

<https://www.eparhijavaljevska.rs/index.php/2010/03/08/manastir-pustinja/>

Манастир Пустиња налази се недалеко од центра села Поћуте, на улазу у Пустињску клисуру. Припада Епархији ваљевској Српске православне цркве и представља непокретно културно добро као споменик културе од великог значаја. Удаљен је од насеља у околини на око три километра, окружен густом шумом. За последње две деценије, изузетним трудом малобројног сестринства и уз помоћ донатора, манастир је донекле, повратио стари сјај. Године 1986. подигнут је спратни конак са трпезаријом, владичанским одајама и ћелијама, порта ограђена каменим зидом са великом улазном капијом, а изван дворишта је изграђен економски објекат. Травнато манастирско двориште, поред цветних алеја, краси столетно стабло бора, засађено 1848. године које се са правилно развијеним деблом и богатом крошњом сврстава у споменике природе. Манастиром данас управља игуманија Нина, а поред ње у манастиру се налазе још две монахиње.

Манастир Пустиња под Јаблаником у кањону реке Јабланице, најстарија светиња Епархије ваљевске, а фреске на зидовима његове цркве Богородичиног Ваведења управо бележе 400. годишњицу свог постојања. У манастиру се налази фреска, композиција Светог Јована Крститеља, која заузима посебно место међу бројним фрескама. (<https://tov.rs/manastir-pustinja/>).



Слика 18. Манастир Лелић

Извор:

<https://www.eparhijavaljevska.rs/index.php/2010/03/08/manastir-lelici/>

Манастир Лелић се налази у истоименом селу, на територији града Ваљева, удаљеном 11 km. Манастир је задужбина Владике Николаја и његовог оца Драгомира Велимировића. Манастирска црква има облик у коме је моравски стил прожет новим архитектонским решењима. Има облик крста са куполом изнад централног дела храма. Саграђен је од камена, цигле и сиге. Испред цркве је велики звоник и црквени дом. Живопис је урађен по замисли Владике Николаја. Цртежи су необични и садрже богословска тумачења Владике Николаја. Сцена Страшног Суда доминира над осталим библијским догађајима. Иконостас потиче из времена истог као и црква. Мошти Владике Николаја су 12. маја 1992. године пренете из манастира Светог Саве у Либертвилу, Илиноис, САД у лелићку цркву. У порти манастира се налази капела, такође задужбина епископа Николаја. У манастиру је активна и иконописачка и дуборезачка радионица. Године 1991. отворен је музеј у кругу манастирског комплекса посвећен епископу Николају, једном од највећих умова Српске православне цркве. У току је реконструкција куће и музеја манастира Лелић (<https://tov.rs/manastir-lelici/>).



Слика 19. Манастир Јовања

Извор: <https://tov.rs/manastir-jovanja/>

Манастир Јовања се налази у непосредној близини Ваљева, на десној страни клисуре реке Јабланице, у атару села Јовања, (7 km) на путу за Поћуту и Бајину Башту, припада Епархији ваљевској Српске православне цркве. Манастирска црква посвећена Рођењу Светог Јована, представља непокретно културно добро као споменик културе од великог значаја. Нема поузданих извора када је подигнут манастир, иако се верује да је највероватније почетком 15. или 16. века. У првој половини 18. века у манастиру је постојала богословска школа, да би 1788. године Турци запалили манастир. Почетком 19. века претворен је у манастирску цркву. Манастирска црква је једнобродна грађевина правоугаоне основе, која припада упрошћеном рашком стилу, са кубетом које носе прислоњени лукови са северне и јужне стране и полукружним сводом на источној и западној страни. Невелика црква има основу подељену пиластрима на три травеја. Свој карактеристични изглед храму даје доминатна купола цилиндричног тамбура постављена над централним травејем. Игуман манастира је архимандрит Михаило Биковић (<https://tov.rs/manastir-jovanja/>).



Слика 20. Свети манастир Ћелије
Извор: <https://tov.rs/manastir-celije/>

Свети манастир Ћелије налази се на шест километара југозападно од Ваљева, на левој обали реке Градац. Налази се у брдовитом, животписном пределу који припада атару села Лелић. Околина манастира учинила је сам манастир скривеним и издалека невидљивим. Манастир је саграђен у 13.-ом, а обновљен у 18.-ом веку. Манастир се не види све док се не почне силазити у котлину у којој се налази. Јоаким Вујић у свом делу „Путешествију по Србији” написао је: „Овај манастир лежи између шумни, каменостени планина, на малој реки, именуемој Градац, а на месту доста красном и оцедитом”. Манастир је познат по томе што је у њему живео архимандрит др Јустин Поповић (1894 - 1979), Свети Ава Јустин, Велики Светионик Ћелијски, Свесрпски и Свеpravославни, чији се гроб налази на јужној страни олтара, а по чијој жељи гроб нема другог споменика осим овећег каменог крста и цвећа на хумци. Са леве стране цркве према олтару, одмах иза северних врата, налази се гроб Илије Бирчанина, подгорског војводе, обор-кнеза испод Медведника, кога су турске дахије, заједно са ваљевским кнезом Алексом Ненадовићем, посекле на Колубарској ћуприји у Ваљево 1804. Године.

Манастир је проглашен за споменик културе и као такав је под заштитом Завода за заштиту споменика културе са седиштем у Ваљево.
(<https://tov.rs/manastir-celije/>).



Слика 21. Црква у Новом насељу
Извор: <https://tov.rs/crkva-u-novom-naselju/>

Црква Светог Георгија у Ваљево подигнута је 2000. године и припада Епархији ваљевској Српске православне цркве. Храм су подигли браћа Видоје и Владисав Вујић. Црква посвећена Светом великомученику Георгију подигнута је у Новом насељу у Ваљево, непосредно уз нови епархијски дом Епархије ваљевске. Дом и црква уоквирују омањи трг на којем је споменик епископу Николају Велимировићу, који носи његово име (<https://tov.rs/crkva-u-novom-naselju/>).



Слика 22. Ваљевска Црква Покрова Пресвете Богородице
Извор: <https://tov.rs/valjevska-crkva-pokrova-presvete-bogorodice/>

Ваљевска Црква Покрова Пресвете Богородице налази се на углу улица Војводе Мишића и др Пантића. Грађена је у дужем временском интервалу, од 1837. до средине 19. века. У реализацију су били укључени тада најпознатији мајстори као што су Коста Димовић, Димитрије Сотировић, Теодор Теодоровић. Црква је издужене основе, са источним делом решеним као триконхос, док се на западу уздиже високи звоник, који је, као и други делови грађевине решен у стилу класицизма, са декоративним елементима у облику слепих аркада, пиластара, лазена, хоризонталног венца. Кров је двоводни са лимом као покривачем. У унутрашњости храма је доминантан високи иконостас из 1865. године, реализован у духу класицизма, са иконама које је сликао Никола Марковић, познати српски сликар друге половине 19. века. Уз храм је подигнут, према пројекту Божидара Петровића, велики црквени дом. Велика обнова је завршена 2008. године. Уз храм је подигнут, према пројекту Божидара Петровића, велики црквени дом.

(<https://tov.rs/valjevska-crkva-pokrova-presvete-bogorodice/>).



Слика 23. Саборна Црква Васкрсења
Господњег

Извор: <https://shorturl.at/dABKR>

Саборна Црква Васкрсења Христовог је главни и највећи православни храм у Ваљевоу. Под кров храма у исто време може да стане више од 2.000 верника. Храм је посвећен Господу Исусу Христу, односно Његовом Васкрсењу. Овај храм се налази на ушћу реке Градац у Колубару и други је по величини у Србији, одмах после храма Светог Саве. Градња је започета је 1992. године. Храм у српско - византијском стилу пројектовала је архитекта Љубица Бошњак из Београда. Његова дужина је 46, ширина 24, а висина 47 метара. Приземље храма има површину 978 m², а галерија 229 m². До 2010. године црква је добила завршни спољни изглед. У доброј мери је уређен простор око храма с клупама и фонтаном (<https://tov.rs/crkva-vaskrsenja-gospodnjeg/>).



Слика 24. Црква брвнара у
Миличиници

Извор: <https://tov.rs/crkva-brvnara-u-milicinici/>

Црква брвнара у Миличиници подигнута је у периоду од 1791. до 1794. године. Као једна од најзначајнијих дрвених цркава у Србији постала је узор многим сакралним грађевинама како по градитељској креацији тако и по конструктивно просторном решењу и декоративној обради детаља. Црква брвнара представља непокретно културно добро као споменик културе од великог значаја. Докази упућују на то да је храм у Миличиници подигнут на месту знатно старије цркве која је страдала 1726. године и била посвећена Светим апостолима Петру и Павлу. Цркву су градили градитељи Игњата Петровића тачно годину дана, и то од 23. августа 1791. до 23. августа 1792. године. После завршетка спољашњих радова још неколико грађевинских сезона трајали су додатни радови у њеној унутрашњости. Из записа урезаног на источном довратнику јужних врата храма темељ је постављен 1791. године, а као неимар помиње се Игњат Петровић. Јужно од брвнаре у порти је подигнута црква од тврдог материјала која је преузела улогу активног храма, док стара брвнара више није у функцији (<https://tov.rs/crkva-brvnara-u-milicinici/>).



Слика 25. Храм Светог Нектарија
Егинског

Извор: www.valjevskaposla.info

Храм Светог Нектарија Егинског у Ваљевоу се налази на територији Епархије Ваљевске Српске православне цркве и представља најмлађи храм у тој епархији. Сама идеја је настала за време садашњег блаженопочившег Његовог преосвештенства г. Милутина, епископа Ваљевског, и то са жељом да само Ваљево буде благословено од Светог Нектарија као и сама Егина и цела Грчка. Храм је погинут на месту ушћа реке Градац у Колубару. Изградња храма је започета на Дан славе Града Ваљева, Духовски понедељак, 1. јуна 2015. године, када су освештани сами темељи храма. Изабрано је баш то место пошто то симболизује Србе и Грке који су у међусобном јединству. Изнад самог ушћа подигнут је и велики крст од челика. Саме честнице светитеља су дочекане у Ваљевоу на празник Вазнесења Господњег 17. маја 2018. године. На Видовдан је постављена икона Светог Нектарија Егинског на трон где су мошти у самом храму, чему је претходило освећење саме иконе од стране епископа Милутина (www.spc.rs).



Слика 26. Бранковина

Извор:

<https://www.globustravel.co.rs/jednodnevni-izleti?start=6>

Бранковина се налази 12 km од Ваљева, које је током деветнаестог века стекло своју славу кроз драматичне догађаје тог времена. Зато га са правом зову „село пуно историје”. Ово село је завичај многих личности српске историје и културе. Постојбина је чувене породице Ненадовић, чији су чланови били вође Првог српског устанка, духовне вође и путописци, министри прве српске владе. Иако се убраја међу најстарија села ваљевског краја, у српску историју улази тек за време војевања кнеза Алексе Ненадовића у аустро - турском рату. Он је најпознатија жртва сече кнезова 1804. године, а својим делима у великој мери је припремио терен за Први српски устанак. Његов започети посао су са великим успехом наставили остали чланови породице Ненадовић, пре свега војвода Јаков који је био командант целе западне Србије и водећи устанички старешина после Војда, али и први српски министар унутрашњих послова (<https://tov.rs/brankovina/>).

Табела 2. Природне туристичке атракције града Ваљева и околине

Атракција	Кратак опис
 <p>Слика 27. Спомен парк на Крушику Извор: https://tov.rs/spomen-park-na-krusiku/</p>	<p>Спомен парк на Крушику се налази на брду Крушик изнад града, у насељу „Пети пук”, поред фудбалског стадиона и спортског центра. У средишњем делу парка налази се обележје са буктињом и вечним пламеном. Буктиња је од метала, а простор око ње озидан је тесаним каменом пешчара у облику троугла. У једном углу је исписано: „<i>Овај вечни пламен упалио је Јосип Броз Тито 18. маја 1967. године</i>”. Дуж стаза на травњаку постављено је 67 спомен-плоче од пешчара на којима је уписан текст обојен црно са именима стрељаних бораца. Све плоче имају у левом горњем углу уклесану петокраку звезду са српом и чекићем. Са све три приступне стране постављени су споменици грађени од камена и бетона. Они имају уграђене беле мермерне спомен плоче са посветом: „<i>На овом месту су 27. 11. 1941. године немачки окупатори заједно са издајничким четничким бандама стрељали 121 партизана</i>”. Исти текст посвете исписан је и на споменику на другом крају парка (https://tov.rs/spomen-park-na-krusiku/).</p>
 <p>Слика 28. Парк Видрак Извор: https://tov.rs/park-vidrak/</p>	<p>Парк Видрак се налази на брду Видрак, изнад Ваљева, поред пута ка манастирима Ћелије и Лелић. Ту се налази партизански спомен - парк посвећен борцима револуције 1941.–1945. Парк је површине око три хектара. У његовом центру доминира споменик партизанског хероја Стевана Филиповића, рад вајара Војина Бакића. Споменик је настао 1960. године. Парк је изузетно лепо уређен и осветљен. Са њега се пружа величанствен поглед на град Ваљево и околину. У оквиру парка је уређен паркинг простор. Изнад парка, на врху брда Видрак, налази се видиковач Павиљон са задивљујућим погледом на панораму града и околине. Поред видиковца налази се ресторан „Павиљон” (https://tov.rs/park-vidrak/).</p>



Слика 29. Парк Пећина

Извор: <https://tov.rs/park-pecina/>

Парк Пећина је велики, шумовити парк и идеално место за рекреацију, као и за опуштenu шетњу природом. У парку се налазе различити садржаји као што су терени за мали фудбал, баскет, стазе за трчање, ресторани као и садржаји за најмлађе. У наставку парка налазе се тениски терени и фудбалски стадион ФК Будућност. У близини парка, са друге стране Колубаре, је крашка пећина, по којој је парк и добио име (<https://tov.rs/park-pecina/>).



Слика 30. Споменик Драгојлу Дудићу у центру парка на Јадру, рад Виде Јоцић

Извор: <https://tov.rs/parkovi-na-jadru/>

Парк Виде Јоцић (Парк на Јадру). У парку на Јадру, се на једном релативно малом простору, налазе скулптуре Виде Јоцић и других вајара, које представљају народне хероје ваљевског краја из Другог светског рата. Скулптуре су савршено уклопљене у амбијент парка, који је формиран као специфична ботаничка башта на обали Колубаре. Овај парк се налази на деоници шеталишта које почиње Кнез Милошевом улицом, пролази кроз овај парк и наставља ка парку Пећина. Парк је увек лепо уређен и одржаван са обележеним називима биљних врста које ту успевају (<https://tov.rs/parkovi-na-jadru/>).



Слика 31. Дивчибаре

Извор: <https://www.serbia.travel/vidi-srbiju/planine-srbije/divcibare>

Ваљевске или Подрињско - ваљевске планине чине Повлен (Маглеш), Медведник, Јабланик, Маљен и Суворбор. Венац ваљевских планина припада динарским планинама и прве су планине од Панонске низије према црногорским планинама и Јадранском мору. Венац Ваљевских планина се протеже у дужини од око 75 км, у облику потковице око Ваљева и средње су висине од 1.100-1.350 m надморске висине. Веома су богате правим планинским речицама живописног тока, а и кањонског типа, као и изворима хладне воде. Највиши врх у венцу је Мали Повлен с надморском висином од 1.347 m, а уједно и највиши врх северо - западне Србије. У централном делу планине Маљен, на висини од 980 m, налази се познато туристичко место (висораван) Дивчибаре. (<https://tov.rs/valjevske-planine/>).

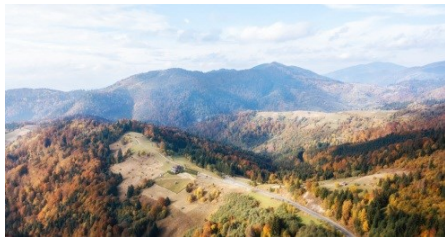


Слика 32. Повлен

Извор:

<https://srbijazamlade.rs/product/povlen-u-jesenjim-bojama>

Повлен. Ова планина, динарског смера пружања, састоји из три врха – Мали, Средњи (1.301 m) и Велики Повлен. Мали Повлен (1.347 m) је виши од Великог Повлена (1.271 m) и представља највишу тачку ваљевских планина. Сва три врха Повлена леже југозападно од Ваљева, а западно од Маглеша и Букова. Од њих се мења правац Ваљевских планина: уместо упоредничког, оне (Повлен, Јабланик, Медведник, Соколска планина, Јагодна и Гучево), задобијају динарски правац. Изузетак чини само Борања, која се пружа правцем југозапад - североисток. Мали Повлен је донекле асиметричан - југозападна страна му је стрмија од североисточне. То је последица усецања дубоке клисурасте долине, али и раседања дуж југозападне стране. Сам гребен Малог Повлена је релативно узак, али не представља изразито каменити венац, већ се састоји од благих хумова између којих је усечено неколико плитких вртача (<https://tov.rs/valjevske-planine/>).



Слика 33. Маљен

Извор:

<https://www.381info.com/magazin/maljen-planina-u-senci-divcibara>

Маљен је планина у Србији која се налази јужно од Ваљева. Пружа се правцем исток - запад у дужини од око 25 km. Најпознатије туристичко место на планини Маљен су Дивчибаре које се налази на висини од око 980 m надморске висине. Има повољне климатске карактеристике и разноврстан и специфичан биљни и животињски свет. На Маљену су добро очуване шуме и ова планина је најсеверније станиште борових шума у Србији. Дobar географски положај условљава допирање ваздушних маса из Јадранског мора и сукобљавање са ваздушним масама са Карпата и Панонске низије, чиме се објашњава присуство јода у ваздуху. Маљен и његов западни део Букови 756 m су праве Ваљевске планине, које се пружају у правцу запад - исток. Северни делови су изграђени од кречњака и зато су његове северне ивице прилично стрмо засечене и представљају одсеке. Маљен се састоји од стена различите старости: јурски (лијаски) кречњаци, дијабаз - рожначка формација, мафити и ултрамафити. Ултрамафити су највише распрострањени на Маљену и Суворору. На обе ове планине распрострањене су кретацијске творевине (<https://tov.rs/valjevske-planine/>).

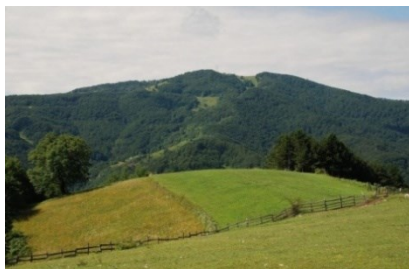


Слика 34. Водопад Скакало

Извор:

<https://www.381info.com/magazin/maljen-planina-u-senci-divcibara>

Дивчибаре су познато планинско туристичко место - висораван, која се налази у централном делу планине Маљен. Дивчибаре леже на надморској висини од 980 m. Са свих страна су окружене висовима који их штите од ветрова, ублажавају климу, а истовремено представљају места с којих се пружа изванредан видик на ближу околину, али и на неке удаљеније крајеве Србије, па чак и Републике Српске. На Дивчибарама је развијен боравишни, здравствено - рекреативни, спортско - рекреативни, излетнички туризам, а у нешто мањој мери и ловни и риболовни. На Дивчибарама се налази водопад Скакало који заузима шесто место највиших водопада у Србији. Налази се на реци Манастирици и висок је 30 метара (<https://tov.rs/divcibare/>).



Слика 35. Јабланик

Извор: <https://www.skitanje.com/jablanik/>

Јабланик је планина у западној Србији, у групи Ваљевских планина. Највиши врх је Јабланик са 1.275 m. Изграђена је претежно од дијабаз - рожанаца, делом од серпентина а највиши делови грађени су од тријаских кречњака. Годишње прима просечно 1.800 mm падавина. Под травнатим пашњацима на високим заравнима саграђене су појате. Поред Јабланика пролази пут Ваљево-Рогачица (<https://tov.rs/valjevske-planine/>).



Слика 36. Медведник

Извор: <https://shorturl.at/qxDJN>

Планина Медведник се налази недалеко од Ваљева (30 km) и са 1.247 m надморске висине налази се у средишту планинског венца који од Дрине на западу преко Гучева, Борање, Јагодње и Соколске планине наставља венцем Ваљевских планина које на западу почињу са Медведником (1.247 m), Јаблаником (1.274 m), Повленом (највиши 1.347 m), Маљеном (Краљев сто, 1.104 m), а завршавају Суворором и Рајцем на истоку. Падине су густо обрасле буковом шумом, са добрим приносима печурки и ливадама са шумским јагодама и лековитим биљем. Букова шума се проређује, док се појављује вештачки уведен бор, а у нижим деловима лако су уочљиве културне површине под засадима малине и купине, што има значајног дела у приходу локалног становништва. Северне падине су наслоњене са истока на врло блиску планину Јабланик и таласасте заравни горњег слива реке Јабланице прекривене шумом (<https://tov.rs/valjevske-planine/>).



Слика 37. Таорска врела

Извор: <https://tov.rs/taorska-vrela/>

Таорска врела. Слапови Таорских врела су споменик природе која се налазе у западном делу Србије, масиву Ваљевских планина, у подножју планине Повлен. Таорска врела избијају у селу Доњи Таор, недалеко од пута за Маковиште, где се и уливају у реку Скрапеж, притоку Западне Мораве. У подножју кречњачког платоа, на југоисточном крају синклиналне долине, са северне стране оивиченог вертикалном литицом висине пет метара, ширине при дну три метра, из пећинског отвора избија врело. На релативно кратком растојању, преко наталожених бигрених наслага, створени су бројни слапови и водопади. Врела се уливају у реку Скрапеж, којој је извориште испод планине Повлен. Подручје Таорских врела је препознатљиво по врелској пећини у подножју кречњачког одсека, одакле извире главно врело и широј изворишној зони са више малих периодских извора. Низводно од главног врела наталожена је највећа акумулација бигра у овом делу Србије. Она је испресецана мноштвом живописних каскада и слапова, са остацима некадашњих воденица, који се завршавају водопадом на ушћу Врелског потока у Скрапеж, висине око 4,5 m (<https://tov.rs/taorska-vrela/>).



Слика 38. Река Градац

Извор: <https://tov.rs/reka-gradac-2/>

Река Градац је смарагдни бисер западне Србије која својим нијансама зелене боје доказује своју бистрину и чистоћу. Иако је проглашен најчистијом реком у Србији, сматра се да је једна од најчистијих река у Европи. Река Градац је бисер овог краја због своје лепоте, прелепог кањона и још лепше природе, а са друге стране је и живот овог краја, јер му даје најчистију воду за пиће. Градац је сам по себи веома специфична река, јер се од свог изворишта и преко свог тока различито понаша. Извире подно планине Повлен, највеће у низу ваљевских планина, да би након неколико километара понирала и поново избијала на површину. Настаје на месту где се састављају Буковска река и Забава и одатле, па све до ушћа у реку Колубару, тече кроз клисурасти крајолик у дужини од 28 km. Сам кањон Градца, који је усецан кроз векове, дуг је 22.7 km. Посебно су интересантна врела ове реке која се нижу читавим њеним током.

Кањон реке Градац је импозантно ремек - дело природе, што доказује сама околина. Овде постоји преко седамдесет пећина за које се поуздано зна, што је заиста невероватно за овако малу реку (<https://tov.rs/reka-gradac-2/>).



Слика 39. Дегурићка Пећина

Извор:

<https://rekagradac.wordpress.com/deguricka-pecina-i-konjicki-klub/>

Дегурићка пећина је пећина изворског типа, чија вода из врела отиче у реку Градац, налази се у атару села Дегурић, у клисури реке Градац, на територији града Ваљева. Припада групи највећих врела ваљевског краса, улаз има висину 3,5 m и ширину од 7 m. Једина је пећина са сталним подземним током у целом сливу реке Градац, са средњим протоком од 121 l/s. Температура воде дуж целе пећине је 7°C. Вода пећинског тока спада у тврде кречне воде, да је, као и интензивне, прокопане воде, zasiћена, те излучује бигар у виду пречага, салива, сталагмита. Пећина припада типу хладних пећина пошто се температура ваздуха смањује са 12°C на улазу, преко 8°C на 300 m дужине, до 6°C код првог сифона. Главни канал Дегурићке пећине има југоисточни правац пружања и њим тече, непрекидно водени ток (<https://rekagradac.wordpress.com/deguricka-pecina-i-konjicki-klub/>).

	<p>Село Петница је удаљено 7 km од Ваљева и једно је од старијих. Прве породице су се у њега доселиле већ почетком 15. века. Кроз село протиче речица Бања, која извире из Петничке пећине и поток Поцибрава који село дели на два дела: брдски (јужни) и равнији (северни) део. Петничка пећина налази се на 1 km од села. У пећини и њеној непосредној околини пронађена су најстарија сведочанства о животу људи у западној Србији. Истраживање овог археолошког локалитета почело је у прошлом веку када су прва истраживања обавили Јосиф Панчић и Јован Цвијић (https://tov.rs/petnica/).</p>
<p>Слика 40. Петничка пећина Извор: https://shorturl.at/fiAX7</p>	<p>Лелић се налази на североисточној страни Лесковичке Висоравни и на јужној страни града Ваљева. Земљиште је кречњачко, од секундарног кречњака, препуног вртачама разноликог облика. Вртаче су задниствене или отворене, а понеке су испуњене водом и граде сеоска језера. Да није вртача поређаних у круг или низове, земљиште би било равно, а овако је неравно. Најнеравнији је северни и источни део села. На северној страни села, испод кречњака, огољени су порфирити на знатном растојању и они се јављају на свима узвишењима овог села. На северној страни села су ова узвишења: Брдо, на коме је село, Прљуша, Млађеви, Марковац, Врана до Стрмне Горе и Јечмиште, а на источној страни: Бобија, Калуђерско Брдо и Телијске Стране. У селу има свега два извора: Љутенац под Прљушом и Студенац под Млађевима. Оба су извора у порфиритском терену, доста јаки и ретко пресушују (https://tov.rs/lelic/).</p>
	
<p>Слика 41. Етно село Лелић Извор: https://selo.rs/o/etno-selo-lelic</p>	

4.3 САОБРАЋАЈ И ЈАВНИ ПРОСТОР

Саобраћај

Друмски саобраћај

Град Ваљево има веома повољан геостратешки положај, моноцентричног је типа, и већина административних, трговинских и објеката значајније атракције су концентрисани у центру града. Централну градску зону одликује улична мрежа ортогоналног типа. Са друге стране, већи део уличне мреже (периферних и спољних делова града) је радијалног типа, тако да главни путни правци спајају периферне делове града са центром.

Покривеност простора града путном мрежом је релативно задовољавајућа са магистралним путевима (М-4 и М-21) дужине око 80 km, регионалним путевима дужине око 180 km и локалним путевима око 245 km. Мрежу саобраћајница на територији града Ваљева чине некатегорисани и локални путеви, као и делови регионалних и магистралних путева који прелазе преко територије града (*Стратегија одрживог развоја града Ваљева 2010.-2020.*).

Локални путеви: Укупна дужина локалних путева је 248,06 km, од тога 178,59 km са асфалтним коловозним застором, а 69,57 km са туцаничким застором.

Око 80% путева са асфалтним коловозним застором је урађено у периоду од 1975. до 1995. године, без пројектне документације и са непрописном коловозном конструкцијом (*Стратегија руралног развоја Ваљева 2012. -2022.*).

Некатегорисани путеви: Некатегорисани путеви од ширег значаја за привредни и друштвени развој града Ваљева су углавном са туцаничком подлогом са пуно ударних рупа и вододерина (*Стратегија руралног развоја Ваљева 2012. - 2022.*).

Магистрални путеви: Кроз Ваљево пролазе магистрални путеви ка Јадранском мору, Босни и Херцеговини, плодној Мачви и даље ка Војводини спајајући Ваљево са другим значајним центрима Западне Србије - Шапцем (66 km), Ужицем (79 km) и Лозницом (72 km). Од главног града Србије, Београда, удаљено је 92 km и налази се у непосредној близини једне од најважнијих републичких саобраћајница - Ибарске магистрале.

Следеће године (2024. године) се завршавају радови на брзој саобраћајници Иверак - Лајковац која ће Ваљево повезати са ауто - путем Е 763 Милош Велики, што ће резултирати бржим путовањем до Београда или Новог Сада (*План одрживе урбане мобилности Ваљева*⁸).

Железнички саобраћај

У Граду Ваљеву се налази железничка станица Ваљево која је једна од железничких станица на прузи Београд - Бар. Пруга се наставља у једном смеру ка Градцу и у другом према Дивцима. Железничка станица Ваљево састоји се из пет колосека.

Магистрална пруга Београд - Бар је међудржавна железничка линија изграђена у време СФР Југославије, дужине 476 km. Повезала је главни град Београд са морском луком. Изградња пруге је трајала 25 година, у периоду од 1951. до 1976. године.

Део пруге у Србији (Ресник - Пожега - Врбница) је класификован као магистрална пруга 108 (<https://www.politika.rs/sr/clanak/555058/Magazin/pruga-beograd-bar-prvi-putnici>).

Пруга Ваљево - Лозница је железничка пруга, која је вишедеценијски пројекат и која треба да повезује Ваљево и Лозницу. По плану, дужина пруге је 68,1 km, а до споја са пругом Шабац - Зворник, у станици Липница (4,8 km северно од Лознице), има 66,5 km. Основна идеја овог пројекта је спајање централне Србије са Босном и Херцеговином и формирање новог коридора паралелног са Коридором 10 у циљу његовог растерећења. Планирано је да, када буде изграђена, повеже пруге Рума - Зворник и даље Зворник - Тузла са пругом Београд - Бар. Пруга је пројектована за брзине возова од 120 km/h и осовинско оптерећење од 22,5 t (<https://sicip.rs/>).

⁸ План одрживе урбане мобилности Ваљева – https://valjevo.rs/Dokumenta/GradValjevo/Strateski_plan_POUM_Valjeva.pdf

Развој железничког саобраћаја предвиђен је завршетком пруге Ваљево - Лозница, модернизацијом и изградњом другог колосека пруге Београд - Бар, реконструкцијом железничког чвора, док је зграда станице у потпуности реновирана (*Стратегија одрживог развоја града Ваљева 2010. - 2020. године*).

Ваздушни саобраћај

Спортски аеродром Дивци - Ваљево, познат и као спортски аеродром, се налази у Дивцима, на 12 km од Ваљева, простире се уз пругу Београд - Бар и уз магистрални правац који спаја Ваљево са Београдом.

Опремљен је једном пистом која је 1.250 m дугачка и широка 50 m. Травната писта се простире правцем 80/260 и налази се на надморској висини од 147 m. Поред стајанке, аеродром има и прописану платформу за одвијање хеликоптерског саобраћаја. Аеродром се користи за обуку и летење спортских пилота, једриличара, падобранаца, моторних змајева и параглајдериста (<https://www.valjevo.rs/>).

У овом виду саобраћаја види се шанса за развој и заснива се на фазној изградњи општег аеродрома „Дивци” проширењем локације постојећег спортско - туристичког аеродрома. Општи аеродром је планиран без ноћног слетања, за пословно - туристичке и пољопривредне намене и отпрему/допрему одређених врста терета (*Стратегија одрживог развоја града Ваљева 2010. - 2020. године*).

Водни саобраћај - На територији града Ваљева нема пловних река.

Јавни простор

Јавни превоз путника на територији града Ваљева

На подручју града развијен је систем јавног транспорта путника. Најзначајније је коришћење превоза за реализацију одласка и доласка на посао (око 23% кретања на посао се обавља јавним превозом). Постојећим линијама су повезана насеља која се налазе ван градског подручја Ваљева са обавезним проласком кроз центар града (тзв. дијаметралне линије). Одређене линије су развијене специјално за потребе превоза радника ка индустријским објектима и зато у сегменту радних кретања и постоји знатније коришћење јавног превоза. Трошкови јавног превоза су релативно велики. Јавни превоз опслужи до 4,4 милиона путника годишње и са просечном дужином путовања од око 5,7 километара. Ова просечна дужина у односу на просечну дужину линије говори о томе да се путовања најчешће реализују до центра града („*План одрживе урбане мобилности Ваљева*“).

Трасом некатегорисаних путева које се пружају преко једне катастарске општине (села), остварује се веза са локалним путевима који повезују више села, и коначно локалним путевима се остварује веза са деловима регионалних и магистралних путева који прелазе преко територије града Ваљева.

Линије јавног аутобуског превоза путника ограничене су мрежом изграђених саобраћајница са савременим коловозом, док је број полазака у току дана на појединим линијама у функцији просторног распореда и густине насељености и потребе становништва за повезаношћу са градском зоном као и пословним, школским, здравственим и административним центром.

Линије приградског карактера:

- Ваљево - Причевић - Ставе
- Ваљево - Горња Буковица
- Ваљево - Доње Лесковице - Горњи Таор
- Ваљево - Поћута - Брезовице
- Ваљево - Ц. Кафана - Бачевци
- Ваљево - Горња Буковица
- Ваљево - Царић - Оглађеновац
- Ваљево – Иверак II - Дупљај
- Ваљево - Дупљај - Караула
- Ваљево - Котешница - Гола Глава
- Ваљево - Бабина Лука
- Ваљево - Горња Каменица - Миличиница
- Ваљево - Пауне - Дивчибаре
- Ваљево - Дивци - Кланица
- Ваљево - Ставе - Ива
- Ваљево - Јабука - Доње Лесковице
- Ваљево - Доње Лесковице - Мравињци
- Ваљево - Брезовице - Вујиновача
- Ваљево - Драчић - Пријездић
- Ваљево - Петница - Пауне
- Ваљево - Јовања - Поћута⁹

Међуградски превоз:

⁹ Ред вожње АС „Ласта“ Ваљево 2023

- Ваљево - Лајковац - Београд
- Београд - Лајковац - Ваљево
- Ваљево - Уб - Београд
- Београд - Уб - Ваљево
- Ваљево - Нови Сад
- Ваљево - Ниш
- Ваљево - Крагујевац
- Ваљево - Врњачка Бања
- Ваљево - Златибор
- Ваљево - Лозница
- Ваљево - Шабац
- Ваљево - Коцељева
- Ваљево - Љубовија
- Ваљево - Слатина
- Ваљево - Лазаревац
- Ваљево - Љиг
- Ваљево - Осечина - Пецка
- Ваљево - Чачак - Копаоник
- Ваљево - Слатина - Чучуге - Уб
- Ваљево - Рајковић - Дивчибаре
- Дивчибаре - Рајковић - Ваљево
- Београд - Ваљево - Дивчибаре
- Дивчибаре - Ваљево - Београд
- Дивчибаре - Мионица - Београд
- Ваљево - Мионица - Бања Врујци
- Бања Врујци - Мионица - Ваљево
- Ваљево - Рајковић - Крчмар
- Крчмар - Рајковић - Ваљево
- Каленић (Радљево) - Обреновац - Београд (Дунав станица)
- Београд (Дунав станица) - Обреновац - Каленић (Радљево)¹⁰

Међународни директни саобраћај:

¹⁰ <https://europabus.rs/red-voznje-medjugradski> и https://lasta.rs/static_assets/Autobuske_Stanice/Valjevo/Valjevo%20OK%2001.11.2023.%20polasci%20AS.pdf 2023. године

- Ваљево - Беч (Wien) - Linz (via Wien)
- Линц (via Wien) - Беч (Wien) - Ваљево
- Ваљево - Херцег Нови
- Херцег Нови - Ваљево
- Ваљево - Беч¹¹

Водна инфраструктура

Према подацима са интернет странице ЈКП „Водовод Ваљево” и из одговарајућег генералног пројекта, прво јавно организовано снабдевање водом у Ваљеву започето је изградњом водоводног система „Пакље”, 1957. - 1958. године, изградњом довода воде и постројења за пречишћавање воде на Пећини, капацитета 120 l/s. Касније је повећан капацитет старог постројења за пречишћавање воде на Пећини на 240 l/s, а привремено су обезбеђене и додатне количине сирове воде са Јабланице и са ушћа реке Јабланице у Колубару.

Прво знатно повећање количине сирове воде остварено је доводом воде са реке Градац, капацитета 300 l/s, што је омогућило да старо постројење за пречишћавање воде на Пећини има довољно сирове воде током целе године.

Као дугорочно снабдевање водом региона усвојено је коришћење воде из акумулације „Ровни” на реци Јабланица, намењене снабдевању водом неколико градова: Ваљево, Лазаревац, Лајковац, Уб и Мионица, а која је изграђена 2015. године. Тренутно Ваљево има довољно врло квалитетне воде, али озбиљан проблем представља стање дистрибутивне мреже и због тога су велики губици прерађене воде.

У периоду од 2016. - 2022. године у Ваљеву се производило просечно између 10 и 11 милиона m³ воде годишње, од којих се прода (фактурише) између 4,5 и 5 милиона m³. Тренутно Водовод покрива потребе 75% од 82.169 становника (попис 2022), уз интенције да се овај проценат што пре подигне на 95%.

Укупни (комерцијални и физички) губици воде су последњих година преко 50%. Циљ Водовода је да се ови губици у наредних пет година смање на 30 - 35%, па су у том циљу водоводном систему неопходни радови на магистралним цевоводима и дистрибутивној водоводној мрежи и интензивне активности на смањењу свих врста губитака воде.

¹¹ https://lasta.rs/static_assets/Autobuske_Stanice/Valjevo/Valjevo%20OK%2001.11.2023.%20polasci%20AS.pdf и <https://europabus.rs/red-voznje-medjunarodni-za-2023-godinu>

Потрошња електричне енергије од око 0,4 kWh/m³ произведене воде је испод просека такве потрошње у Србији. Планира се смањење трошкова електричне енергије путем реновирања црпних станица и увођењем система даљинског управљања објектима водоводног система. Вода за пиће је физичко - хемијски и микро - биолошки исправна.

4.4 СТЕПЕН ПРИВРЕДНОГ РАЗВОЈА ГРАДА ВАЉЕВА

Ваљево је центар Колубарског управног округа, а своју експанзију започео је шездесетих година 20. века оснивањем значајнијих привредних субјеката, као што су наменска индустрија, металопрерађивачка и прехрамбена индустрија, кожарска, прерада дрвета, и др. Чинили су их ХК „Крушик“, „Србијанка“, ФВ „Градац“, „Елинд“, „Стефил“, „Ваљевска пивара“, Модна конфекција „Узор“, штампарија „Милић Ракић“, касније „Ваљевска штампарија“ и други. Данас је ситуација знатно другачија, а Град Ваљево улаже напоре да створи повољну пословну климу и услове за успешно пословање.

У посматраном периоду број запослених је био у сталном порасту (табела 3.). Највећи део запослених ради у привредним субјектима, док је број запослених у предузетничким радњама такође у сталном порасту. Просечна зарада без пореза и доприноса у 2022. години износила је 65.079,00 динара и била је нижа у односу на републички просек.

Табела 3. Обим и динамика запослених (год. просек) и зарада у Ваљеву 2017. - 2022.

Година	Укупан број запослених	Број запослених у правним лицима	Ланчани индекс	Број запослених код предузетника	Ланчани индекс	Просечна зарада без пореза и доприноса у рд	Ланчани индекс
2017.	28.005	20.908	0,0	5.195	0,0	40.851	0,0
2018.	29.008	21.800	104,3	5.385	103,7	44.508	108,9
2019.	29.505	22.058	101,2	5.733	106,5	48.673	109,4
2020.	30.141	22.558	102,3	5.987	104,4	53.546	110,0
2021.	30.238	22.663	100,5	6.097	101,8	58.347	109,0
2022.	31.006	22.558	100,4	5.987	101,5	65.079	111,0

Извор: 2022 (ЛАПЗ за 2022), Општине и региони у РС, 2021, 2020, 2019, 2018. (стр. 162-163 и 181)

Табела 4. показује обим запослених по најчешћим делатностима и за посматрани период највише запослених било је у прерађивачкој индустрији за шта постоји добра основа. Као и у већини градова Србије, велики удео имала је трговина на велико и мало. Само у 2022. години више од 2.048 особа било је запослено у сектору пољопривреде.

Табела 4. Обим запослених по најчешћим делатностима (год. просек) у Ваљеу од 2017.-2022. године

Година	Прерађивачка	Трговина на велико и мало	Образовање	Услуге исхране и смештаја	Пољопривреда
2017.	9.435	3.906	1.816	801	1.537
2018.	10.013	4.021	1.795	823	1.587
2019.	10.140	3.998	1.777	828	1.629
2020.	10.267	4.165	1.755	903	2.045
2021.	10.052	4.309	1.728	913	2.359
2022.	10.267	4.165	1755	903	2.048

Извор: За 2023. (ДевИнфо база), Општине и региони у РС, 2022, 2021, 2020, 2019, 2018. (стр. 162-163 и 181)

Окосница развоја града Ваљева представља прерађивачка индустрија која је стуб развоја Ваљева и највише инвестиционих улагања у новоосновна средства била су у наведеној индустријској грани. За посматрани период може се констатовати да је обим инвестиција растао закључно са 2019. годином, док је за 2021. годину забележено најниже улагање. Знатнији недостатак, односно минимално или без улагања бележио је сектор исхране и смештаја (само у 2020. и 2021. години). Већа улагања била су и у грађевинском сектору.

Табела 5. Обим остварених инвестиција у нова основна средства за поједине делатности у Ваљеу 2017. - 2021. (у хиљадама динара)

Година	Прерађивачка	Грађевинарство	Трговина на велико и мало и поправка моторних возила	Услуге исхране и смештаја	Снабдевање електричном енергијом, гасом и паром
2017.	2.719.968	281.460	309.006	-	395.183
2018.	2.012.294	518.012	243.102	-	112.964
2019.	3.883.110	292.349	79.878	-	698.486
2020.	2.178.372	923.784	139.058	366.409	459.781
2021.	1.453.586	922.604	538.478	39.768	270.010

Извор: Општине и региони у РС, 2022, 2021, 2020, 2019, 2018. (стр. 212 – 213)

Основ за развој туризма везан је за улагања (инвестирање) која могу ићи у два правца. Првенствено, реконструкцијом већ постојећих објеката (капацитета) и/или улагањима у нове производе. Из приложених података (табела 5.) нови капацитет(и) су изграђени 2020. године, а већ наредне године улагања су била скромног обима. Осим објекта са задовољавајућим капацитетом, добра локација исто је значајна колико и финансијска средства неопходна за изградњу или реконструкцију објекта.

Током 2023. године почеле су са радом две нове фабрике: “Hansgrohe“ и “Bizerba“, а проширени су и производни капацитети “Горење“ - а, са трећом фабриком „Hisense Europe“.

5. АНАЛИЗА ПОСТОЈЕЋЕГ СТАЊА РАЗВОЈА ТУРИЗМА ВАЉЕВА

У наредном поглављу биће анализирани кључни аспекти развоја туризма Ваљева укључујући туристички промет, туристичко - угоститељске капацитете, људске ресурсе, туристичке производе и остале елементе са освртом на њихово тренутно стање.

5.1 КЉУЧНИ ПОКАЗАТЕЉИ ТУРИСТИЧКОГ ПРОМЕТА У ПЕРИОДУ 2018 - 2023.

Број долазака у Ваљево за посматрани период показује честе промене (табела 6.). Највећи број долазака забележен је на почетку и на крају посматраног периода. Учешће долазака домаћих туриста је за цео период преко 90%. Најслабији резултат је у години након пандемије коронавируса, 2021. године, а најбољи током 2023. године.

Табела 6. Обим и структура долазака туриста за Ваљево за период 2018 - 2023. године

Година	УКУПНО	Домаћи	Страни	Учешће у укупном броју долазака у %	
				Домаћи	Страни
2018.	59.837	54.129	5.708	91,0	9,5
2019.	52.561	47.954	4.607	90,5	8,8
2020.	50.013	48.737	1.276	97,2	2,6
2021.	49.219	47.440	1.779	96,4	3,6
2022.	69.209	63.722	5.487	92,1	7,9
2023.	98.693	88.069	10.624	89,2	10,8

Извор: Општине и региони у РС, 2023, 2022, 2021, 2020, 2019. (стр. 281), извор за податак за 2023. годину је е-туриста.

Укупан број ноћења у Ваљеву имао је исту тенденцију као и број долазака све до 2020. године (табела 7.). У години пандемије забележено је преко 172.000 ноћења. Највише остварених ноћења било је у 2023. години. Учешће у укупном броју ноћења остварили су домаћи туристи са преко 90%, исто као и у броју долазака.

Табела 7. Обим и структура ноћења туриста за Ваљево за период 2018 - 2023. године

Година	УКУПНО	Домаћи	Страни	Учешће у укупном броју ноћења у %	
				Домаћи	Страни
2018.	212.238	198.881	13.357	93,7	6,3
2019.	191.971	181.119	10.852	94,3	5,7
2020.	172.193	168.964	3.229	98,1	1,9
2021.	161.805	155.748	6.057	96,3	3,7
2022.	237.180	221.174	16.006	93,3	6,7
2023.	366.964	320.376	46.588	94,2	5,8

Извор: Општине и региони у РС, 2023, 2022, 2021, 2020, 2019. (стр. 281), извор за податак за 2023. годину је е-туриста.

Дивчибаре као важна дестинација врло је слична са туристичким кретањима у Ваљеу. Година коронавируса допринела је повећању броја долазака у односу на претходне две године. Знатније повећање просечне дужине боравка на Дивчибарама забележено је у 2023. години. Домаћи туристи су имали примат у односу на стране (табела 8.).

Табела 8. Обим и структура долазака туриста за Дивчибаре за период 2018 - 2023. године

Година	УКУПНО	Домаћи	Страни	Учешће у укупном броју долазака у %	
				Домаћи	Страни
2018.	42.655	41.327	1.328	96,9	3,1
2019.	42.130	41.195	935	97,8	2,2
2020.	45.377	44.775	602	98,7	1,3
2021.	44.082	43.090	992	97,7	2,3
2022.	39.770	37.532	2.238	94,4	5,6
2023.	60.626	57.108	3.518	93,9	6,1

Извор: Општине и региони у РС, 2023, 2022, 2021, 2020, 2019. (стр. 284), извор за податак за 2023. годину је е-туриста.

Знатнији пад броја ноћења Дивчибаре бележе од 2020. године. Најслабији резултат забележен је у 2022. години са свега 116.819 ноћења. Домаћи туристи су имали значајније учешће у укупном броју ноћења (табела 9).

Табела 9. Обим и структура ноћења туриста за Дивчибаре за период 2018 - 2023. године

Година	УКУПНО	Домаћи	Страни	Учешће у укупном броју ноћења у %	
				Домаћи	Страни
2018.	184.193	179.584	4.609	97,5	2,5
2019.	172.633	169.615	3.018	98,3	1,7
2020.	159.933	158.210	1.723	98,9	1,1
2021.	143.984	140.016	3.968	97,2	2,8
2022.	116.819	110.190	6.629	94,3	5,7
2023.	214.791	201.725	13.066	93,9	6,1

Извор: Општине и региони у РС, 2023, 2022, 2021, 2020, 2019. (стр. 284), извор за податак за 2023. годину је е-туриста.

Просечна дужина задржавања домаћег туристе у Ваљеу је износила у 2023. години 3,5 дана (табела 10), док је на Дивчибарама била 3,6 дана (табела 11).

Са друге стране, страни туристи, мерено бројем ноћења, далеко мање него домаћи, задржавали су се у истој години у Ваљеу 3,5 дана, а на Дивчибарама 3,7 дана.

Табела 10. Просечна дужина боравка туристе у Ваљеву за период 2018 - 2023. године (у данима)

Година	Домаћи	Страни
2018.	3,7	2,3
2019.	3,8	2,4
2020.	3,5	2,5
2021.	3,3	3,4
2022.	3,4	2,9
2023.	3,6	4,3

Извор: Прорачун аутора

Табела 11. Просечна дужина боравка туристе на Дивчибарама за период 2018 - 2023. године (у данима)

Година	Домаћи	Страни
2018.	4,3	3,5
2019.	4,1	3,2
2020.	3,5	2,9
2021.	3,2	4,0
2022.	2,9	3,0
2023.	3,5	3,7

Извор: Прорачун аутора

5.2 ОРГАНИЗАЦИЈА ТУРИСТИЧКОГ СЕКТОРА НА НИВОУ ТУРИЗМА ГРАДА ВАЉЕВА

Само у последњих неколико година на туризам су утицали многи фактори, који су формирали нове организационе облике, али и променили навике код туриста. Са једне старне имамо туристе са жељама и захтевима, а са друге туристичко тржиште које сегментацијом треба да испуни очекивања конзумента. Како би се обе стране довеле у равнотежу и дале најбоље резултате, туристичку понуду мора да карактерише разноврсност. За постизање зацртаних резултата значајну улогу имају различити субјекти, који својим посредним или непосредним деловањем омогућавају функционисање тржишта и задовољавање потреба обе стране. Значајнији актери на туристичком тржишту Ваљева дати су у табели 12.

Табела 12. Приказ кључних актера за развој туризма града Ваљева

Назив	Кратак опис
Јединица локалне самоуправе – Град Ваљево	Подељена на 10 одељења и комуналну милицију, кабинет градоначелника, Службу буџетске инспекције и интерне ревизије, правобранилаштво и Одсек за ванредне ситуације. Обавља послове у складу са Законом о локалној самоуправи.
Туристичка организација Ваљево	<p>Промоција, презентација и развој туризма града, односно:</p> <ul style="list-style-type: none"> - координирање активности и сарадње између привредних и других субјеката у туризму који непосредно и посредно делују на унапређење и промоцију туризма; - спровођење годишњег програма и плана промотивних активности у складу са Стратегијским маркетинг планом до 2025. године, плановима и програмима Туристичке организације Србије; - обезбеђивање информативно-пропагандног материјала којим се промовишу туристичке вредности града (штампане публикације, аудио и видео промо материјал, интернет презентација, сувенири итд.), а у сарадњи са надлежним органима обезбеђивања туристичке сигнализације; - прикупљање и објављивање информација о целокупној туристичкој понуди на својој територији, као и други послови од значаја за промоцију туризма; - организовање и учешће у организацији туристичких, научних, стручних, спортских, културних и других скупова и манифестација; - организовање туристичко-информативних центара (за прихват туриста, пружање бесплатних информација туристима, прикупљање података за потребе информисања туриста, упознавање туриста са квалитетом туристичке понуде, упознавање надлежних органа с притужбама туриста и др.); - посредовање у пружању услуга у домаћој радиности; - подстицање реализације програма изградње туристичке инфраструктуре и уређење простора.
Туристичка инспекција Ваљево (Колубарски управни округ)	Део су одељења за инспекцијске послове Града Ваљева, четири инспектора обављају контролу туристичко-угоститељских објеката за исхрану и смештај.
Завод за заштиту споменика културе Ваљево	Заштита споменика културе, просторно-културно-историјских целина, археолошких налазишта и знаменитих места, а чине их: истраживање и евидентирање добара која уживају претходну заштиту, предлагање и утврђивање културних добара, вођење регистра и документације о културним добрима, пружање стручне помоћи на чувању и одржавању културних добара сопственицима

	<p>и корисницима тих добара,</p> <p>старање о коришћењу културних добара у сврхе одређене законом, предлагање и праћење спровођења мера заштите културних добара, прикупљање, сређивање, чување, одржавање и коришћење покретних културних добара, спровођење мера техничке и физичке заштите културних добара, израда пројеката за извођење радова на непокретним културним добрима и њихово извођење у складу са законом, као и друге послове утврђене законом.</p>
Центар за културу	Широким спектром културних и уметничких програма и активности, Центар за културу Ваљево промовише, афирмише и подстиче развој културе из свих области уметности и стваралаштва градећи тиме услове за неговање и стицање културних навика своје старе и нове публике. Место културе и уметности, простире се на 2.150 m ² , има Велику салу са 600 места, фоаје који се користи и као излагачки простор, мултифункционална хол, техничку опрему и пратеће просторије.
Регионална привредна комора Ваљево	Обухвата географску регију Колубара - Мачва - Подриње, односно три града, Ваљево, Шабац и Лозницу и 11 припадајућих општина. Циљ је изградња партнерства са привредом ка стварању повољнијег пословног амбијента, привлачење више инвестиција, значајнији пласман производа и повећање нивоа услуга на домаћем и иностраном тржишту.
ЈП „Србија шуме“	Шумска управа Ваљево део су ЈП „Србијашуме“ односно омогућавају неометано и равномерно задовољење свих функција шума, на чему се заснива савремено, полифункционално газдовање.
Академија струковних студија Западна Србија, Ваљево	Образовање и стручно оспособљавање студената основних (пословна информатика, пословна економија, међународна пословна администрација), специјалистичких и мастер струковних студија кроз савремене студијске програме.
Факултет за пословну економију	Високообразовна институција има задатак да кроз образовно-начуни рад савременим методама обједини нова научна сазнања о пословним и друштвеним феноменима, обезбеди квалитетно образовање које ће створити компетентне економске стручњаке, у интересу појединаца, читаве привреде и друштва.
Универзитет Сингидунум - Факултет здравствених и пословних студија, Ваљево	Универзитет Сингидунум је високошколска установа која својим студентима нуди савремене наставне планове и програме, као и методе учења које се примењују у развијеним универзитетским центрима. Програм обухвата пословну информатику, сестринство, здравствену негу, пословно право, економију, туризам и хотелијерство, менаџмент здравственог и велнес туризам.

Истраживачка станица Петница	Истраживачка станица Петница (ИСП) је самостална и независна организација која се бави развојем научне културе, научне писмености, образовања и културе. Највећим делом усмерене на младе - на ученике и студенте, као и на обуку наставника у новим техникама, методама и садржајима у области науке и технологије. Програми ИСП обухватају широк спектар области и дисциплина у оквиру природних, друштвених и техничких наука.
Смештајни објекти	Ваљево са Дивчибарама располаже са 2.700 индивидуланих лежајева, распоређених у различитим врстама објеката за смештај.
Ресторани	Бројни ресторани, барови и кафићи представљају значајну туристичку понуду и значајне актере развоја туризма.
Винарија „Миљан Јелић“	Породична винарија налази се у близини града Ваљева, у винском региону Поцерина. Први виногради подигнути су 2002. године, а од 2008. године изнад подземног дела винарије изграђена је луксузна дегустациона сала у стилу „bar&lounge” коју данас редовно посећују љубитељи вина, појединци, организоване групе винских туриста из Србије и иностранства.
Цивилни сектор – удружења грађана	Цивилни сектор је веома разнолик и активан, од активиста за заштиту животне средине, љубитеља шетње и планинарења до организатора манифестација и догађаја.

Туристичка организација Ваљева сматра да су кључни актери развоја туризма институције које су усмериле своје активности на креирање туристичких, културних, спортских садржаја и програма, затим хотели, различита удружења, представници привредних друштава и других смештајних капацитета, као и агенције.

Препорука:

1. На туристичком тржишту Ваљева идентификовани су секторски актери (листа није коначна), те је потребно извршити процену степена сарадње, статус/стање локалних атракција, статус/стање туристичких производа/понуде и заинтересованост актера у развоју производа. Сврха је да се боље сагледају постојећи капацитети, изазови и потребе, али и да се оцени тренутна ситуација и дају примерене препоруке о даљем унапређењу.
2. Организатор путовања је неопходан као чинилац на туристичком тржишту, на наведеној листи нема организатора путовања.

5.3 АНАЛИЗА ПОСТОЈЕЋИХ КЉУЧНИХ ТУРИСТИЧКИХ ПРОИЗВОДА

Како дефинише *UNWTO*¹², туристички производ је „комбинација опипљивих и нематеријалних елемената, као што су природни, културни и ресурси које је створио човек, атракције, објекти, услуге и активности око специфичног центра интересовања који представља срж маркетинг микса дестинације и ствара посетиоцима свеукупно искуство, укључујући емоционалне аспекте за потенцијалне купце”. Туристички производ се цени и продаје кроз канале дистрибуције и има свој животни циклус. Ваљево својим географским карактеристикама, бројним историјским догађајима, као и убрзаним развојем од средине 20. века, непотпуно је обликовало неколико туристичких производа повезаних са историјом, културом и природом (табела 13).

Табела 13. Опис туристичких производа

Туристички производ	Опис
Планински туризам	Маљен - најпознатија планина у Колубарском управном округу са <i>Дивчибарима</i> , планинско - туристичким местом. Поседује ски стазу Црни врх (850 m) са жичаром капацитета 1.200 скијаша на сат и спада у средње тешке стазе. Постоји могућност вештачког оснеживања. Ски стаза Центар дужине је око 600 m и има жичару капацитета за 700 скијаша на сат. На стази постоји ски - лифт, вучница. Смештајни објекти обухватају четири објекта хотелског типа са 517 индивидуалних лежајева ¹³ , куће, апартмане, собе и одмаралиште. Дивчибаре је у функцији током целе године и поседује спортске терене.
Тематске руте	Река Градац са кањоном је удаљена од Ваљева 5 km и има специфичне карактеристике јер је једним делом понорница, док другим делом извире и тече површински, кроз клисурасти део (28 km) и кањон који је дужине 22,7 km. Ток реке Градац обележила су бројна врела.
	Стазе гљива - Ваљевске планине су познате по различитим јестивим и нејестивим гљивама. У циљу едукације уз пешачење, Еколошко друштво Медведник је протеклих неколико година означило стазе и поставило инфо табле са QR кодом на Маљену, Медведнику и Јабланику. У плану је да се уз пешачку стазу означе и стазе гљива на Повлену. Инфо табла садржи фотографије и кратак опис.
Културни туризам	Тешњар - старо језгро и симбол града. Представља једну од ретких оријенталних целина сачуваних у Србији. Највећи део изграђен је у 19. веку, а знатнија рестаурација и конзервација би била добродошла.
	Муселимов конак - некада зграда затвора, најстарија сачувана зграда у Ваљеву. Данас је споменик културе и издвојено одељење Народног музеја Ваљева.
	Кула Ненадовића - током своје историје мењала је функцију, првобитно изграђена

¹²Извор: <https://www.unwto.org/tourism-development-products>

¹³Податак: *eТуриста*

	<p>за војне потребе, коришћена и као затвор, а потом простор за чување барута. Данас је споменик културе од великог значаја.</p> <p>Бранковина - насељено место које се налази 12 km северно од Ваљева и представља културно - историјски комплекс кога чине црква Светих Арханђела задужбина проте Матеје Ненадовића, надгробни споменик из 19. века бројних чланова породице Ненадовић, школа са школским двориштем и вајатом Љубе Ненадовић. Данас је у школи постављена музејска изложба посвећена развоју школства и просвете. Десанка Максимовић, позната песникиња је похађала ову школу.</p> <p>Музеји и галерије - <i>Народни музеј Ваљево</i> са четири збирке, <i>Муселимов конак</i> (део збирке Народног музеја) најстарија сачувана грађевина, <i>Кула Ненадовић</i>, <i>Модерна галерија Ваљево</i>.</p>
Верски - религијски туризам	<p>У близини реке Градац налазе се <i>Манастир Ћелије</i> (6 km од Ваљева) задужбина краља Драгутина Немањића из 13. века, где се чувају мошти Светог Аве Јустина Ћелијског. <i>Манастир Лелић</i> (11 km од Ваљева) задужбина је Владике Николаја Велимировића.</p> <p>Манастир Пустиња и Манастир Јовања су незаобилазни локалитети приликом обиласка верских занменитости.</p>
Манифестације и догађаји	<p>Током године се организују разноврсни програми, као што су Тешњарске вечери, Фестивал дуван чварака, Десанкини мајски разговори, Дан града, Дани Гљива, Дан Малине, Музички фестивал на Дивчибарама (ММФ), Сабор фолклорних друштава Србије Златни опанак, Ваљевски цез фестивал и многи други.</p>

На официјалној Интернет презентацији ваљевског турзма налази се пет предлога излета који се могу преузети електронски или добити у виду брошуре у просторијама Туристичког информативног центра. За све заинтересоване, излети се реализују уз ангажованог водича.

Поред наведеног, постоје атракције које нису довољно или уопште валоризоване, а могу употпунити туристички производ Ваљева, односно имају знатан развојни потенцијал:

- Културни туризам

- Специјални интереси:

- *Туристичко насеље Петница*: Истраживачко - научна станица основана 1982. године, првенствено намењена надареним ученицима, студентима и научним радницима. Током године организују се различити програми у трајању од неколико дана. Смештена седам километара од центра града, а у непосредној близини је познате *Петничке пећине*;

- *Таорска врела*, језеро *Стубо - Ровни* са видиковцем (*Велика стена* или *Лазарева стена*), *вожња бициклом* и *пешачење*, различити *спортови*; и
- Рурални туризам уз развијену домаћу гастрономску понуду.

На туристичком тржишту Ваљева није урађена сегментација тржишта, а такође нису спровођена испитивања корисника и пружалаца услуга. Сваку туристичку дестинацију у основи чине постојеће и могуће атракције без обзира да ли су од локалног, регионалног или међународног значаја. ***За профилисање туристичког производа потребна је поменута основа, повезаност актера и финансијска средства.*** Капацитет дестинације није условљен бројношћу туристичких производа, већ њиховом валоризацијом и промоцијом, односно пласманом.

Препорука:

1. Потребно је да се уради основни упитник (пол, старосна доб, школска спрема, мотив/разлог путовања, дужина боравка, преференције и задовољство) који је потребно дистрибуирати у смештајним капацитетима како би се добио профил туристе и које је услуге користио/ла.
2. Исти такав упитник требало би да се попуњава у Туристичкој организацији Ваљева у Информативном центру.
3. Организовати/сазвати састанак у односу на актере (пружаоце услуга), поделити активности на фазе и тако их реализовати (у односу на тренутне околности - спољне и унутрашње).

5.4 АНАЛИЗА ПОНУДЕ ТУРИСТИЧКО-УГОСТИТЕЉСКИХ КАПАЦИТЕТА

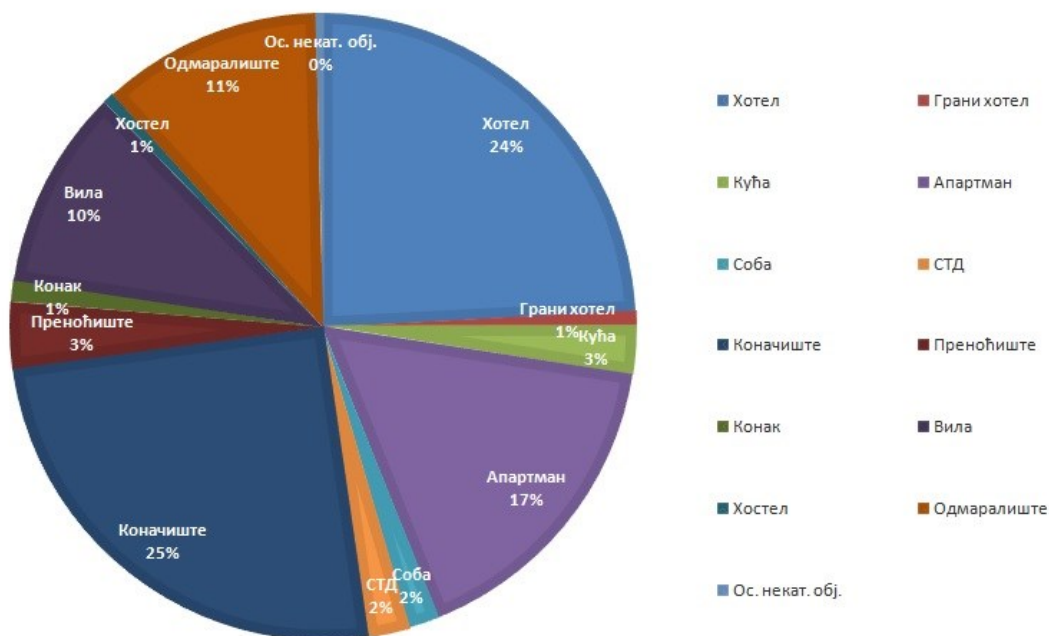
У Ваљевоу и на Дивчибарама на крају 2022. године пословало је 253 објекта за смештај типа хотела, гарни хотел, објекта домаће радиности (собе, апартмани, куће), сеоског туристичког домаћинства, коначишта, преноћишта, конака, вила, хостела и одмаралишта (табела 14.), укупног капацитета 2.690 индивидуалних лежајева. Само један објекат послује као некатегорисан са укупно 10 индивидуалних лежајева.

Табела 14. Туристичко-угоститељски објекти за смештај у Ваљеву и на Дивчибарама 31.12.2022. године

Р. Бр.	Врста	Број објеката	Број смештајних јединица (Број смештајних структура*)	Број кревета	Број индивидуалних лежајева (Укупан број корисника кампа)
1.	Хотел	6	342	527	653
2.	Гарни хотел	1	11	21	21
3.	Кућа	13	32	49	67
4.	Апартман	172	206	337	446
5.	Соба	21	21	39	43
6.	Сеоско туристичко домаћинство	12	32	67	58
7.	Коначиште	15	254	489	680
8.	Преноћиште	5	38	81	91
9.	Конак	1	11	30	30
10.	Вила	5	96	199	278
11.	Хостел	1	6	13	16
12.	Одмаралиште	1	82	307	307
13.	Остали некатегорисани објекти у надлежности ЈЛС	1	5	10	10
Укупно		254	1.136	2.169	2.700

Извор: eТуриста

Према врсти објеката за смештај најзаступљенији су апартмани са 172 објекта и 446 индивидуалних лежајева и собе са 21 објектом и 43 индивидуална лежаја. Највећи капацитети су у коначиштима (680 индивидуалних лежајева), хотелима (653 индивидуална лежаја), апартманима (446 индивидуалних лежајева), одмаралиштима (307 индивидуалних лежајева) и вилама (278 индивидуалних лежајева).



Графикон 8. Учешће туристичко - угоститељских објеката за смештај у Ваљево и на Дивчибарама према броју индивидуалних лежајева

Хотелску понуду на Дивчибарама чине четири хотела: Дивчибаре (2*), Пепа (2*), Црни врх (4*) и *Royal Mountain* (4*). Неки од поменутих хотела имају додатне садржаје, а међу најопремљенијим је Црни врх, док се Пепа налази уз ски стазу Центар.

5.5 АНАЛИЗА ЉУДСКИХ РЕСУРСА У ОБЛАСТИ ТУРИЗМА И УГОСТИТЕЉСТВА

Ваљево, као средиште овог дела Србије, има организоване предшколске установе, основне, средње и високообразовне институције. Од шест средњих школа на располагању су техничка, економска, медицинска, пољопривредна и музичка школа, као и гимназија. За образовање кадрова у туризму и угоститељству постоји Академија струковних студија Западна Србија, Факултет за пословну економију и Пословни факултет Ваљево, Факултет за здравствене и пословне студије, Универзитета Сингидунум¹⁴.

Иако има средњошколске и високошколске образовне институције, у Ваљево свега 3% од укупног броја запослених ради у сектору смештаја и исхране. Ако се на овај податак дода да су инвестиције у поменути сектор започеле 2020. године (веома малог обима), постоји недостатак људских ресурса у туристичко - угоститељским објектима и за смештај и за исхрану. Нешто повољнија ситуација је у кафићима, а и овај податак треба узети са резервом, јер туризам карактерише честе промене персонала и сезоналност.

¹⁴Извор: *valjevo.rs*

Такође је велики одлив младих за боље плаћеним пословима у друге, веће градове у Србији и иностранству.

Туристичка организација Ваљева, према организацији и систематизацији послова, организована је као јединствена радна и технолошка целина, која у свом саставу има посебну организациону јединицу Дивчибаре. Укупно седам особа је запослено у Туристичкој организацији Ваљева, од чега је шест запослених на неодређено време и једна особа на уговор. У структури послова, осим директора и пословног секретара, два аналитичара обављају послове промоције и унапређења туризма, а по једна особа координира радом туристичко - информативног центра и организује развој и промоцију. Постоје два туристичка информативна центра, један у Ваљеву, други на Дивчибарама. Као и остале Туристичке организације у Србији, Туристичка организација Ваљева је идиректни корисник буџета Ваљева. Буџет за промоцију и унапређење туризма (план) за 2023. годину износи 39.480.000,00 динара. Од укупно планираних средстава износ од 11.950.000,00 динара је планиран за активности маркетинга¹⁵.



Шема 1. Организациона шема Туристичке организације Ваљева

Извор: Туристичка организација Ваљева

¹⁵ Извор: Туристичка организација Ваљева

5.6 АКТИВНОСТИ НА РАЗВОЈУ ТУРИСТИЧКИХ ПРОИЗВОДА

Специфичност туристичког производа јесте његова сложеност и међузависност бројних чинилаца. На нивоу туристичке дестинације, интегрални туристички производ се може даље разложити на парцијалне производе, а њих креирају појединачни носиоци туристичке понуде. Колико год да је развој туристичког производа комплексан, увек га карактерише *квалитет, трошкови и функционалност*, односно има третман било којег другог производа. Развој интегралног туристичког производа у овом случају је на надлежним градским институцијама. За разлику од интегралног, парцијални туристички производ је воља/жеља појединаца, чија је пажња усмерена ка рентабилности тих производа.

Ваљево има дефинисана четири приоритетна туристичка производа: планински туризам, тематске руте, културни туризам и манифестације (које су уједно и најпосећеније). Поред наведених, постоје атракције/локалитети који се могу валоризовати и тиме употпунити туристичка понуда Ваљева.

- **Планински туризам**

Чист ваздух, природа, скијање, шетње, смештај и исхрана нису довољни за развој планинског туризма. Дивчибаре као планинско - туристичко место поседују све набројане елементе, и могу да имају већу посећеност. Потребно је урадити адекватну сигнализацију, организовати различите садржаје: облике спортско - рекреативног и адрелинско - авантуристичког садржаја, преко активности (параглајдинг, планински бициклизам, вожњу квадова, јахање) уз приватно јавно партнерство. Затим подићи квалитет и квантитет промоције у различитим медијима.

- **Тематске руте**

Неопходни услови које треба испунити, осим јасно дефинисане теме, јесу повезивање тематских атракција или сродних, туристичком инфраструктуром и сигнализацијом, тј. мапирати локалитет, урадити брендирање како би се подигла свест потенцијалних корисника (препознатљивост) и омогућити (мобилном апликацијом) систем комуникације целом рутом. Дobar пример је „Стаза гљива”, којој недостају неки од наведених елемената да би била целом дужином функционална (нису означене све стазе и постављене табле са информацијама).

- **Културни туризам**

За културни туризам постоји посебно интересовање код туриста/посетилаца, изазвано обиљем културних атракција, где се стичу нове информације и искуства, како би се добио увид у другачији начин материјалног и духовног живљења. Иако имају значајну културно историјску вредност, објектима и локалитетима као што су Тешњар, Муселимов конак,

Кула Ненадовић и Бранковина, недостаје реновирање и ребрендирање уз увођење посебних дешавања као што су перформанси, представе и концерти. Народном музеју неодајне савремена технолошко - дигитална интерпретација поставки и унапређење програма за најмлађе или најстарије, у виду различитих радионица. Према подацима Музеја, у 2022. години било је око 65.000 посетилаца, углавном ђачких екскурзија. Значајни ресурси су развој верског туризма у манастирима Ћелије, Пустиња, Јовања и Лелић.

- **Манифестације**

Током године се одржава око шездесет манифестација и догађаја, једнодневних или вишедневних на различитим локацијама у граду. Најзначајније су „Тешњарске вечери”, „Фестивал дуван чварака”, „Десанкини мајски разговори”, „Сабор фолклорних друштава Србије”, „Цез фестивал”, „Планински музички фестивал ММФ” на Дивчибарама, „ Дан малине” у Бранковини. Могуће је повећати бројност манифестација од поетских, прозних, преко народне и цез музике, до старих аутомобила и изложбе паса са увек актуелним новогодишњим базаром. У бројности и шароликости манифестација јавља се проблем броја посетилаца и одрживости, односно исплативости организатора. Манифестације су под покровитељством јединице локалне самоуправе. Подизање квалитета и квантитета могуће је у профилисању одређеног броја манифестација.

Атракције које нису у довољној мери валоризоване, а имају потенцијал, припадају културном наслеђу (манастири Пустиња и Јовање), специјалним интересима (Петничка пећина, Таорска врела, језеро Стубо - Ровни са видиковцем Велика стена) и рурални туризам. Локалитетима специјалних интереса недостаје пратећа инфраструктура (уређење стаза/пута, инфо табле, мобилијар - клупе, столови, канте за отпатке, тоалети, снабдевање водом). Рурални туризам јесте занимљив и увек актуелан, али може да буде и допуна другим облицима туризма (боравак на селу са посетом манифестације, музеја, возња бицикли или пешачење и сл.). Ваљевски крај је познат по шљивама и малинама. Активно учешће у процесу производње ракије или припремања сока од малине јесте атракција само по себи. Тренутно је у ваљевском крају регистровано 12 сеоских туристичких домаћинстава са 58 индивидуалних лежаја. Организовање/удруживање сеоских домаћинстава која пружају услуге у туризму ради лакше промоције и размене искустава и својих производа, допринело би бољој видљивости на тржишту и лакшем пласману пољопривредних производа.

Активности на развоју туристичког производа обухватају низ активности које реализује Туристичка организација Ваљева, а које доприносе развоју, унапређењу и одрживости туристичких производа. Кључне активности на развоју производа свакако треба да су истраживање тржишта, креирање понуде и њена промоција. Акцент ће у даљем тексту бити на ове три компоненте.

Ваљево нема оформљено/организовано удружење туристичких водича, али се поједини туристички водичи могу ангажовати по потреби. Што се тиче туристичке сигнализације, пројекат је у фази реализације. Урађено је мапирање објеката културног наслеђа у Ваљеву, на Дивчибарама и за Бранковину. Постоји план који се односи на активности везане за пројекте видиковца Мали Голубац на Дивчибарама.

Планирање простора и инфраструктуре спада у значајне активности на развоју туристичких производа и у наставку ће бити анализирани потребне акције које треба предузети у овом смислу.

Градско језгро и културно-историјско наслеђе

Потребно је посматрати градско језгро као мрежу туристичких атракција. Поред унапређења свих појединачних локација од значаја за туристичку понуду, треба подићи општи квалитет просторног оквира у коме се пласирају туристички производи. То захтева уједначен и усклађен приступ у изградњи, одржавању и обнови, односно управљању јавним просторима у оквиру ужег градског језгра.

Зона Тешњар је простор са специфичним духом који чине објекти и простори важни за традиционалне али и урбани квалитет Ваљева у прошлости. У овој зони се треба усмерити на специфичне гастро понуде на нов начин, дегустацију локалних (аутентичних) производа, хране и пића (вина и пива), али и на нове тзв. савремене креативне индустрије (нови али аутентични, уметнички производи, ИТ и културне продукције), са пратећим угоститељским услугама и смештајним капацитетима специфично дизајнираним и уређеним, као и на објекте мањих капацитета. У Тешњару је потребно радити на оживљавању и подстицању старих заната у објектима у којима ће туристи моћи да купују занатске производе, а млади да се уче вештинама старих заната.

Сва понуда треба да буде примерена величини објеката и простора, односно појединачно мањих капацитета. Узор за овакву понуду су различити савремени европски модели који профилишу урбану културу 21. века, а никако руралну, која има своје место у понуди сеоских средина Ваљева. Многи градови Средње Европе из окружења су најбољи пример, као што су градови Румуније (Клуж, Сибиу), Мађарске (Секешфехервар), Словачке (Кошице) и други, које су по тим традицијама блиске Ваљеву.

Да би се заштићена зона попут Тешњара довела у стање одрживог коришћења и спречило даље пропадање овог, данас добрим делом напуштеног простора, потребан је другачији приступ.

На основу постојеће документације, као и на основу неопходног стручног прегледа (ради утврђивања тренутног стања) објеката и простора, треба спровести њихову валоризацију. Неки од објеката у оквиру ове просторне културно - историјске целине има посебан статус у смислу заштите „споменик културе“ А категорије. Поред тога постоје и друга вреднија здања која су под ингеренцијом Републичког Завода за заштиту споменика културе Србије. Поред тога, вредност Тешњара се огледа у очувању као саме културно - историјске целине. Потребно је израдити Пројекат могућих решења обнове и реконструкције, као и дефинисати одрживе моделе управљања као начин да се спречи одумирање садржаја и материјалног нестајања ове вредне градске зоне. Кроз израду програма и пројеката треба доћи до елемената и основа за обезбеђење финансирања обнове простора и објеката и увођење нових садржаја туристичке понуде.

Пословни центар са спортско - рекреативним садржајима

Део града ван историјског језгра има изузетан потенцијал за развој пословног туризма и са њим комплементарних спортско - рекреативних садржаја. Ове могућности је потребно сагледати и јасно уградити у планску документацију како би се интегрално усмерио развој садржаја и инфраструктуре. Изградњи нових капацитета, хотела и спортско - рекреативних садржаја, треба приступити плански, како би се укупан ниво понуде довео до потребног нивоа.

Дивчибаре

На Дивчибарама је потребна и планирана израда Плана детаљне регулације за централну зону. Пре него што се приступи изради овог плана, треба јасно дефинисати његове циљеве у контексту интегралне визије развоја туристичке понуде Дивчибара. Према постојећем Плану генералне регулације, на Дивчибарама је дозвољена градња само у јасно дефинисаном подручју, површине око 2 x 4 km, уз крајње ограничене параметре (нпр. заузетост парцеле од свега 15%).

Формално је планирана градња ниског интензитета, и то само у малој зони окруженој шумским простором, али практично се ови урбанистички услови не поштују у потпуности, односно слободно се тумаче и примењују, што суштински угрожава квалитет простора и туристичке понуде.

Поштовање планских услова и ограничења треба обезбедити кроз унапређење механизма за имплементацију и управљање.

Претежна нова градња су објекти са становима за продају или издавање, као најбржи облик обрта новца кроз некретнине. Ипак, и на овај начин је остварено повећање броја

туриста, за које се полако и спонтано формирају и други садржаји. Развој ових садржаја треба усмерити поменути планом детаљне регулације, као и другим планским инструментима. На Дивчибарама нема просторних услова за даљи развој инфраструктуре за алпско скијање, али постоје могућности за друге зимске спортове, попут нордијског скијања, вожње моторних санки, пешачења. Микроклима је таква да се снег одржава упркос малој надморској висини, првенствено због северне оријентације падина. Ове природне условљености треба узети у обзир при дефинисању основног планског усмерења развоја. Потребно је да Дивчибаре добије статус туристичког места и да се врати статус ваздушне бање.

Ваљевске планине

Будући да је идеја да се цео венац Ваљевских планина посматра интегрално, као јединствена зона споменичког наслеђа у нетакнутом пејзажу, потребно је на тај начин усмерити и процес планирања, односно управљања овим простором. Ради заштите постојећих природних и изграђених вредности, уз истовремени развој туристичке понуде, треба израдити стратешке и планске документе одговарајућег нивоа за цео простор, али и за његове посебне делове. То укључује документе просторног и урбанистичког планирања, планове и програме туристичког развоја, различите подзаконске акте и пројектно - техничку документацију. Овим документима треба дефинисати механизме за очување простора, моделе развоја и управљања, као и инфраструктурне потребе и ограничења.

6. SWOT АНАЛИЗА: ПРЕДНОСТИ И НЕДОСТАЦИ РАЗВОЈА ТУРИЗМА

SWOT (Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats) анализа је важан „алат” који омогућава да се сагледају снаге, недостаци, али и шансе које се пружају и претње са којима можемо да се суочимо. Она помаже да се истакну јаке стране, а са друге стране, да се минимализују слабости и искористе прилике које се указују. Корисна је за процену интерних (унутрашњих) и екстерних (спољашњих) фактора у посматраном простору.

Унутрашњи фактори:

Снаге и недостаци (слабости) се односе на унутрашње факторе, односно на ресурсе и искуство којим се располаже. Ресурси могу бити финансијски, физички, људски, природни. Снаге - објективно сагледавање карактеристика, тј. предности у односу на друге туристичке дестинације. Недостаци - представљају ограничења у правцу развоја, односно недостаци за конкурентску предност.

Спољашњи фактори:

Прилике (шансе) - служе за постизање циљева уз смањење или отклањање утврђених слабости. Претње - негативан утицај на напоре који се улажу у развој и унапређење на тржишту. Спољашњи фактори имају утицај на све актере, односно организације, као и индивидуалце, било да су директно или индиректно повезане за неку шансу или претњу. Најчешће се односе на ствари/догађаје који се не контролишу, као што су трендови на тржишту, економски трендови, донације, законска регулатива финансирања, демографија, односи између корисника и пружалаца (добављача), политичких, економских и еколошких прописа.

Табела 15. SWOT анализа

СНАГЕ	
Људски ресурси	
<ol style="list-style-type: none"> 1. Градска управа Града Ваљева има одељења за ЛЕР, урбанизам, грађевинарство, саобраћај, грађевинско земљиште, инфраструктуру, као и место главног урбанисте, који треба заједно да раде на просторном планирању и развоју; 2. Туристичка организација Ваљева која активно промовише и презентује туризам Ваљева и околине. 	
Инфраструктура и саобраћај	
<ol style="list-style-type: none"> 1. Повољном географском положају доприносе важне саобраћајнице магистралног и регионалног карактера (Ибарска магистрала, укључивањем на ауто пут Милош Велики звршањем брзе саобраћајнице Иверак - Лајковац и пруга Београд - Бар). Град, као и цео ваљевски крај су добро повезани са Београдом (92 km), Новим Садом (161 km), Лозницом (75 km) и градом Ужице (72 km); 2. Најближи аеродром се налази у Београду, постоји спортски аеродром (Дивци) удаљен дванаест километара од Ваљева. 3. Разноврсна понуда смештајних објеката у приватном власништву. 4. Бројни ресторани и кафићи. 	
Туристички производи	
<ol style="list-style-type: none"> 1. Планински туризам развијен је на планинско - туристичко место Дивчибаре са ски - стазама, смештајним капацитетима и спортским теренима; разноврсност природног пејзажа, геолошких и богатства флоре и фауне. 2. Тематске руте: кањон реке Градац са бројни врелима; пешачке стазе на Повлену, Маљену, Медведнику и Јабланику; стазе гљива; 3. Културни туризам: Богата историја и традиције представља потенцијал за развој туристичког производа (Тешњар, Муслемов конак, кула Ненадовић, Бранковина); манастири Ћелије, Лелић, Јовања, Пустиња, црква Св. Арханђела, црква брвнара у Миличици; 4. Манифестације и догађаји: разноврсни програми се организују током целе године (најпознатији: Тешњарске вечери, Фестивал Дуван чварака, Дан малине, Дан купине, Десанкини мајски разговори, Дан града, Ваљевски цез фестивал, ...). Постоји дуга традиција организовања културних и туристичких манифестација у Ваљеву и другим местима 5. Вински туризам - породична винарија „Миљан Јелић” са дегустационом салом, као и винарије „Пусула“ и „Градина“ из Миличине. 	

Усклађеност с другим делатностима

/

Маркетинг и дистрибуција

1. Квалитетан штампани материјал (неколико мапа и каталога) са туристичком понудом Ваљева и ваљевског краја.

НЕДОСТАЦИ (СЛАБОСТИ)

Људски ресурси:

1. Непостојање рецептивне туристичке агенције;
2. Непостојање удружења лиценцираних туристичких водича;
3. Неадекватна сарадња хотелијера и ТО у креирању искуства корисника услуга;
4. Недовољно едукованог кадра за писање пројеката (Хоризонт, ИПА);
5. Особљу које управља туристичко - угоститељским објектима, али и осталим објектима од значаја за развој туризма недостаје стручно усавршавање (тренинзи) у складу са туристичким трендовима и захтевима тржишта;
6. Недовљано знање страних језика - пропагандни материјал, Интернет презентације у туризму, недовољно су преведени на стране језике. У угоститељским објектима персонал има слабо или уопште нема знање неког страног језика;
7. Неспремност давалаца туристичких услуга за комерцијализацијом, односно неприхватање и непраћење туристичких трендова, захтева тржишта и адекватно обликовање туристичких производа.

Инфраструктура и саобраћај

1. Недостатак довољног броја паркинг места и гаража на различитим локацијама у граду;
2. Непланско и недовољно улагање у туристичку инфраструктуру и супраструктуру, није јасно дефинисан план развоја града, нема интегралног приступа, нема препознатљивог идентитета града;
3. Недовољан квалитет просторних (уређење јавних простора, обнова објеката културног наслеђа), сервисних (недостатак паркинга и повезивање пешачких комуникација и др.) и инфраструктурних аспеката развоја (оптерећење транзитним саобраћајем, проблем водоснабдевања Дивчибара, руковођење отпадним водама и друго);
4. Непостојање туристичке сигнализације - главне атракције историјско - културне, као и природне нису маркиране. Генерално у граду недостаје туристичко обележавање;
5. Недовољно уређених бициклистичких и шеталишних стаза;
6. Недостатак јавних спортских терена (базени, кошарка, одбојка), тоалета, дечијих игралишта;
7. Мали буџет града који онемогућава већа улагања у инфраструктуру;
8. Постоји велики број урбанистичких планова и пројеката, али не постоје ефикасни системи имплементације планских решења. Процент реализације планираног је око 20%, што говори о поменутом недостатку механизма за имплементацију, нереалним и неодрживим планерским приступима.

Туристички производи

1. Већина туристичких производа није адекватно или у потпуности валоризована;
2. Истраживачка станица Петница не користи у потпуности свој капацитет и сврху;
3. Непостојање капацитета *MICE* туризма;
4. Не постоји препознатљива гастрономска понуда Ваљева (гљиве, малине, шљиве, винова лоза нису у понуди ресторана);
5. Недовољно понуда руралног туризма (категорисано само 12 сеоских туристичких домаћинстава);
6. Недовољна посета страних туриста – понуда је сведена на смештај, храну и излете (атракције) у застарелој интерпретацији и без направљених „пакета” за ино тржиште;
7. Кратко задржавање туриста у Ваљеву и на Дивчибарама;
8. Висок ниво аерозагађења често онемогућава спровођење спортских припрема и рекреативних активности.

Усклађеност са другим делатностима

1. Недостатак иницијативе приватног сектора;
2. Ретки облици јавно - приватног партнерства (осим у домену расвете и јавног превоза путника);
3. Слаба повезаност између кључних актера у циљу развоја и управљања туризмом (приватни сектор има појединачне, спорадичне иницијативе. Заједничка синергија приватног и јавног сектора није довољно или није уопште транспарентна);
4. Процедуре „од идеја до реализација” пројеката од значаја за туризам града изразито спора;
5. Недостатак синхронизованих активности у развоју туризма.

Маркетинг и дистрибуција

1. Недефинисан бренд/имиџ Ваљева;
2. Богат културни - историјски легат није преточен у *storytelling*, тј. не користи се у функцији интерпретације атракција;
3. Скроман обим средстава ТО Ваљево;
4. Недостатак приоритизације туристичке понуде, синхорнизације промоције и савременог туристичког менаџмента;
5. Не постоји мобилна апликација о атракцијама и догађајима за преузимање у виртуалном формату
6. Непостојање аутентичног сувенира Ваљева;

ПРИЛИКЕ (ШАНСЕ)

Људски ресурси

1. Перманентно образовање и стручно усавршавање запослених у туристичкој привреди;
2. Преквалификација и доквалификација лица са Националне службе запошљавања за рад у туристичкој привреди;
3. Потребно унапређење дестинацијског управљања;
4. Увести поуздану контролу и надзор туристичких услуга.

Инфраструктура и саобраћај

1. Јасно дефинисати приоритете у просторном плану који се односе на развој туризма;
2. Организовати и уредити мрежу пешачких стаза на околним планинама, бицикличке стазе,

- јавни превоз и паркинг за посетиоце и туристе;
3. Реализовати пројекат туристичке сигнализације;
 4. Планирана изградња савременог комплекса хотела са конференцијским садржајима;
 5. Третирање заштићеног градског језгра око Улице кнеза Милоша и Тешњара у јединствену туристичку зону за промоцију традиционалне и савремене културе Ваљева;
 6. Наставак контроле одрживости нове изградње на Дивчибарима;
 7. Међусобно повезивање пешачким стазама свих туристичких, културних и природних зона у ширем центру Ваљева.

Туристички производи

1. Урадити детаљно истраживање туристичких кретања које треба да резултира сегментацијом тржишта и циљним групама;
2. Туристички у потпуности валоризовати историјске и културне објекте који су у понуди;
3. Природне ресурсе обликовати у туристички производ специјалних интереса уз акценат на заштити животне средине;
4. Бољу прилику треба указати развоју села, односно руралног туризма.

Усклађеност с другим делатностима

1. Здрава и здравствено безбедна храна је данас посебно тражена у руралном амбијенту - организовати промоцију и пласман локалних пољопривредних производа гостима хотела и ресторана;
2. Коришћење међународних фондова за различите пројекте (туристичка сигнализација, умрежавање еко - етно кућа, израда мобилних апликација, дигиталних записа и архива...).

Маркетинг и дистрибуција

1. Веће укључивање у промотивне кампање националне ТО;
2. Умрежавање туристичких актера у маркетинг активности.

ПРЕТЊЕ

Људски ресурси

1. Депопулација становништва - велики утицај на развој туристичке дестинације има и старосна структура, као и одлазак млађег становништва.

Инфраструктура и саобраћај

1. Глобална/домаћа економска криза успорава раст и развој дестинације и њених чинилаца.
2. Даље урушавање материјалне супстанце зоне Тешњар.
3. Неконтролисана изградња на Дивчибарама (уз нерешавање снабдевања водом, као и одвођења отпадних вода и/или пречишћавање).
4. Загађење ваздуха и нерешавање обилазнице транзитног саобраћаја кроз Ваљево.

Туристички производи

1. Недовољно улагање у развој туристичких производа;
2. Природне катастрофе могу довести до стагнације, али и девастације ресурса у простору.

Усклађеност с другим делатностима

1. Неуспешна повезаност кључних актера (приватно-јавно партнерство).

Маркетинг и дистрибуција

1. Непланско и недовољно улагање у промоцију и презентацију може имати негативне последице за развој туристичке дестинације Ваљево.

7. РАЗВОЈНИ МОДЕЛ, ЦИЉЕВИ И ПРОЈЕКЦИЈЕ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА ТУРИЗМА ГРАДА ВАЉЕВА

Развојни модел, циљеви и пројекције одрживог развоја Града Ваљева су усклађени са циљевима одрживог развоја туризма дефинисаним у Стратегији развоја туризма Републике Србије за период 2016. - 2025. године, чиме се осигурава оквир за одрживи развој туризма и континуирано повећање конкурентске способности и позиције туристичког сектора.

Циљеви којем Ваљево тежи остварити у наредном периоду могу се поделити на опште, посебне и појединачне.

Општи циљ којем Ваљево тежи је: Репозиционирање Ваљева као туристичке дестинације и побољшање конкурентске позиције на домаћем и иностраном тржишту.

Како би се остварио овај циљ, формулисана су три посебна циља са својим појединачним циљевима:

Посебан циљ 1: Унапређење туристичког искуства туристичке дестинације Ваљева са појединачним циљевима:

- Унапређење опште и туристичке инфраструктуре;
- Успостављање система туристичког зонарања;
- Развој и унапређење туристичких производа на дестинацији.

Посебан циљ 2: Унапређење система менаџмента и маркетинга дестинације са појединачним циљевима:

- Унапређење система управљања туристичком дестинацијом;
- Унапређење маркетинг активности дестинације;
- Дефинисање и унапређење брэнда туристичке дестинације.

Посебан циљ 3: Подизање капацитета људских ресурса у туризму:

- Унапређење вештина и знања запослених у туризму.

Сваки посебан циљ има своје приоритетне активности које су приказане у табели 16, а њихова реализација у домену одговорних тела, рокова и начина финансирања је детаљно приказана у Акционом плану документа.

Табела 16. Приоритети и активности за остварење развојних циљева

Приоритет	Активности
Посебан циљ 1: Унапређење туристичког искуства туристичке дестинације Ваљево	
Појединни циљ 1. Унапређење опште и туристичке инфраструктуре	1.1 Изградња пословног хотела средње величине
	1.2 Креирање модела и плана обнове и реконструкције Тешњара
	1.3 Реконструкција градске куће у Ваљеву
	1.4 Реконструкција и обнова градских тргова - Трг Десанке Максимовић, Трг Живојина Мишића
	1.5 Изградња нове спортске дворане са преко 5.000 места по међународним стандардима на темељима старе хале почете деведесетих
	1.6 Изградња пешачких и бициклистичких стаза - Градац, Повлен, Дивчибаре
	1.7 Изградња кампа на Медведнику или Повлену
	1.8 Изградња Етно тржнице - модерних, монтажних продајних киоска и инфо - центра
	1.9 Изградња туристичког инфо - центра - визиторског центра у Тешњару
	1.10 Изградња визиторског центра у Бранковини
	1.11 Туристичка сигнализација - обележавање туристичких атракција у граду
	1.12 Завршетак брзе саобраћајнице Ваљево - Лајковац, брза саобраћајница
	1.13 Изградња Јужне обилазнице <i>BYPASS I</i> ФАЗА: повезивање привредне зоне на брзу саобраћајницу
Појединачни циљ 2. Успостављање система туристичког зонирања	2.1 Правна операционализација смерница за уређење тематских зона
	2.2 Израда техничке документације и уређење простора тематских зона дефинисаних Планом
	2.3 Израда планске документације за развој ваљевских планина
	2.4 Израда плана детаљне регулације централне зоне Дивчибара
Појединачни циљ 3. Развој туристичких производа на дестинацији и пратеће инфраструктуре	3.1 Дефинисање УСП (<i>unique selling proposition</i>) у делу који се односи на јединствену гастрономску понуду и традиционалне производе дестинације (јела од гљива, шљиве, ракија, дуван чварци итд.).
	3.2 Подстаћи угоститељске објекте на сарадњу са домаћим произвођачима и понуду јела од домаћих производа.

	3.3 Повезивање са околним винаријама и дестилеријама из Опленца, Лазаревца, Аранђеловца и креирање додатне вредности у делу понуде.
	3.4 Креирање мобилне апликације са информацијама о атракцијама дестинације.
	3.5 Изградња и отварање Адреналин Парка на Повлену.
	3.6 Унапређење система развоја пословног туризма - привлачење пословних догађаја (конгреса, конференција), тимбилдинга.
	3.7 Развој туристичких производа заснованих на културно - историјском наслеђу.
	3.8 Развој производа специјалних интереса - креирање бициклических и пешачких тура дуж реке Градац.
Посебан циљ 2: Унапређење система менаџмента и маркетинга дестинације	
Појединачни циљ 4. Унапређење система управљања туристичком дестинацијом	4.1 Креирање новог управљачког модела туристичке дестинације (оснивање Савета за туризам).
	4.2 Креирање новог управљачког модела Петничке пећине - постављање управитеља.
Појединачан циљ 5. Унапређење маркетинга и брендирања дестинације	5.1 Дефинисање јасног имиџа и бренда дестинације - Ваљева и Ваљевских планина.
	5.2 Студијска путовања за представнике медија, блогере, инфлуенсере
	5.3 Повећање сарадње ТО Ваљево у домену маркетинга са туристичком привредом, ТОС -е, ТОБ-а, инфлуенсерима, блогерима, медијима
	5.4 Унапређење дигиталног маркетинга у складу са препорукама Плана развоја туризма Града Ваљева за период 2023. - 2030. године.
Посебан циљ 3: Подизање капацитета људских ресурса у туризму	
Појединачни циљ 6. Развој људских ресурса	6.1 Едукација власника сеоских домаћинстава о начинима укључивања у туризам и угоститељство
	6.2 Спровођење едукација за подизање капацитета представника туристичке привреде (писање пројеката, маркетинг, брендирање, развој производа)
	6.3 Континуиране едукације представника туристичке организације и упознавање са примерима добре праксе

Реализацијом наведених циљева који подразумевају унапређење инфраструктуре, развој нових производа и креирање квалитетног туристичког искуства на дестинацији очекује се остварење следећих квантитативних индикатора развоја туризма:

За град Ваљево:

- Кумулативни раст броја долазака туриста до 2030. године за 25%
- Кумулативни раст броја ноћења до 2030. године за 30%
- Пораст туристичке потрошње до 2030. године за 15%

За Дивчибаре:

- Кумулативни раст броја долазака туриста до 2030. године за 20%
- Кумулативни раст броја ноћења туриста до 2030. године за 25%
- Пораст туристичке потрошње до 2030. године за 15%

Предвиђа се да ће туристички промет кумулативно порастати за 25% у граду Ваљевоу и 20% на Дивчибарама до 2030. године. Као базна за све пројекције узета је 2022. година.

У почетку се у граду Ваљевоу очекује спорији раст, који ће достићи врхунац након изградње хотела (2026. године) који ће подстаћи развој свих приоритетних туристичких производа на дестинацији. Предвиђа се и да ће туристичка ноћења расти брже од броја долазака будући да се развојем дестинације, јасним дефинисањем туристичких производа и активности као и таргетираним маркетингом очекује продужење просечне дужине боравка туриста на дестинацији, а самим тим и повећање потрошње.

На основу постављених циљева урађене су пројекције раста броја туриста и ноћења које су приказане у табелама 17. и 18. за Град Ваљево, и у табелама 20. и 21. за Дивчибаре. У табели 18. приказане су пројекције раста броја туриста с кумулативном стопом од 25%, закључно са 2030. годином. Када је реч о пројекцијама броја ноћења, до 2030. предвиђа се кумулативни пораст од 30% који ће пратити тренд пораста броја туристичких долазака. Нешто интензивнији раст броја туриста очекује се након 2026. године, после изградње хотела.

Табела 17. Пројекције раста броја долазака страних и домаћих туриста на територији Града Ваљево до 2030. године

Година	Укупан број долазака	Број долазака домаћих туриста	Број долазака страних туриста	Стопа раста долазака домаћих туриста	Стопа раста долазака страних туриста	Учешће (у %) броја долазака домаћих туриста у укупном броју долазака	Учешће (у %) броја долазака страних туриста у укупном броју долазака
2018.	59.837	54.129	5.708			91	9,5
2019.	52.561	47.954	4.607	-11,4%	-19,3%	90,5	8,8
2020.	50.013	48.737	1.276	1,6%	-72,3%	97,2	2,6
2021.	49.219	47.440	1.779	-2,7%	39,4%	96,4	3,6
2022.	69.209	63.722	5.487	34,3%	208,4%	92,1	7,9
2023.	98,693	88,069	10,624	37,1%	85,6%	89,2	10,8
2024.	101,054	90,271	10,783	2,5%	1,5%	89,3	10,7

2025.	103,956	92,979	10,977	3.0%	1.8%	89.4	10.6
2026.	107,151	95,954	11,197	3.2%	2.0%	89.6	10.4
2027.	110,479	99,025	11,455	3.2%	2.3%	89.6	10.4
2028.	114,231	102,491	11,741	3.5%	2.5%	89.7	10.3
2029.	118,420	106,385	12,034	3.8%	2.5%	89.8	10.2
2030.	122,799	110,428	12,371	3.8%	2.8%	89.9	10.1
Кумулативан раст	24.4%	25.4%	16.4%				

Извор: eТуриста и Прорачун аутора

У табели 18. приказане су пројекције раста броја ноћења туриста са кумулативном стопом од 30%, закључно са 2030. годином. Подаци су припремљени у складу са реализованим стопама раста из претходног периода и пројекцијама стопа раста броја долазака и ноћења за наредни период на основу експертске процене, а која узима у обзир будућа очекивана економска кретања и кретања у сектору туризма.

Табела 18. Пројекције раста броја ноћења страних и домаћих туриста на територији Града Ваљева до 2030. године

Година	Укупан број ноћења	Број ноћења домаћих туриста	Број ноћења страних туриста	Учешће домаћих ноћења (у%) у укупном броју ноћења	Учешће страних ноћења (у%) у укупном броју ноћења	Стопа раста ноћења домаћих туриста	Стопа раста ноћења страних туриста
2018.	212.238	198.881	13.357	93,7	6,3		
2019.	191.971	181.119	10.852	94,3	5,7	-8,9%	-18,8%
2020.	172.193	168.964	3.229	98,1	1,9	-6,7%	-70,2%
2021.	161.805	155.748	6.057	96,3	3,7	-7,8%	87,6%
2022.	237.180	221.174	16.006	93,3	6,7	42.0%	164.3%
2023.	366,964	320,376	46,588	87.3	12.7	3.2%	1.5%
2024.	379,016	331,589	47,427	87.5	12.5	3.5%	1.8%
2025.	391,570	343,195	48,375	87.6	12.4	3.5%	2.0%
2026.	405,579	356,236	49,343	87.8	12.2	3.8%	2.0%
2027.	420,201	369,773	50,428	88.0	12.0	3.8%	2.2%
2028.	435,513	383,825	51,689	88.1	11.9	3.8%	2.5%
2029.	452,417	399,178	53,240	88.2	11.8	4.0%	3.0%
2030.	470,780	415,943	54,837	94,2	5,8	4.2%	3.0%
Кумулативан раст	28.8%	29.8%	14.9%	-	-	-	-

Извор: eТуриста и Прорачун аутора

Када је реч о пројекцијама кретања броја туристичких долазака на Дивчибарама, до 2030. године се очекује кумулативни раст од 20% (табела 19).

Табела 19. Пројекције раста броја долазака страних и домаћих туриста на територији Дивчибара до 2030. године

Година	Укупан број долазака	Број долазака домаћих туриста	Број долазака страних туриста	Стопа раста долазака домаћих туриста	Стопа раста долазака страних туриста	Учешће (у %) броја долазака домаћих туриста у укупном броју долазака	Учешће (у %) броја долазака страних туриста у укупном броју долазака
2018.	42.655	41.327	1.328			96,9	3,1
2019.	42.130	41.195	935	-0,3%	-29,6%	97,8	2,2
2020.	45.377	44.775	602	8,7%	-35,6%	98,7	1,3
2021.	44.082	43.090	992	-3,8%	64,8%	97,7	2,3
2022.	39.770	37.532	2.238	-12,9%	125,6%	95,9	4,1
2023.	60.626	57.108	3.518	2,0%	1,0%	93,9	6,1
2024.	61.803	58.250	3.553	2,0%	1,0%	94,3	5,7
2025.	63.015	59.415	3.599	2,0%	1,3%	94,3	5,7
2026.	64.554	60.901	3.653	2,5%	1,5%	94,3	5,7
2027.	66.142	62.423	3.719	2,5%	1,8%	94,4	5,6
2028.	67.957	64.171	3.786	2,8%	1,8%	94,4	5,6
2029.	69.829	65.968	3.862	2,8%	2,0%	94,5	5,5
2030.	71.886	67.947	3.939	3,0%	2,0%	94,5	5,5
Кумулативни раст	18,6%	19,0%	12,0%	-	-	-	-

Извор: eТуриста и Прорачун аутора

Број ноћења ће према пројекцијама кумулативно порастати за 25% (табела 20).

Табела 20. Пројекције раста броја ноћења страних и домаћих туриста на територији Дивчибара до 2030. године

Година	Укупан број ноћења	Број ноћења домаћих туриста	Број ноћења страних туриста	Учешће ноћења домаћих туриста (у%) у укупном броју ноћења	Учешће ноћења страних туриста (у%) у укупном броју ноћења	Стопа раста ноћења домаћих туриста	Стопа раста ноћења страних туриста
2018.	184.193	179.584	4.609	97,5	2,5		
2019.	172.633	169.615	3.018	98,3	1,7	-5,6%	-34,5%
2020.	159.933	158.210	1.723	98,9	1,1	-6,7%	-42,9%

2021.	143.984	140.016	3.968	97,2	2,8	-11,5%	130,3%
2022.	116,819	110,190	6,629	94,3	5,7	-21.3%	67.1%
2023.	214,791	201,725	13,066	93,9	6,1	83.1%	97.1%
2024.	220,030	206,768	13,262	94.0	6.0	2.5%	1.5%
2025.	226,058	212,558	13,501	94.0	6.0	2.8%	1.8%
2026.	232,678	218,934	13,744	94.1	5.9	3.0%	1.8%
2027.	239,521	225,502	14,019	94.1	5.9	3.0%	2.0%
2028.	247,017	232,718	14,299	94.2	5.8	3.2%	2.0%
2029.	255,477	240,864	14,614	94.3	5.7	3.5%	2.2%
2030.	264,951	250,016	14,935	94.4	5.6	3.8%	2.2%
Кумулативни раст	23.4%	23.9%	14.3%				

Извор: eТуриста и Прорачун аутора

8. ДЕФИНИСАЊЕ КЉУЧНИХ ТУРИСТИЧКИХ ПРОИЗВОДА ГРАДА ВАЉЕВА

Туристички производи у претходном периоду нису били јасно дефинисани, али постоји јасна визија о томе шта дестинација жели, а шта не жели да развија у наредном периоду. На основу интервјуа са кључним актерима туристичке дестинације Ваљево и на основу експертског запажања, Програм предлаже кључне и комплементарне туристичке производе (табеле 21. и 22.).

Табела 21. Преглед приоритених туристичких производа

Туристички производ	Недостаци	Предлози за превазилажење недостатака	Примарни тржишни сегменти	Временски период
МIСЕ (конференције, састанци, тим билдинзи, подстицајна путовања итд.)	Недостатак смештајних капацитета Недовољна понуда тимбилдинга	Изградња хотела са 4 или 5 * довољног капацитета да прими минимум 300 учесника догађаја. Формирати понуду тимбилдинга која ће се пласирати на тржиште	Пословни туристи, компаније и корпорације, асоцијације	Целе године, али акценат ван сезоне фебруар - мај; септембар - новембар
Специјални интереси:				
Активан одмор (пешачење, бициклизам, кајакарење, јахање коња)	Непостојање инфраструктуре активног туризма - попут бицикличких и пешачких стаза, али и сервиса за изнајмљивање и поправку бицикала	Уређење и обележавање бицикличких и пешачких стаза и пратеће инфраструктуре	Млади, млади парови без деце, пословни људи (тим билдинзи, подстицајна путовања)	април - октобар

<i>Спортске припреме</i>	Мањак спортских терена уз адекватно ноћно осветљење рефлекторима Недостатак смештајних капацитета	Инвестиције у објекте и терене за спортске припреме, смештајни капацитети за спортисте на припремама	Спортисти, спортски клубови	Ван главне сезоне март - мај; септембар - новембар
Културни туризам	Недостатак основне инфраструктуре за посетиоце на појединим локалитетима (визиторски центри, сувенирнице, ресторани, тоалети) Поједини локалитети су у стању пропадања и захтевају обнову (Тешњар)	Инвестиције у туристичку инфраструктуру, обнова запуштених објеката, писање међународних пројеката	Све циљне групе, посебно породице, млади, групе пријатеља, екскурзије	Током целе године

MICE (конференције, састанци, тим билдинзи, подстицајна путовања итд.) Постоји снажна жеља актера на дестинацији да развијају овај туристички производ препознајући његов потенцијал за развој дестинације. Ваљево је погодно за организовање догађаја средње величине (од 200 - 300 учесника), а тренутна препрека томе је недостатак смештајних капацитета на дестинацији. У Ваљеву и околини се развија индустрија (укључујући и креативне индустрије и ИТ) и тај развој треба да прати и развој конгресне индустрије, посебно јер дестинације ван Београда и Новог Сада постају све атрактивније за организовање пословних догађаја. Компаративна предност Ваљева је близина и одлична повезаност са Београдом и Новим Садом, која ће ускоро бити још више унапређена завршетком обилазнице (која спаја Ваљево са ауто - путем Милош Велики). Омни центар има конгресну салу у којој се могу организовати већи пословни догађаји, али недостају смештајне јединице.

Специјални интереси: Ваљево и његово окружење, посебно венац Ваљевских планина и река Градац представљају велики потенцијал за развој туризма специјалних интереса, посебно активног одмора у природи (пешачење, бициклизам, сакупљање гљива уз едукацију и пешачење, кајакарење, јахање коња) и припрема спортиста. Постоји пројекат за изградњу затвореног базена у Ваљеву као и идеја за изграду Адrenalин парка по којем би овај крај био препознатљив. У близини се налази и језеро Стубо Ровни, које је неуређено, а велики је потенцијал за активни туризам. У граду недостају сервис и паркинзи за бицикле, као и пешачке и бицикличке стазе у граду и околини.

Културни туризам: заснован је на различитим слојевима историје (Муселимов конак, Модерна галерија, Народни музеј, Дом културе (тренутно се завршава биоскопска сала)), али пре свега акценат је на Тешњару и Бранковини.

Верски туризам као део културног туризма има огроман потенцијал - Храм Вазнесења Христовог у граду, мошти Св. Нектарија, манастир Лелић, Телије, Пустиња. Тренутно се ради реконструкција шанца код куле Ненадовића. У току су радови на изгледњи музеја Светог Владике Николаја Велимировића у порти манастира Лелић.

Када је реч о **комплементарним туристичким производима**, ту се пре свега истичу вински туризам и гастрономија и ловни туризам.

Табела 22. Комплементарни туристички производи*

Туристички производ	Недостаци	Предлози за превазилажење недостатака	Тржишни сегменти	Временски период
Манифестације и догађаји	На манифестацијама се ретко пласирају локални производи. Посетиоци се не задржавају	Повећање смештајних капацитета које би омогућило дуже задржавање посетилаца. Финансијска подршка одржавању манифестацијама које промовишу локалне производе.	Млади, млади парови без деце, породице са децом	Фебруар - октобар
Вински и гастро туризам	Непостојање формираног туристичког производа, потребно умрежавање са винаријама и промоција винског туризма као комплементарног туристичког производа.	Повезивање са винаријама и дестилеријама из Опленца, Аранђеловца, Лазаревца. Умрежавање локалних произвођача хране са угоститељским објектима ради веће понуде јела од домаћих намирница. Промоција аутохтоних јела - јединствена гастрономска понуда.	Млади, млади парови без деце, пословни туристи	Април - октобар
Ловни туризам (венац Ваљевских планина)	Недостатак смештајних капацитета, лоша промоција усмерена на ловне туристе.	Сарадња са туристичким агенцијама које доводе ловце, изградња ловачких домова и других смештајних капацитета.	Ловни туристи	Различити периоди у зависности од сезоне лова на различиту дивљач.
Филмски туризам	Није формирана понуда која би се могла	Креирати модел стављања у функцију	Сви посетиоци	Целе године, највише од

(Тешњар)	пласирати на тржиште	Тешњара за развој филмског туризма	априла до октобра.
----------	----------------------	------------------------------------	--------------------

- **Манифестације и догађаји:** Ваљево је познато по бројним манифестацијама (Фестивал дуван чварака, „Ваљевски Цез фестивал“, и сл.), а са повећањем смештајних капацитета поједине манифестације би могле бити продужене, и посетиоци би се могли дуже задржати.
- **Вински и гастротуризам:** велики потенцијал је повезивање са винаријама и дестилеријама из Опленца, Аранђеловца, Лазаревца. Постоји и идеја за формирање руте Путеви вина и слободе (од Орашца до Бранковине). Поред винског туризма локална гастрономија је велики потенцијал, те треба направити бољу сарадњу између локалних произвођача и угоститељских објеката на дестинацији. Уз вински туризам овај простор је познат и по ракији (локални произвођачи „Весић“, „Јездић“), што би требало додатно промовисати.
- **Ловни туризам** (велики потенцијал околних планина), ловни туристи остају дуже 10 до 15 дана, и троше више, али недостају смештајни капацитети у руралним домаћинствима, ловачким домовима или камповима.
- **Филмски туризам:** Тешњар је препознат као популарна локација за снимање серија и филмова („Што се боре мисли моје“, „Зона Замфирова 2“, „Бранилац“, „Бележница професора Мишковића“, „Шешир професора Косте Вујића“, филм „Тома“). Међутим, поред тога што Тешњар захтева знатну обнову, потребно је направити таблу са информацијама о серијама и филмовима који су ту снимљени како би посетиоци могли да се информишу.

Важно је да се сви наведени туристички производи развијају у складу са принципима одрживог развоја који подразумева оптимално коришћење природних ресурса уз очување еколошких процеса, природне баштине и биолошких разноликости, поштовање друштвених и културних вредности заједнице, очување културне баштине и традиционалних вредности као и дугорочно планирање за унапређење привредних прилика. Веома је важно и то да туристички производи буду организовани у оквиру јасно дефинисаних искуствених зона. У наредној табели дефинисане су и описане предложене искуствене зоне развоја туризма у Ваљеву. За сваку зону дефинисани су и примарни туристички производи као и сценарио развоја понуде у простору.

Табела 23. Искуствене зоне развоја туризма

Искуствена зона	Туристички производ	Карактеристике простора	Сценарио развоја понуде у простору
-----------------	---------------------	-------------------------	------------------------------------

Слојеви историје града	Културни туризам, догађаји и манифестације, вински и гастро туризам	Зона културно-историјског наслеђа у самом граду, која обухвата Тешњар, централну зону града са појединачним споменицима, музеј, шеталиште уз реку, као и комплекс Бранковина.	Одржива обнова објеката и простора кроз њихово активирање у контексту туристичке понуде високог квалитета са комплементарним садржајима.
Ваљево XXI века	<i>MICE</i> , специјални интереси (активан одмор, спортске припреме)	Пословно - конгресни центар са спортско - рекреативним садржајима (Кнез Милошева улица, Омни центар, нови планирани хотелски комплекс, Петница).	Управљање и туристичка понуда у складу са савременим захтевима претпоставља активирање постојећих и изградњу нових садржаја одговарајућег квалитета и капацитета.
Дивчибаре - <i>weekend getaway</i>	Специјални интереси (активан одмор), пословни туризам, догађаји и манифестације, гастро туризам.	Дестинација за породични викенд бег из града у питому, али нетакнуту природу. Место за пословне догађаје и тимбилдинг.	Очекивана изградња и профилисање смештајних капацитета, уз адекватан развој неопходне инфраструктуре и понуде услуга.
Ваљевске планине	Културни и верски туризам, догађаји и манифестације, вински и гастро туризам, специјални интереси (активан одмор, ловни туризам).	Венац ваљевских планина са реком Градац (Повлен, Маљен, језеро Стубо Ровни, Таорска врела, манастири) представљају препознатљив ресурс као јединствена зона очуване природе и културно - историјских знаменитости.	Потребно је искористити квалитет и компатибилност појединачних садржаја, како би се остварила и презентовала њихова синергија, уз истовремено очување и заштиту природе, објеката и пејзажа.

Табела 24. Смернице за усмеравање развоја искуствених зона

Искусвена зона			
Слојеви историје града			
Сценарио развоја понуде у простору			
Одржива обнова објеката и простора кроз њихово активирање у контексту туристичке понуде високог квалитета, са комплементарним садржајима.			
Смернице	Одговорни	Временски оквир	Ниво приоритета

Обнова објеката и уређење јавног простора и синхорнизација и приоритизација активности (од најважнијих до мање важних), укључујући подстицање рада и стваралаштва у домену традиционалне (грађанске, занатске и народне) културе, високе и савремене културе, образовања, и пратећег угоститељства у циљу промоције туристичких потенцијала Ваљева.	Градска управа, Завод за заштиту споменика културе, ТО Ваљево.	до 2025.	Висок
Повећање комуналне контроле у јавном простору како би се истакли најважнији садржаји и активности. Увођење туристичке сигнализације, доношење и примена одлуке о уређењу града укључујући и правилник о јавном оглашавању (рекламама на објектима) и друго. Решавање паркирања возила (паркинзи и гараже).	Градска управа и друге институције, ТО Ваљево, власници локала.	до 2025.	Висок
Искусвена зона			
Ваљево XXI века			
Сценарио развоја понуде у простору			
Управљање и туристичка понуда у складу са савременим захтевима претпоставља активирање постојећих и изградњу нових садржаја одговарајућег квалитета и капацитета.			
Смернице	Одговорни	Временски оквир	Ниво приоритета
Активирање постојећих капацитета, просторних и институционалних, у циљу формирања стратешких и акционих планова за нови приступ комуникацији, планирању, активностима и руковођењу јавних и синхорнизације рада са приватним институцијама у домену традиционалне, високе и савремене културе (сликар Љуба Поповић), укључујући и пратеће делатности (угоститељство).	Градска управа, надлежне ЈП и ЈКП, институције културе, Културни центар, Модерна галерија Ваљево, приватници у туризму, култури и угоститељству.	до 2025.	Висок
Обнова објеката културног наслеђа и других за културне и креативне центре, са обавезном пратећом промоцијом рада и деловања (културни хабови, креативне индустрије, и друго).	Градска управа, институције културе, приватна пословна и културна удружења и појединци.	до 2027.	Средњи
Искусвена зона			
Дивчибаре – weekend getaway			
Сценарио развоја понуде у простору			
Очекивана изградња и профилисање смештајних капацитета уз адекватан развој неопходне инфраструктуре и понуде услуга.			
Смернице	Одговорни	Временски оквир	Ниво приоритета

Фокус на квалитет понуде уз обнову постојећих и контролисано повећавање нових смештајних капацитета. Неопходна је већа контрола начина изградње и међусобног обликовног уклапања објеката у циљу истицања природних, а не урбаних карактеристика насеља у настајању.	Градска управа и институције града Ваљево, надлежна ЈП и ЈКП.	до 2025.	Висок
Развој центра профилисаног око зоне пијаце и цркве, побољшање пешачких стаза и комуникација (тротоара), завршетак система водоснабдевања, решавање отпадних вода и паркирања.	Град Ваљево, Месна канцеларија, надлежне ЈП и ЈКП Одељење за инфраструктуру, приватни инвеститори.	до 2027.	Средњи
Искусвена зона			
Ваљевске планине			
Сценарио развоја понуде у простору			
Потребно је искористити квалитет и компатибилност појединачних садржаја како би се остварила и презентовала њихова синергија, уз истовремено очување и заштиту природе, објеката и пејзажа.			
Смернице	Одговорни	Временски оквир	Ниво приоритета
Усмерити се на ојачавање квалитета и промовисање постојеће понуде у руралним срединама где се она већ развила, пре свега повећање стандарда и обима смештајних капацитета.	ТО Ваљево, локална удружења и појединци у области туризма.	до 2027.	Средњи
Развијати понуде рекреације (пешачење, купање, бициклизам) и планинарења у циљу промоције природних вредности и специфичности ваљевског краја.	ТО Ваљево, планинарска удружења, друге локалне организације	до 2027.	Висок

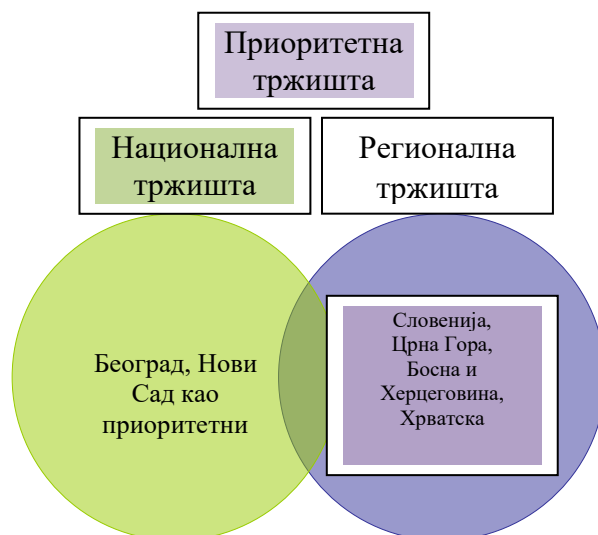
9. АНАЛИЗА КЉУЧНИХ ТУРИСТИЧКИХ ТРЖИШТА ОД ЗНАЧАЈА ЗА РАЗВОЈ ТУРИЗМА И МАРКЕТИНГ АКТИВНОСТИ ГРАДА ВАЉЕВА

У географском смислу, као што је раније поменуто, доминантне посетиоце Ваљева чине домаћи туристи (чак 90%). Када је реч о тржишним сегментима, тренутно су најдоминантније индивидуалне посете и посете породица са децом. Посетиоци су углавном у транзиту ка другим дестинацијама и кратко се задржавају. У наредном тексту биће дат предлог будућег фокуса Ваљева у контексту геосегмената и тржишних сегмената.

Геосегменти

Геосегменти подразумевају најзначајније сегменте тржишта према географском критеријуму, односно земљама из којих долазе. У наредном периоду, до 2030. године доминантни посетиоци у Ваљево остају домаћи туристи, али је изузетно важно да се Ваљево као дестинација отвара и ка међународном тржишту, посебно регионалном.

Овде се посебно мисли на посетиоце из региона - Словенија, Црна Гора, Босна и Херцеговина, Хрватска, који треба да буду у фокусу првенствено приликом пласирања производа пословног туризма и туризма специјалних интереса. Када је реч о удаљеним тржиштима, близина аеродрома у Београду (који је на сат времена удаљености аутомобилом), а који ће бити још ближе завршетком обилазнице и спајањем са ауто - путем Милош Велики, отвара се могућност и привлачења иностраних туриста који посећују Београд, али у неком будућем периоду.



Шема 2. Геосегменти Ваљева као туристичке дестинације
Извор: Аутор

Приоритетна тржишта обухватају домаће и регионално тржиште до којих ће се доћи активностима ТО Ваљево. Што се тиче иностраних даљих тржишта, на њиховом привлачењу тек треба радити у сарадњи са Туристичком организацијом Србије.

Циљни сегменти

Циљни или тржишни сегменти представљају сегменте тржишта издвојене на основу различитих критеријума, попут старости, платежне способности, породичног статуса, мотива посете и слично. Када је реч о циљним сегментима, у наредном периоду Ваљево тежи привлачењу приоритетних циљних група пре свега пословних гостију и група спортиста који ће долазити на припреме (табела 25.). Поред тога, приоритетни туристички производи које Ваљево тежи развити на наредном периоду (пре свега културни и туризам специјалних интереса) посебно ће таргетирати циљне групе породица са децом, породица без деце и група пријатеља који су љубитељи активног одмора. Привлачење ових циљних група зависи од тога колико ће Ваљево креирати препознатљив бренд и пласирати планиране туристичке производе.

Табела 25. Кључни тржишни сегменти Ваљева

Тржишни сегмент	Опис
Пословни туристи	Високи приходи, високообразовани појединци. Путују углавном да би присуствовали великом догађају или састанку који организује асоцијација или корпорација. Када су на дестинацији троше изнад просека и често свој боравак продуже из туристичких разлога. Компанија или асоцијација често прави резервацију у њихово име.
Млади парови без деце	<i>DINKS</i> - (dual income no kids). Парови углавном млађи од 35 година. Изнад просечног дохотка, односно са дуплим буџетом за путовања.
Породице са децом	Породице које желе квалитетно провести време заједно бавећи се активностима као што су шетња, бициклизам, купање и истраживање. Од просечног до високог образовања и просечног дохотка.
Групе пријатеља - углавном Генерације <i>Y</i> и <i>Z</i>	Генерације <i>Y</i> (миленијалци или рођени између раних 1980.-их и 2000.-их) и <i>Z</i> (рођени између краја 90.-их и 2010.) су спонтане, уживају у сваком тренутку на дестинацији и увек су у потрази за новим изазовима. У великој мери користе друштвене медије за резервације и током самог путовања. Обично путују у групама и желе активан одмор.
Спортисти, спортске припреме	Групе спортиста који организовано долазе на спортске припреме, углавном ван главне сезоне.

Извор: Decker, a. (2020). *The Marketer's Guide to Segmentation, Targeting, & Positioning*. HubSpot [online].

Када је реч о групама, заступљене су школске екскурзије које се врло кратко задржавају у Ваљево и околини (укључујући Дивчибаре). Овај тржишни сегмент свакако треба задржати, али циљ треба да буде продужење боравка понудом разноврснијих садржаја. Углавном су то једнодневне посете без задржавања (нпр. Бранковина).

У наредном периоду се тежи креирању адекватне инфраструктуре и привлачењу више спортских клубова који би долазили на спортске припреме и групе пословних туриста (корпорације - подстицајна путовања, тим билдинзи, асоцијације - конгреси, семинари, конференције).



Шема 3. Циљне групе – тржишни сегменти Ваљева
Извор: Аутор

Резултати анкете (прилог 1.) показали су да је највише људи посетило Ваљево да би посетили родбину и пријатеље, провели време са пријатељима, породицом и да би побегли од свакодневице. Најмање испитаника посетило је Ваљево из пословних разлога.

Ово указује на то да Ваљево мора развити стратегију привлачења пословних као и индивидуалних туриста који би се укључили у активности културног туризма и специјалних интереса.

Ако анализирамо циљне групе према платежној способности, највише новца за путовања свакако имају млади парови без деце (DINKS - dual income no kids) и млади - групе пријатеља. Када је реч о групама, то су превасходно пословни туристи, те је акценат на привлачењу ових циљних група.

Анализа маркетинг активности Туристичке организације Ваљево

Приликом анализе маркетинг активности ТО Ваљево узети су у обзир традиционални и савремени канали промоције. Први укључују различите штампане публикације и каталоге, наступе на сајмовима као и организацију манифестација.

Други, пак, укључују анализу наступа на Интернет каналима која превасходно укључује сајтове и налоге на друштвеним мрежама који су у власништву ТО Ваљево.

Анализа маркетинг активности дигиталних канала комуникације

Туристичка организација Ваљево поседује и води сајтове: tov.rs и www.divcibare.rs и са њима у вези налоге на друштвеним мрежама Фејсбук: <https://www.facebook.com/TOvaljevo> и Инстаграм: <https://www.instagram.com/tovaljevo/> и https://www.instagram.com/divcibare_rs/

Веб сајтови

Примаран сајт ТО Ваљево је <https://tov.rs/>

Приликом анализирања са маркетиншког аспекта, потребно је пре свега анализирати његову видљивост корисницима и посетиоцима, а потом и квалитет и обим информација које се на њему налазе, односно кориснички интерфејс.

Видљивост сајта најбоље се може проценити путем претраживача Google, односно колико је сајт присутан у резултатима претраге за најтраженије термине који су везани за туристичку понуду Ваљева. Сајт се приказује корисницима за преко 250 тражених термина, а за потребе овог Програма направљена је анализа 10 кључних за које се сајт добро рангира у претрагама (слика 43).

Прва колона (кључна реч) означава термин који корисници претражују. Друга колона приказује обим те претраге на месечном нивоу. Трећа колона је позиција сајта у резултатима претраге на Google-у, а четврта страница сајта која се приказује корисницима за дату претрагу.

<input type="checkbox"/> Кључна реч	Обим пре...	Позиција	Страница сајта
> <input type="checkbox"/> ministarstvo turizma vaučeri 2022 >>	1.9K	1	tov.rs/vauceri-2022-besplatan-vaucer-od-15-000-dinara-za-odmor-u-srbiji/
> <input type="checkbox"/> taorska vrela >>	1.9K	1	tov.rs/taorska-vrela/
> <input type="checkbox"/> valjevo >>	14.8K	4	tov.rs/
> <input type="checkbox"/> brankovina >>	1.3K	1	tov.rs/brankovina/
> <input type="checkbox"/> vaučeri 2022 >>	18.1K	8	tov.rs/vauceri-2022-besplatan-vaucer-od-15-000-dinara-za-odmor-u-srbiji/
> <input type="checkbox"/> reka gradac >>	880	1	tov.rs/reka-gradac-2/
> <input type="checkbox"/> planina kod valjeva >>	590	1	tov.rs/valjevske-planine/
> <input type="checkbox"/> manastir jovanja >>	1.9K	2	tov.rs/manastir-jovanja/
> <input type="checkbox"/> gradac reka >>	480	1	tov.rs/reka-gradac-2/
> <input type="checkbox"/> vaučeri 2022 >>	5.4K	8	tov.rs/vauceri-2022-besplatan-vaucer-od-15-000-dinara-za-odmor-u-srbiji/

Слика 42. Анализа 10 кључних термина за које се сајт добро рангира у претрагама

Са слике се закључује да се за наведене термине сајт добро позиционира, тј. да се приказује као први резултат на претаривачу Google за већину фраза попут Бранковина, река Градац, Таорска врела, планине код Ваљева, док се за остале термине сајт излистава као неки од топ 10 резултата претраге. Најтраженији релевантан термин за ТО Ваљево је ипак сама кључна реч Ваљево и ту се сајт приказује као четврти резултат, те ту постоји простор за даљи напредак (идеално као 1. или 2. резултат).

Колона обим претраге указује да су тражени термини веома популарни, тј. да постоји велика тражња за различитим туристичким атракцијама у самом граду и околини, те да постоји интересовање корисника да се о њима информишу и сазнају на релевантном сајту. Зато овај аспект никако не треба изгубити из вида и надаље предлог је да се уради комплетна *SEO* анализа сајта како би се утврдило стање и могућности унапређења за преко 250 термина за које се сајт приказује.

Када је у питању сам садржај сајта потребно је навести да сајт садржи информације о свим важним туристичким локацијама и местима од значаја за посете, као и све информације важне за боравак госта (препоруче смештаја, ресторана, локације банака, бензинских пумпи, пошта).

На сајту постоје и бројни каталози које посетиоци могу преузети, као и секција са вестима како би се посетиоци информисали о свим актуелним дешавањима у граду. Највећа препорука за сајт је у домену дизајна, корисничком интерфејсу и корисничком искуству, фотографије које се користе било би пожељно да буду бољег квалитета и побољшати галерију слика.

Унапредити изглед Главног менија сајта да би био боље организован и да би се смислено и јасно одвојиле секције које би лако водиле корисника даље кроз сајт. Потребно је реорганизовати мени тако да потенцијални гости имају јасну слику шта се у граду може видети и радити и који су то издвојени туристички производи града, те њима додатно посветити пажњу. Са друге стране, из менија уклонити секције које нису од значаја за посетиоце, као што је Информатор о раду и њега преместити на мање значајно место.

Често су значајне информације (на пример о манифестацијама) представљене кроз ПДФ форму, што није добро из два разлога: на тај начин онемогућено је да се страница сајта појави у претрази и корисник мора да преузме на свој уређај дати фајл, па онда да се информише. Потребно је за најважније туристичке производе и манифестације издвојити посебне странице сајта које ће томе бити посвећене.

Са сајта је потребно скинути вишкове који корисницима не доносе велику корист, а који са друге стране утичу на техничке аспекте сајта (као што је брзина учитавања). Један такав пример је виртуална тура Ваљева која сајту не доноси вредност из корисничког угла.

Најважнија препорука тиче се бољег представљања туристичких производа Ваљева. Тренутно је то решено кроз каталоге који су добро осмишљени и доступни у дигиталној верзији. Овај начин представљања је одавно напуштен и замењен знатно напреднијим решењима како би се кориснику на занимљив начин представили туристички производи (ваљевски манастири, планине, реке, ...).

Општа препорука за сајт <https://tov.rs/> је да се састави добар пројекат који ће у себе укључивати детаље око редизајна, правилног груписања и представљања информација и производа и као такав уступити *web* агенцији која ће даље предложити најбоља решења за редизајн.

Сајт <https://www.divcibare.rs/> је портал који представља један од најважнијих туристичких ценатара ваљевског краја - Дивчибаре. Као и у примеру сајта <https://tov.rs/> потребно је сагледати неколико аспеката када се говори о маркетиншком значају овог портала.

На првом месту важно је проверити видљивост портала на претраживачу Google. Ту се види да се сајт приказује у резултатима претраге за 93 тражена термина, а да је 10 најтраженијих фраза приказано у табели испод.

<input type="checkbox"/>	Ključna reč	Pozicija	Obim pre...	Stranica sajta
> <input type="checkbox"/>	divčibare centar >>	1	2.4K	www.divcibare.rs/ ↗
> <input type="checkbox"/>	divčibare >>	4	14.8K	www.divcibare.rs/?rstr=cyr ↗
> <input type="checkbox"/>	divčibare >>	5	14.8K	www.divcibare.rs/?rstr=cyr ↗
> <input type="checkbox"/>	дивчибаре >>	6	6.6K	www.divcibare.rs/?rstr=cyr ↗
> <input type="checkbox"/>	divcibare smestaj vaučeri >>	4	320	www.divcibare.rs/vauceri-za-odmor-u-srbiji-2/?rstr=cyr ↗
> <input type="checkbox"/>	divcibare nadmorska visina >>	5	390	www.divcibare.rs/reljef/?rstr=cyr ↗
> <input type="checkbox"/>	crni vrh hotel >>	9	2.9K	www.divcibare.rs/hotel-crni-vrh/?rstr=lat ↗
> <input type="checkbox"/>	hotel crni vrh divcibare >>	9	1.9K	www.divcibare.rs/hotel-crni-vrh/?rstr=cyr ↗
> <input type="checkbox"/>	divcibare ski staza >>	6	390	www.divcibare.rs/ski-staze-divcibare/?rstr=cyr ↗
> <input type="checkbox"/>	divčibare ski resort >>	7	720	www.divcibare.rs/ski-staze-divcibare/?rstr=cyr ↗

Слика 43. 10 најтраженијих фраза у вези са Дивчибарама на Google

За наведене термине сајт се излистава од 4. до 10. места (у оквиру прве странице резултата) и то за термине са значајним обимом претраге на Интернету. Из табеле се уочава да је термин „Дивчибаре” има знатну претрагу од готово 15.000, те би у том смислу требало радити на бољем рангирању сајта примарно за овај, али и друге важне термине. Препорука је да се направи темљан SEO анализа свих релевантних кључних речи за ову дестинацију како би се утврдио обим тражње и могућности за бољи ранг сајта <https://www.divcibare.rs/>.

Овај сајт има добру корисничку навигацију и добру поделу на целине. Корисник се може лако кретати кроз сајт путем главног менија, где се одмах издвајају основне информације о Дивчибарама као и о могућностима за смештај, али и јасна презентација туристичких производа (ски стазе, пешачке стазе, бициклическе стазе).

На сајту се налазе потребне информације за потенцијалне госте, али слично као и сајт <https://tov.rs/> потребно је обогатити галерију фотографија, као и начинити складније и опширније текстове како би се сајту пружила могућност за бољи ранг у претраживачима, што ће за крајњи циљ имати и повећан број корисника и посета.

Опште препоруке

Потребно је урадити темљну SEO анализу (аудит) како би се видели тренутни проблеми и потенцијални простори за напредак оба сајта у резултатима претраге. Оба сајта потребно је редизајнирати како би одговорили последњим трендовима, навикама и захтевима корисника и посетилаца. Сајтови треба да буду интуитивни и што лакши за разумевање уз истовремено пружање што бољег корисничког искуства и презентовање информација на занимљив, а истовремено лак начин.

Друштвене мреже

За маркетинг наступ на друштвеним мрежама од значаја је анализирати три најпопуларније мреже када је у питању промоција туристичких потенцијала неке дестинације:

- Instagram
- Facebook
- TikTok

ТО Ваљево поседује налоге на Фејсбуку и Инстаграму, док је налог на ТикТоку у плану. Значајно је напоменути да у склопу саме Туристичке организације постоје особе које се баве менаџментом друштвених мрежа.

Анализе и савете дати у овом поглављу потребно је испратити што пре, јер се трендови на овом пољу јако брзо дешавају и мењају, те резултати који се овде очекују могу бити другачији ако примена не почне на време.

Инстаграм ТО Ваљево

На овој друштвеној мрежи, ТО Ваљево има налоге који прате поменуте сајтове: <https://tov.rs/> и <https://www.divcibare.rs/>

www.instagram.com/tovaljevo/

Наступ ТОВ-а на овим налозима је планиран и редован, што значи да се објаве постављају на дневном нивоу, док се током одређених манифестација или дешавања у граду објаве постављају неколико пута дневно. У промоцији се углавном користе фотографије, али заступљени су и видео снимци. У самом врху Инстаграм профила налазе се истакнуте приче (Highlighted Stories) и оне су организоване на начин да се корисницима брзо и у кратким цртама представи туристичка понуда града. То је урађено кроз серију фотографија које су склопљене у колаж.

Овај начин промоције (кроз колаж фотографије) треба напустити јер се не постиже пун промотивни ефекат. Савет је да се ове секције организују на смислен начин тако што ће се представити основни туристички производи града по целинама, а у промоцији користити фотографије и видео материјали који у пуном екрану покривају површине телефона. Приметно је да се користе и материјали других корисника инстаграма (UGC content) и са тим би свакако требало наставити јер је одличан начин да се дође до промоције кроз квалитетне материјале уз истовремену промоцију појединачних корисника.

На профилу се дешава мешање *B2C* и *B2B* садржаја, што би требало одвојити. Пратиоци овог профила су доминантно оријентисани према путовањима, те промоција активности рада туристичке организације може ослабити досег објава. Зато би требало ове објаве или пребацити на мрежу Линкедин или их све сакупити у једну групу истакнутих прича (highlighted stories) и сместити их пред крај свих прича (сторија).

www.instagram.com/divcibare_rs/

Овај Инстаграм профил има за циљ промоцију туризма на Дивчибарама. Динамика објава је променљива. У време зимске сезоне када је важно давати информације о могућностима за зимске и ски спортове, као и све друге важне сервисне информације и дешавања, објаве се постављају свакодневно, а у време вансезонских месеци од пар пута или једном недељно.

Профил је унифициран кроз лого и истакнуте приче које се налазе у врху. За разлику од профила <https://tov.rs/>, овде се издавајају јасне целине кроз неколико туристичких производа (манifestације, bike парк) или услуга које се нуде (смештај, ресторани, сувенири).

У даљој промоцији на Инстаграму, савет је да се учесталије користи кратка видео форма (reel) која је већ неко време примарна у промоцији туристичких потенцијала. Овакви постављени снимци уз добру оптимизацију могу лако доћи до велике публике и бити главни замајац у промоцији ТО Ваљево. *Reel* видео форма је кратка, па је често могуће рециклирати постојеће квалитетне видео снимке и преобратити их у вертикалну, *reel* форму.

Фејсбук ТО Ваљево

<https://www.facebook.com/TOvaljevo>

Фејсбук остаје примарни канал промоције Ваљева на друштвеним мрежама. Објаве су овде редовне и разноврсне.

У време главних манифестација објаве се постављају и неколико пута у току дана, што публици омогућава да буде у сталном току са последњим дешавањима у граду.

У промоцији се користе фотографије, видео материјали, фотоалбуми, те промоције сајтова и портала. Овде долази до мешања *B2B* и *B2C* објава, међутим овде су *B2B* вешто уклопљене тако да се представљају као продужена рука промоције града на другим тржиштима. Додатно, сама анатомија друштвене мреже Фејсбук је таква да подноси ово мешање, а пратиоци добро реагују на овакав вид промоције.

Савет за даљи наступ на овом каналу је да се у промоцији користе и *UGC* материјали, нарочито када је у питању видео форма.

<https://www.facebook.com/DivcibarePlanina>

Фејсбук профил за промоцију Дивчибара знатно је динамичнији од Инстаграм профила намењеног у исте сврхе. Објаве су честе током године и у периодима ван сезоне. Овде се добро промовишу све манифестације које се одигравају у овом туристичком центру и промоција је добрим делом организована кроз фотоалбуме, портале и сарадњу са другим релевантним страницама, што корисницима омогућава детаљан увид у туристичку понуду овог центра.

Остале друштвене платформе *TikTok, LinkedIn* и *Google My business*

ТО Ваљево нема налоге на једној од тренутно доминантних платформи, друштвеној мрежи ТикТок. Ова мрежа се темељи на кратко видео форми - *reel* и за разлику од ранијих друштвених мрежа овде почетни број пратилаца није од превеликог значаја. Већи резултати могу се постићи већ са првим видеом уколико се буду пратила основна правила ТикТок видео трендова. У том смислу, савет је да ово буде једна од примарних активности.

ЛинкедИн је друштвена мрежа пре свега намењена за промоцију пословног садржаја између бизниса - В2В. ТО Ваљево нема налог на овој мрежи иако има бројне активности на овом пољу. Зато би креирање профила и вођење објава овде било од великог значаја како би се у бизнис круговима видели сви планови и резултати које запослени у ТО Ваљево остварују.

Препорука је да ТО Ваљево у своје активности укључи и промоцију путем сервиса *Google My business* где је могуће правити објаве о актуелним дешавањима у граду.

Ова платформа може послужити и као секција најновијих вести јер се информације објављене овде врло брзо појављују у резултатима претраге и на тај начин корисници имају брз приступ свим актуелностима у граду.

Анализа маркетинг активности традиционалних канала комуникације

ТО Ваљево се може похвалити добро организованом понудом кроз традиционалне маркетиншке канале. За 2023. годину туристичка понуда Ваљева представљена је кроз седам туристичких каталога, пет програмски осмишљених флајера, три мапе и једним календаром манифестација.

Сви штампани материјали рађени су на масном папиру и у пуном колору. Сви промотивни материјали доступни су туристима и посетиоцима у просторијама ТО Ваљева, као и у туристичком Инфо центру или у оквиру најзначајнијих туристичких локација и институција у граду.

Каталози ТО Ваљево

ТО Ваљево представила је своје главне туристичке производе кроз шест каталога и један додатни који се бави општим представљањем Града Ваљева.

Овај последњи кроз кратку форму представља целокупну туристичку понуду Града на сажет и занимљив начин, те се брзо може стећи увид у главне карактеристике града, сва места која је важно посетити као и преглед манифестација у граду. У овом каталогу дата је и понуда смештаја, ресторана и свих осталих сервисних информација.

Каталог обилује квалитетним фотографијама које су добро организоване да привуку пажњу читалаца.

Кроз остале каталоге је представљена понуда следећих туристичких производа и целина:

- Река Градац - фото каталог кроз који је у представљена река Градац;
- Дивчибаре - каталог кроз који су представљене рекреативне и спортске активности на овом планинском центру: бициклистичке и пешачке туре као и кратак преглед зимских спортова;
- Манастири ваљевског краја - двојезичан каталог (српски и енглески језик) у коме су представљена четири манастира: Ћелије, Лелић, Јовања и Пластиња. Сваки манастир укратко је описан и представљен кроз неколико фотографија;
- Ваљевске планине - кратак преглед пет планина ваљевског краја са основним карактеристика сваке од њих и квалитетан избор фотографија представљају добру увертуру за потенцијалне посетиоце и љубитеље природе;
- Одмор на селу - каталог краће форме са прегледом 13 сеоско - туристичких домаћинства ваљевског краја. Свако домаћинство представљено је кроз колаж фотографија, кратак преглед понуде и контакт податке власника.
- Споменици Ваљева - представља попис свих 26 споменика и споменичких целина у граду уз кратак опис за сваку. На крају каталога налази се и мапа са уцртаним споменицима.

Мапе

ТО Ваљево израдила је пет туристичких мапа:

- Општу туристичку карту града са прегледом најзначајнијих локација у граду;
- Мапа клисуре реке Градац са прегледом свих локација од значаја за посетиоце ове реке. На јасан начин представљени су сви вирови, врела, пећине, тврђаве, воденице, кампови, плаже и кафе-барови уз реку, а дате су и важне информације које се тичу општих карактеристика реке као и риболова на Грацу;
- Туристичка карта Дивчибара
- Мапа Планине Повлен

- Пешачко - бициклическа мапа Дивчибара са предлогом три бициклическе туре и девет пешачих тура. Све су уцртане на мапи уз јасну легенду.

Флајери и календари

ТО Ваљево искористила је кратку форму флајера да представи пет туристичких излета које туристи могу самостално организовати. Излети имају детаљан опис места која треба посетити уз предлоге сатница. Сви излети имају различиту дужину трајања.

Туристи се могу одредити за различите комбинације од којих свака укључује обилазак најважнијих градских зона уз посете неким од целина из непосредне близине града (манастири ваљевског краја, ваљевске планине, река Градац или историјски важно село Бранковина).

Ваљево сваке године издаје и штампану верзију календара манифестација са прегледом свих дешавања у граду уз најзначајније информације о времену и месту одржавања уз контакт податке организатора.

Сајмови

ТО Ваљево из године у годину повећава своје присуство и на бројним сајмовима у земљи и иностранству, те се и на тај начин ради на промоцији града. У земљи, ТО Ваљево учествује на сајмовима туризма у Београду, Новом Саду, Крагујевцу и Нишу, у Босни и Херцеговини у Требињу и Бањалуци, док је наступ на сајму у Бугарској, Немачкој у Берлину, организован заједно са Туристичком организацијом Србије.

10. ПЛАН КОНКУРЕНТНОСТИ СА ПРЕДЛОГОМ КЉУЧНИХ ИНВЕСТИЦИОНИХ ПРОЈЕКТА

План конкурентности Града Ваљева као туристичке дестинације сачињен је из следећих важних елемената:

- Одреднице за побољшање конкурентске позиције;
- Плана инвестиција;
- Плана подизања капацитета људских ресурса;
- Маркетиншког плана.

План конкурентности садржи мере за унапређење пословног амбијента за развој туризма у Граду Ваљеву. Он садржи и мере за унапређење пословног амбијента за развој туризма. У наставку су дате смернице за побољшање конкурентске позиције кроз мисију, визију, стратешка упоришта и позиционирање дестинације као и план инвестиционих пројеката који подразумева усклађеност пројеката са Стратегијом и осталим планским документима

Републике Србије, процењену вредност пројеката, имовинско - правни статус, носиоце реализације, начине и изворе финансирања, рокове за реализацију и очекиване ефекте. Након тога, представљен је план за подизање капацитета људских ресурса и маркетиншки план.

10.1 ОДРЕДНИЦЕ ЗА ПОБОЉШАЊЕ КОНКУРЕНТСКЕ ПОЗИЦИЈЕ

План конкурентности Града Ваљева подразумева и дефинисање основних одредница планског контекста и унапређења конкурентске позиције Града Ваљева које су приказане у табелама 26. и 27.

Табела 26. Стратешки контекст

Елементи стратешког контекста	Опис
Локација	Налази се у западној Србији у горњем делу слива реке Колубаре у котлини окруженој венцем Ваљевских планина (Медведник, Јабланик, Повлен, Маљен и Суворор). Компаративна предност је близина и добра повезаност са Београдом и Новим Садам као највећим емитивним подручјима.
Имиц	Имиц је још увек неизграђен, посебно када је реч о самом граду Ваљево. Дивчибаре поседују имиц неурбанизоване, излетничке дестинације за породични одмор у природи. Имиц Ваљево треба градити у синергији са имицом природних дестинација које га окружују.
Дестинација у повоју са значајном додатом вредности	Ваљево са околином је дестинација која се тек развоја, али поседује бројне елементе туристичког искуства укључујући природу, културу, гастрономију, доживљај руралног туризма.
Свест о потреби за унапређењем управљања и повезивања атракција на дестинацији	Постоји свест о потреби да се унапреди модел управљања појединим атракцијама на дестинацији (пример: Петничка пећина) као и за бољим умрежавањем атракција како би дестинација остварила већи раст.
Плодно тло за инвестиције у туризму	Због знатних компаративних предности саме дестинације, а са друге стране недостатка смештајних капацитета и друге туристичке инфраструктуре и супраструктуре која би испратила већи развој туризма, Ваљево је плодно тло за инвестиције у овој области.

Табела 27. Стратешка упоришта

Елементи стратешких упоришта	Опис
Дестинација пословног туризма	Близина Београда и Новог Сада, као и сама атрактивност дестинације, чине Ваљево значајном потенцијалном дестинацијом пословног туризма (местом одржавања средњих до великих пословних догађаја). Овом правцу развоја мора претходити развој инфраструктуре и смештајних капацитета.
Еколошка дестинација	Дестинација која тежи да буде еколошка, у чијој основи је чиста вода, домаћа и органска храна, здрав и активан живот и одмор; Венац Ваљевских планина које су још увек неурбанизоване и воде реке Градац које су међу најчистијим у Европи.

Дестинације аутентичне историје и културе	Дестинација која прича приче различитих слојева историје, од владавине Турака, Првог српског устанка, до новије историје. Дестинација јединствене турске чаршије (Тешњар) и вредних религијских објеката.
Дестинацијско управљање	Механизам сарадње јавног, приватног и цивилног сектора у светлу раста дестинације и креирања туристичких производа и дестинацијског брэнда.

Како би се постигло побољшање конкурентске позиције на тржишту, Ваљево мора дефинисати јасну визију и мисију развоја туризма. Визија Ваљева у наредних десет година формулисана је на основу партиципативног приступа - комбинацијом експертских закључака и фокус група са стејхолдерима на дестинацији (јавни, приватни, цивилни сектор и академија). Визија је заснована на снази потенцијала, људских и материјалних ресурса и реалистичних тежњи о идеалној будућности Ваљева у наредних десет година.

Ваљево је дестинација са богатом историјом и културом, са изузетно вредним религијским објектима и нетакнутим природим окружењем. Атрактивност и приступачност дестинације потенцијал је и за одржавање пословних догађаја. Комбинација ових фактора креирала је аутентичне вредности и потенцијале, које ће уз адекватан стратешки оквир развоја омогућити развој Ваљева као атрактивне туристичке дестинације.

Из свега наведеног произилази визија:

Ваљево је регионална дестинација пословног, културног и активног туризма у природи чија је конкурентска предност несвакидашњи склад културе и природе, урбаног и руралног, локална гастрономија, чиста вода и активан одмор намењен домаћем и регионалном тржишту.

Поред наведеног, Ваљево тежи да постане атрактивна дестинација за одржавање регионалних пословних догађаја са савременим капацитетима који су изграђени у складу са природом и традицијом дестинације.

Мисија тј. начела операционализације визије туризма

Дефинисана визија Ваљева као туристичке дестинације оствариће се кроз јасно дефинисану мисију:

- Дестинација ће се јасно усмерити према развоју *MICE*, културног и туризма специјалних интереса који креирају јединствено туристичко искуство;
- Развој инфраструктуре на дестинацији као предуслов развоју приоритетних туристичких производа;

- Дестинација ће креирати управљачки модел заснован на партиципативном моделу одлучивања;
- Дестинација ће јасно дефинисати туристичке сегменте и тржишта којима ће нудити своје производе и услуге и на тај начин фокусирати своје маркетиншке активности у циљу што боље операционализације активности;
- Дестинација ће посебан акценат ставити на утврђивање идентитета дестинације и јасно комуницирање бренда ка циљаним тржиштима.

Такође, тренутно конкурентско позиционирање Ваљева као туристичке дестинације захтева унапређење у неколико кључних сегмената. Прво, бренд идентитет Ваљева није довољно детаљно разрађен и дефинисан. Сви актери туристичке понуде треба да су окупљени око јединственог „кишобран бренда” који треба јасно да се дефинише, а који треба да је заснован на карактеристикама туристичке понуде Ваљева који га разликују од осталих туристичких дестинација у Србији и региону. Бренд идентитет уско је повезан са кључним, приоритетним туристичким производима који су дефинисани овим документом, а који су засновани на јединственим карактеристикама дестинације.

Када је дефинисан јединствен бренд дестинације, позиционирање се врши таргетираном комуникацијом бренда одабраним циљним групама. Као један од резултата овог Програма је и дефинисање циљних група туристичке дестинације Ваљево, према којима ће бити усмерена посебно обликована комуникација дефинисаног бренда. То ће свакако зависити од основних карактеристика циљних сегмената на које се Ваљево усмерава, начина на које се информишу о дестинацији, како доносе одлуке о посети итд.

Основни правци позиционирања Ваљева као дестинације садржани су и у његовој визији, која указује на то да је фокус усмерен ка развоју Ваљева као дестинације пословног, културног и еко туризма уз активан одмор у природи.

Туристичка дестинација Ваљево тежи да се позиционира као дестинација пословног туризма са елементима активног одмора у природи, обиласка културних и религијских атракција, а намењена је гостима из Србије и региона који цене висок квалитет смештаја, чисто окружење и локалну гастрономију.

Позиционирању Ваљева као туристичке дестинације треба приступити плански, почевши од израде Плана бренда дестинације, што је и предвиђено Акционим планом овог документа.

10.2 ПРЕДЛОГ КЉУЧНИХ ИНВЕСТИЦИОНИХ ПРОЈЕКТА

Кључне инвестиције које су директно или индиректно повезане са развојем туризма приказане су у табели 28. Поменуте инвестиције ће бити реализоване у наредном, краћем временског периоду.

Табела 28. Кључне планиране инвестиције у Граду Ваљево и Дивчибарама

Редни број.	Носилац реализације пројекта	Назив програмске активности/пројекта	ИП односи решен/нерешен Започет/но в пројекат	Трајање пројекта	Укупна вредност пројекта	Извори финансирања	Очекивани ефекти
ВАЉЕВО							
1.	Град Ваљево, Одељење за инфраструктуру и Одељење за ЈЕР	Привредна зона у Ваљевоу за три нова инвеститора: <i>Hansgrohe, Bizerba, Hisense</i>	да	У току	1.433.428.691,00 динара	Град Ваљево	2.305 нових радних места
2.	Министарство за управљање јавним улагањима и Град Ваљево и	Изградња установе социјалне заштите - Геронтолошког центра	да	завршен	1.374.338.312,80 динара	Град Ваљево, Министарство за управљање јавним улагањима и Министарство за рад, социјална и борачка питања	Дом за 117 старих лица, дневни боравак
3.	Министарство за управљање јавним улагањим	Реконструкција објекта здравствене заштите „Дом здравља” Ваљево	да	завршен	364.274.544,34 динара	Министарство за управљање јавним улагањима	Унапређен квалитет услуга здравствене заштите
4.	Град Ваљево и Амбасада САД у Београду	Два нова обданишта/вртића	да	У току	234.521.013,97 динара 1.040.000 УСД	Град Ваљево и Амбасада САД у Београду	За 700 деце Ваљево

5.	Министарство рударства и енергетике и Град Ваљево	Реконструкција Хале „Генерал Светозар Букић”	да	завршен	73.000.000,00 динара	Министарство рударства и енергетике и Град Ваљево	Унапређена функционалност спортске хале у центру Града Ваљева
6.	Град Ваљево	Улагања у заштиту животне средине	да	завршен	193.802.820,00 динара	Град Ваљево	<ul style="list-style-type: none"> •Топлификација •Изградња еко паркића прва фаза •Изградња еко паркића: друга фаза •Уклањање нелегалног отпада •Камион смећар:
7.	Град Ваљево и Министарство ЗЖС	Улагања у енергетску ефикасност	да	завршен	166.607.140,00 динара	Град Ваљево и Министарство ЗЖС	<ul style="list-style-type: none"> • програмом обухваћено 598 домаћинстава, 6 основних школа, 4 стамбене зграде •Реконструкција Историјског архива

ДИВЧИБАРЕ

8.	Министарство заштите животне средине	Постројење за пречишћавање отпадних вода и канализациона мрежа • пројектовање у току: Идејно решење на усвајању у Министарству за управљање јавним улагањима • грађевинска дозвола у току	да	У изради		Министарство заштите животне средине	
9.	Министарство за јавна улагања/Канцеларија за јавна улагања	Реконструкција и проширење примарне дистрибутивне мреже водовода у оквиру локалног водоснабдевања Дивчибаре		Радови у току - Град Ваљево	239.040.000,00 динара	Министарство за јавна улагања/Канцеларија за јавна улагања	
10.	ЈП Путеви Србије	Реконструкција путног правца од Крчмара до Дивчибара		завршено	545.063.677,86 динара	ЈП Путеви Србије	12,5 km реконструисаног пута
11.	Град Ваљево, ЕДБ	ГРАФО СТАНИЦА 35/10 Дивчибаре (35KV кабловски вод 4,7 км из правца Осеченице и 2.5 км из правца Ражане, опремање ћелија трафостаница Осеченица и Ражана и израда техничке документације)		завршено	335.925.163,80 динара	Град Ваљево, ЕДБ	
12.	Град Ваљево	Изградња паркинга Дивчибаре - техничка документација урађена (12 аутобуских и 44 аутомобилска паркинг места)		завршено	29.808.939,00 динара	Град Ваљево	

13.	Министарство туризма и град Ваљево	Изградња Етно тржнице - 27 модерних, монтажних продајних киоска и инфо-центар		завршено	27.000.000 динара	Министарство туризма и град Ваљево	
14.	Министарство туризма и град Ваљево	Бицикличички парк () две стазе од по три км и бицикличички полигон у подножју стазе (налази се источно и западно од ски стазе Црни врх)		завршено	14.500.00,00 динара	Министарство туризма и град Ваљево	

Од стратешког значаја за развој туризма је да се уради:

1. Ваљево - Лајковац, брза саобраћајница;
2. Нова Спортска дворана: На темељима старе хале почете деведесетих. Град је израдио Идејно решење са 5.018 места (1.694 места на тескопским трибинама). Хала задовољава све међународне стандарде.
3. Изградња Јужне обилазнице *BYPASS* I ФАЗА: ПОВЕЗИВАЊЕ ПРИВРЕДНЕ ЗОНЕ НА БРЗУ САОБРАЋАЈНИЦУ - 2,2 km;
4. Санација и рекултивација градске депоније;
5. Реконструкција Суворорске улице у дужини од 1,8 km;
6. Решавање проблема паркирања у граду;
7. Реконструкција Градске куће.

10.3 ПЛАН РАЗВОЈА ЉУДСКИХ РЕСУРСА

План развоја људских ресурса подразумева организацију и спровођење едукације за пружаоце туристичко - угоститељских услуга на локалном нивоу, са основним циљем унапређења квалитета пружених услуга и повећања одрживости локалних бизниса и целокупног туристичког и угостителског сектора на локалном нивоу.

Истраживањем су утврђене локалне специфичности у вези са едукацијом, а које се пре свега односе на потребу да се **становници руралних предела** едукују о бенефитима које туризам може донети, о томе како да се укључе у развој туризма и пружање услуга, односно како да сарађују са осталим актерима на дестинацији у циљу развоја руралног туризма. Ове едукације ће обухватити и представљање основних алата маркетинга и могућности оглашавања смештаја на појединим резервационим платформама.

Едукације треба да буду континуиране и када је реч о запосленима у туристичкој привреди и сродним делатностима. Као приоритетне области едукације истичу се:

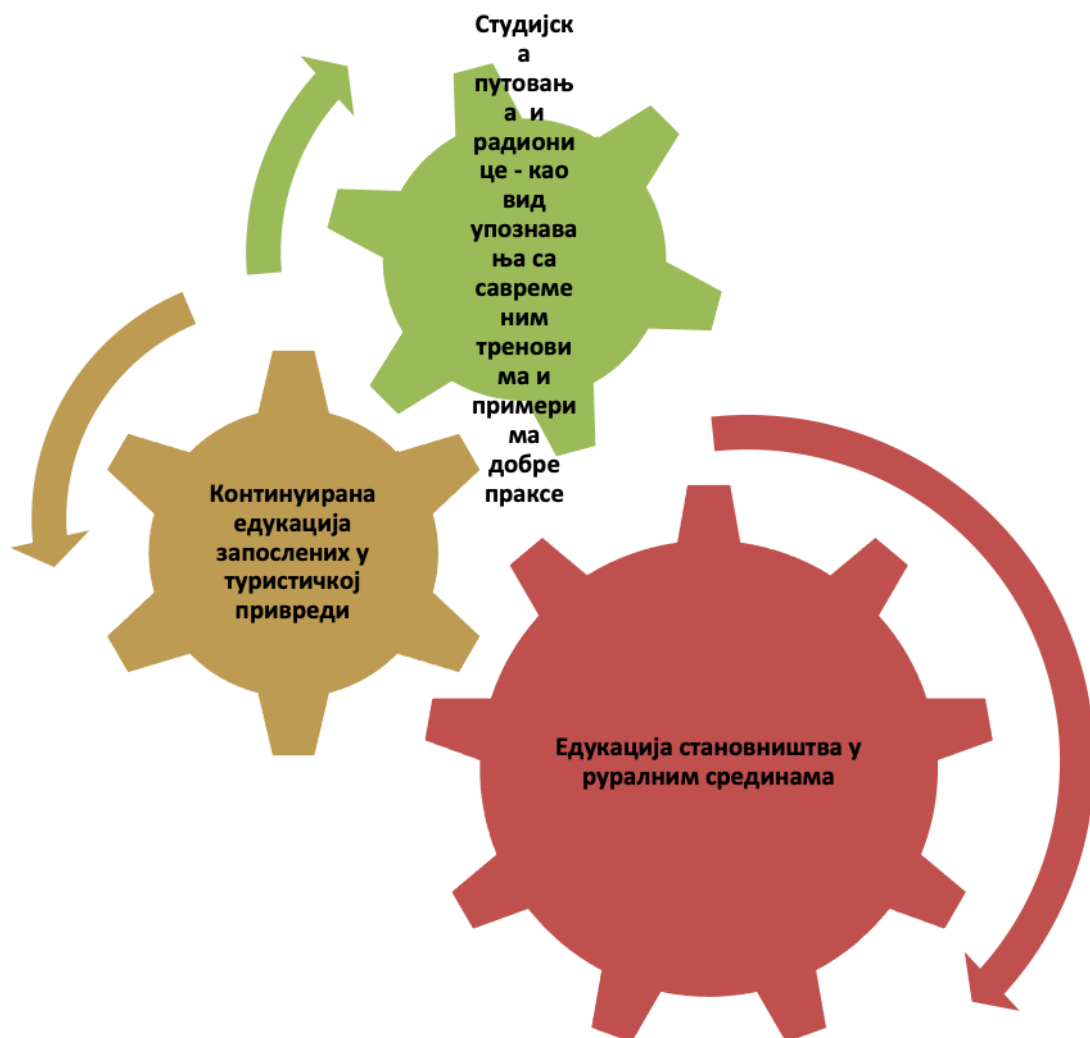


Шема 4. Основне области едукације људских ресурса

Извор: Аутор

Препорука је да се едукације увек састоје из теоријског и практичног дела. Конципирању едукација претходи истраживање потреба тржишта односно истраживање потреба за одређеним вештинама и знањима код запослених у туризму.

На основу добијених резултата осмишљавају се и спроводе тематске радионице са запосленима у туризму и хотелијерству. Практични део може бити реализован у виду студијског путовања, где би се радници у туризму и угоститељству могли упознати са примерима добре праксе на сличним дестинацијама које су узор. Ову активност може иницирати и организовати Туристичка организација Ваљева за све учеснике едукација на дестинацији.



Шема 5. План едукације и развоја људских ресурса

Извор: Аутор

Развој људских ресурса подразумева и промене у систематизацији радних места и отварање нових позиција за високообразоване туризмологе, као што су менаџери догађаја, аналитичари развоја туристичких производа, стручњаци за дигитални маркетинг у туризму итд.

Такође је важно отварање позиција за стручну праксу студената туризма који би у Ваљево могли да стекну знања и вештине и да се потенцијално запосле након студија.

10.4 МАРКЕТИНШКИ ПЛАН

План унапређења маркетинга обухвата низ активности које треба предузети како би се промоција Ваљева унапредила. Препоруке су формиране на основу анализе дигиталних и традиционалних алата промоције Ваљева, као и на основу примера добре праксе успешних туристичких дестинација. Као основни недостаци издвојене су и чињенице да Ваљево нема дефинисан јасан бренд ни таргетиране маркетинг активности усмерене према кључним циљним сегментима. Предлози који буду дати као и сама структура Маркетиншког плана су својом концептуалном формом усклађени са Стратегијским маркетинг планом туризма Републике Србије до 2025. године.

Кључни предлози су следећи:

А. Унапређење Интернет странице, друштвених мрежа и дигиталних канала Туристичке организације Ваљево

Резултат
Унапредити искуство и повећати интеракције са корисницима приликом посете Интернет странице, друштвених мрежа и дигиталних канала локалне Туристичке организације Ваљево.
Стратегије
<ul style="list-style-type: none"> • Редизајн веб-странице ТОВ уз правилно груписање и представљање информација и производа; • Отварање налога на популарним мрежама попут ТикТока и ЛинкедИна; • Спровести <i>SEO</i> анализу веб-странице ТОВ; • Промотивне активности путем сервера <i>Google My business</i>; • Поставити динамичне садржаје прилагођене тржиштима и сегментима, тако да садржај осликава потребе и очекивања конзумента; • Направити годишњи план садржаја за друштвене мреже и дигиталне канале према идентификованим тржиштима и сегментима; • Направити добре видео и фото материјале који прате садржај Интернет странице; • Користити више форму „кратког видео“; • Одвојити промоцију усмерену на потенцијалне туристе и пословне субјекте.
Кључне активности:
<ul style="list-style-type: none"> • Ангажовати веб-агенцију која ће дати предлог редизајна странице ТОВ-а; • Променити начин приказа туристичких производа - потребно је да имају посебан део странице са свим потребним информацијама; • Усагласити протокол о садржају веб-сајта са Туристичком организацијом Србије који обухвата размену информација, представљање производа и искустава, повезивања итд; • Повећати интеракцију са корисницима и користити више садржаја креираних од стране корисника (<i>UGC content</i>); • Постарати се да постоји снажан <i>SEO</i> план за покретање органског саобраћаја;

<ul style="list-style-type: none"> • Обликовати циљану комуникацију са пословним субјектима на ЛинкедИну, а са туристима на Фејсбуку, Инстаграму, Тиктоку; • Јединствена комуникација туристичких садржаја од стране свих субјеката на дестинацији. 	
Одговорни	
<ul style="list-style-type: none"> • Туристичка организација Ваљево 	
Време имплементације 2024. - КОНТИНУИРАНО	Ниво приоритета: Висок

Б. Дефинисање и развој туристичког бренда Ваљева

Резултат	
Идентификован бренд идентитет и кључне вредности Ваљева које ће бити комунициране ка кључним дефинисаним тржиштима.	
Стратегије	
<ul style="list-style-type: none"> • Јасно дефинисање бренда Ваљева кроз бренд вредности, јединствене туристичке производе и јединствену продајну понуду туристичке дестинације; • Развој националног партнерства у комуницирању бренда, укључујући ТОС и друге ЛТО и приватни сектор; • Јединствена комуникација бренда од стране свих субјеката на дестинацији; • Спровести потпуно интегрисану кампању користећи комбинацију сопствених и плаћених медија. 	
Кључне активности:	
<ul style="list-style-type: none"> • Истражити основне бренд вредности и бренд идентитет Ваљева и дефинисати шта је њена јединствена продајна и јединствена емоционална понуда; • Креирати кампању промовисања бренда Ваљева ослањајући се на неколико кључних предлога и туристичких производа; • Континуирано брендирање са истим визуалима и обележјима; • Успоставити партнерске кампање са организаторима путовања и туристичким агенцијама на тржишту, које ће помоћи у јачању бренда; • Припремити упечатљив и јединствен наступ на догађајима и сајмовима; • Подржати кампању путем ПР-а, блогера и инфлуенсера. 	
Одговорни	
<ul style="list-style-type: none"> • Туристичка организација Ваљево 	
Време имплементације 2024/2025.	Ниво приоритета: Висок

В. Сарадња са медијима, ПР, блогерима и инфлуенсерима

Резултат	
Креирање свести о бренду Ваљева и позитивна слика дестинације на свим приоритетним тржиштима.	
Стратегије	
<ul style="list-style-type: none"> • Унапредити <i>storytelling</i> и интерпретацију дестинације на основу јасно дефинисаног бренда и интересантних, јединствених прича о овом подручју; • Успостављање сарадње са блогерима и инфлуенсерима чији пратиоци спадају у циљну групу и приоритетна тржишта Ваљева; • Користити ПР као водећи канал на новим тржиштима како би се економично и веродостојно подизала свест о бренду; • Ангажовати познате личности у промоцији Ваљева. 	
Кључне активности:	
<ul style="list-style-type: none"> • Израдити годишњи ПР план у сарадњи са ТОС-ом и туристичком привредом, а посебно кључним актерима развоја туризма Ваљева; • Идентификовати главне објаве за новине као што су догађаји, теме, нови производи и искуства итд. као и начин комуницирања новоидентификованог бренда; • Изабрати релевантне инфлуенсере и блогере и организовати њихове повремене посете; • Развити уговоре са ПР представницима на различитим тржиштима; • Идентификовати познате личности као амбасадоре појединих приоритетних туристичких производа; • Организовати студијске туре за новинаре. 	
Одговорни	
<ul style="list-style-type: none"> • Водећа: ТО Ваљево 	
Време	Ниво приоритета:
континуирано 2023. - 2030.	Средњи

Г. Сегментација и наступи на тржиштима

Резултат	
Јасно идентификован профил приоритетних тржишта која се желе привући на дестинацију и у складу са тим обликована маркетинг комуникација.	
Стратегије	
<ul style="list-style-type: none"> • Континуирано праћење профила и карактеристика посетилаца дестинације; • Планирање промотивних кампања посебно обликованих у складу са навикама, потребама и преференцијама циљних приоритетних тржишта; • Прилагођавање дигиталних и традиционалних канала комуникације приоритетним туристичким тржиштима. 	
Кључне активности:	
<ul style="list-style-type: none"> • Истражити и пратити профиле посетилаца и њихове перцепције дестинације на годишњем нивоу; • Побољшати стратегију сегментације тржишта уз додатна финансијска улагања у истраживања и праћења промена на тржишту; • Идентификовати ниво примарног и секундарног истраживања потребног за свако тржиште и покренути програм прикупљања података. 	

Одговорни	
<ul style="list-style-type: none"> Водећи: ТО Ваљево 	
Време	Ниво приоритета:
континуирано, почевши од 2024. године	Висок

Д. Сарадња са туристичком привредом у домену маркетинга

Резултат	
Усаглашена маркетинг комуникација свих туристичких субјеката на дестинацији и чврста сарадња са туристичком привредом на приоритетним тржиштима.	
Стратегије	
<ul style="list-style-type: none"> Идентификовати и градити односе са водећим туроператерима, путничким агенцијама и другим туристичким предузећима на сваком дефинисаном приоритетном тржишту; Пружити континуирану едукацију субјектима који пружају услуге на дестинацији о начину комуникације и промоције дестинације. 	
Кључне активности:	
<ul style="list-style-type: none"> Мапирати целокупну туристичку привреду на дестинацији и направити план сарадње у домену маркетинга (заједничке маркетинг активности); Креирати маркетиншке кампање за сарадњу са кључним туроператерима и агенцијама на приоритетним тржиштима; Креирати и дистрибуирати туристичкој привреди специјализоване брошуре за све приоритетне туристичке производе; Развити континуирану едукацију субјеката и актера који врше дистрибуцију Ваљева као туристичке дестинације путем студијских путовања (сви кључни стекјхолдери). 	
Одговорни	
<ul style="list-style-type: none"> Водећа: ТО Ваљево 	
Време	Ниво приоритета:
2023. - 2030.	Средњи

Ђ. Ко - маркетинг са ТОС-ом и другим ЛТО

Резултат	
Већа заступљеност Ваљева у промотивним активностима ТОС-а и већи број заједничких маркетинг активности са другим ЛТО.	
Стратегије	
<ul style="list-style-type: none"> Идентификовати маркетинг активности ТОС-а у које би се могле инкорпорирати маркетинг активности Ваљева; Идентификовати ЛТО са којима би се могла остварити заједничка промоција; Побољшати стратешку сарадњу ТОС-а и ТО Ваљево. 	
Кључне активности:	
<ul style="list-style-type: none"> Продубљивање сарадње са ТОС-ом у домену укључивања Ваљева у дигиталним медијима ТОС-а; Продубљивање сарадње са ТОС-ом у промоцији Ваљева у медијима попут ТВ-а (ТВ емисија), радија и сл.; 	

<ul style="list-style-type: none"> • Креирање заједничког промо материјала и заједничког дигиталног наступа са одабраним ЛТО; • Продубљивање сарадње са ТОС-ом у домену довођења маркетинг инфлуенсера и студијских путовања; • Продубљивање сарадње са другим ЛТО у домену довођења маркетинг инфлуенсера који би комбиновали више дестинација у једној посети. 	
Одговорни	
<ul style="list-style-type: none"> • Водећа: ТО Ваљево 	
Време	Ниво приоритета:
2023. - 2030.	Висок

11. МОДЕЛ УПРАВЉАЊА ТУРИСТИЧКОМ ДЕСТИНАЦИЈОМ

План унапређења модела управљања дестинацијом подразумева идентификовање основних недостатака тренутног модела управљања туристичком дестинацијом и на основу тога дефинисање смернице унапређења. Пре свега, садашњи модел управљања захтева увођење партиципативног приступа, односно већу укљученост осталих кључних актера на дестинацији у сам процес управљања туристичком дестинацијом.

Анализа модела управљања успешним туристичким дестинацијама указује на то да су партнерски односи између приватног и јавног сектора, као и унутар јавног и приватног сектора, један од кључних фактора успеха. Међутим, оптимално решење треба прилагодити локалним условима и специфичностима развоја туризма Ваљево, те наћи решење које ће унапредити постојећи модел кроз веће укључивање свих важнијих туристичких актера у процес доношења одлука у вези са развојем дестинације.

Тренутно туристичком дестинацијом управља **Туристичка организација Ваљево**, која ће и у наредним периоду остати кључни актер у домену развоја туристичких производа и промоције туристичке дестинације, али уз план интензивне сарадње са привредом која би активно учествовала у достављању информација, спровођењу заједничке маркетинг стратегије дестинације, и јединственом комуницирању брэнда дестинације. План унапређења модела управљања туристичком дестинацијом подразумева и формирање **Савета за развој туризма** као интегралног дела ЛТО или Градске управе - **Одељења за локални развој, привреду и комуналне послове**.

Чланови Савета за развој туризма били би сви кључни актери развоја туризма на дестинацији: хотелијери, ресторатери, туристичке агенције, организатори догађаја, институције културе, представници Факултета здравствених и пословних студија, цивилних удружења који својим активностима доприносе развоју туристичке дестинације (Удружење „Повлен“, Гљиварско друштво „Ваљево“, Еколошко друштво „Медведник“, Удружење грађана Дивчибаре, Удружење „Бели Повлен“,

Друштво истраживача „Владимир Мандић Манда”, Удружење „АРС НОВА”) и сви други субјекти туристичке привреде од значаја за развој туристичке дестинације.

Предлог модела управљања приказан је на шеми 6.



Шема 6. Предлог модела управљања туристичком дестинацијом
Извор: Аутор

Према дефинисаном моделу, доношење одлука и управљање туристичком дестинацијом било би поверено Туристичкој организацији Ваљево, Градској управи Ваљева, као и Савету за туризам који би чинили најзначајнији представници туристичке привреде попут хотелијера, туристичких атракција, ресторатера, пружалаца приватног смештаја, академије, удружења и других важних актера. У оквиру Савета за развој туризма, чланови би се договарали и координирали активности везане за развој туризма и доносили најважније одлуке које се тичу развоја. Туристичка организација Ваљево би и даље била задужена за маркетинг туристичке дестинације, али кроз заједничке програме промотивних активности са осталим субјектима туристичке привреде, пре свега из домена приватног сектора. На овај начин би се постигла синергија у управљању - као комбинација водеће улоге Градске управе, Туристичке организације Ваљево као једине институције која има мандат и потенцијалну способност да професионално постави систем маркетинга и продаје, и представника туристичке привреде који могу обезбедити квалитативне инпуте у домену унапређења производа и доношења важних одлука.

12. АКЦИОНИ ПЛАН

Акциони план имплементације Програма развоја туризма Града Ваљева за период од 2024. до 2030. године темељи се на потребама за даљи развој дестинације у области туризма на основу тренутних околности и закључака који произилазе из анализе стања, визије развоја дестинације, циљева и приоритета и активности планираних по годинама трајања Плана.

Спровођење Акционог плана у великој мери ће зависити од средстава која се буду обезбеђивала из буџета града, кроз пројекте у сарадњи са централним нивоом власти, али и кроз средства из међународних фондова. Са друге стране, одређени део пројеката подразумева сарадњу са учесницима из приватног сектора. Акциони план приказује приоритете и активности које треба реализовати, одговорна тела, временске рокове и изворе финансирања. Такође, Акциони план треба да послужи као инструмент остваривања општег развојног циља, а то је: *Репозиционирање Ваљева као туристичке дестинације и побољшање конкурентске позиције на домаћем и иностраном тржишту*. Активности акционог плана подељене су према посебним и појединачним циљевима које треба остварити.

Табела 29. Акциони план имплементације Програма развоја туризма Града Ваљево за период од 2024. до 2030. године

Приоритет	Активности	Временски оквир	Одговорно тело	Извор финансирања	Индикатори
Посебан циљ 1: Унапређење туристичког искуства туристичке дестинације Ваљево					
Појединачни циљеви:					
1. Унапређење опште и туристичке инфраструктуре	1.1 Изградња пословног хотела средње величине	до 2026. године	Градска управа као иницијатор	Јавно - приватно партнерство	изграђен и отворен нови хотел
	1.2 Креирање модела и плана обнове и реконструкције Тешњара	до 2025. године	Градска управа и Завод за заштиту споменика културе	Град Ваљево, Међународни фондови	План реконструкције Тешњара
	1.3 Реконструкција Градске куће у Ваљеву	до 2025. године	Градска управа	Град Ваљево	Реконструисана Градска кућа
	1.4 Реконструкција и обнова градских тргова - Трг Десанке Максимовић, Трг Живојина Мишића	2025. - 2030.	Градска управа	Град Ваљево	Обновљени и отворени тргови
	1.5 Изградња нове спортске дворане са преко 5000 места по међународним стандардима на темељима старе хале почете деведесетих.	2024. - 2026.	Градска управа	Градска управа	Изграђена спортска дворана
	1.6 Изградња пешачких и бициклистичких стаза - Градац, Повлен, Дивчибаре	2024. - 2026.	Градска управа	Градска управа	Трасиране и обележене пешачке и бициклистичке стазе (минимум три)
	1.7 Изградња кампа на Медведнику или Повлену	2027. - 2028.	Градска управа	Град Ваљево	изграђен камп
	1.8 Изградња Етно тржнице - модерних, монтажних продајних киоска и инфоцентар	2024. године			изграђена и функционална Етнотржница
	1.9 Изградња туристичког Инфо-центра - визиторског центра у Тешњару	2026. - 2027.	Градска управа, ТО Ваљево	Град Ваљево	Отворен визиторски центар у Тешњару
	1.10 Изградња визиторског центра у Бранковини	2025. - 2026.	Народни музеј	Град Ваљево, ресорсно министарство	Отворен визиторски центар у Бранковини
	1.11 Туристичка сигнализација - обележавање туристичких локалитета у граду	2024. - 2025.	Градска управа, ТО Ваљево	Град Ваљево	Постављена нова туристичка сигнализација
	1.12 Завршетак брзе саобраћајнице Ваљево - Лајковац, брза саобраћајница	током 2024. године			Пуштена у рад брза саобраћајница
	1.13 Изградња Јужне обилазнице <i>BYPASS I</i> ФАЗА: повезивање привредне зоне на брзу саобраћајницу				Изграђена јужна обилазница

2. Успостављање система туристичког зонирања и израда планске документације	2.1 Правна операционализација смерница за уређење тематских зона;	2024.	Градска управа	Градска управа	Правилник о уређењу тематских зона
	2.2 Израда техничке документације и уређење простора тематских зона дефинисаних Планом	2024. - 2025.	Градска управа	Градска управа	Израђена техничка документација за уређење тематских зона
	2.3 Израда планске документације за развој Ваљевских планина	током 2026. године	Градска управа	Град Ваљево	План развоја Ваљевских планина
	2.4 Израда Плана детаљне регулације централне зоне Дивчибара	током 2026. године	Градска управа	Град Ваљево	План детаљне регулације централне зоне Дивчибара
3. Развој туристичких производа на дестинацији и пратеће инфраструктуре	3.1 Дефинисање УСП у делу који се односи на јединствену гастрономску понуду и традиционалне производе дестинације (јела од гљива, шљива, итд.)	2024. године	Градска управа, ТО Ваљево	Градска управа, ТО Ваљево	Осмишљено и пласирано ново јело од аутохтоних састојака
	3.2 Подстаћи угоститељске објекте на сарадњу са домаћим произвођачима и понуду јела од домаћих производа	континуирано	Градска управа, ТО Ваљево	Градска управа, ТО Ваљево	Уговори о сарадњи са домаћим произвођачима
	3.3 Повезивање са регионалним и околним винаријама и дестилеријама из Лазаревца, Аранђеловца, Опленца и креирање додатне вредности у делу понуде;	континуирано	ТО Ваљево Градска управа	Градска управа	Уговори о сарадњи са винаријама и дестилеријама
	3.4 Креирање мобилне апликације са информацијама о атракцијама дестинације	2027. - 2028.	Градска управа, ТО Ваљево	Градска управа, ТО Ваљево	Мобилна апликација о атракцијама дестинације
	3.5 Изградња и отварање Адреналин Парка на Повлену	до 2029. године	Градска управа	Градска управа	Отворен Адреналин парк
	3.6 Унапређење система развоја пословног туризма - привлачење пословних догађаја (конгреса, конференција), тимбилдинга)	интензивно од 2026. - 2030.	ТО Ваљево	ТО Ваљево	Повећан број пословних догађаја на годишњем нивоу
	3.7 Развој туристичких производа заснованих на културно историјском наслеђу (Тешњар, Бранковина и др.)	континуирано	ТО Ваљево	ТО Ваљево	Формирана бар два нова туристичка производа заснована на културном наслеђу
	3.8 Развој производа специјалних интереса - креирање бицикличких и пешачких тура дуж реке Градац.	2027. - 2030.	ТО Ваљево и Градска управа	Град Ваљево	Креиране бицикличке и пешачке туре дуж реке Градац

Посебан циљ 2: Унапређење система менаџмента и маркетинга дестинације					
Појединачни циљеви:					
4. Унапређење система управљања туристичком дестинацијом	4.1 Креирање новог управљачког модела туристичке дестинације (оснивање Савета за туризам)	током 2024. године	Градска управа	Градска управа	Основао Савет за туризам
	4.2 Креирање новог управљачког модела Петничке пећине - постављање управитеља	2024. - 2025. године	ТО Ваљево Градска управа	ТО Ваљево Градска управа	Постављен управитељ Петничке пећине
5. Унапређење маркетинга и брендирања дестинације	5.1 Дефинисање јасног имиџа и бренда дестинације – Ваљева и Ваљевских планина	2024. године	ТО Ваљево	ТО Ваљево	Креиран бренд план Ваљева
	5.2 Студијска путовања за представнике медија, блогере, инфлуенсере	континуирано	ТО Ваљево Градска управа	ТО Ваљево Градска управа	Организована студијска путовања бар једном годишње
	5.3 Повећање сарадње ТО Ваљево у домену маркетинга са туристичком привредом, ТОС -ом, ТОБ -ом, инфлуенсерима, блогерима, медијима	континуирано	ТО Ваљево	ТО Ваљево	Бар три заједничке маркетинг кампање са наведеним субјектима
	5.4 Унапређење дигиталног маркетинга у складу са препорукама Плана развоја туризма Града Ваљева за период 2023. - 2030. године	2024. -	ТО Ваљево	ТО Ваљево	Оптимизована веб страница и унапређено оглашавање на друштвеним мрежама
Посебан циљ: Подизање капацитета људских ресурса у туризму					
Појединачни циљ:					
6. Развој система континуиране едукације свих актера од значаја за развој дестинације	6.1 Едукација власника сеоских домаћинстава о начинима укључивања у туризам и угоститељство	2024. - континуирано	ТО Ваљево Градска управа	ТО Ваљево Градска управа	Одржане едукације са бар 20 полазника
	6.2 Спровођење едукација за подизање капацитета представника туристичке привреде (писање пројеката, маркетинг, брендирање, развој производа)	континуирано, почевши од 2024. године	ТО Ваљево Градска управа	ТО Ваљево Градска управа	Одржане едукације са бар 30 полазника
	6.3 Континуиране едукације представника туристичке организације и упознавање са примерима добре праксе;	континуирано	ТО Ваљево Градска управа	ТО Ваљево Градска управа	Одржане едукације бар једном годишње

13. ЗАКЉУЧАК

Програм развоја туризма Града Ваљева за период 2023. - 2030. године направљен је као оперативни документ који треба да послужи доносиоцима одлука да у сарадњи са актерима из јавног и приватног сектора креирају политику развоја туризма, што ће довести до унапређења дестинације у социјалном, економском и одрживом смислу. На овај начин, кроз практичну примену дефинисаних оперативних стратегија и акционог плана, очекује се да ће Град Ваљево унапредити перформансе туризма, превазићи недостатке уочене ситуационом анализом и остварити боље позиционирање на туристичком тржишту.

Документ је припреман кроз партиципативни приступ и активно учешће свих најзначајнијих актера развоја туризма, што је довело до формирања заједничке визије, стратешких циљева и оперативних стратегија за њихово спровођење. У циљу постизања планираних циљева потребна је већа умреженост и сарадња свих актера на дестинацији, посебно у домену развоја туристичких производа и маркетинга дестинације.

Ваљево својим географским положајем, а самим тим рељефом и климом, обезбедило је компаративне предности. На већ поменуто, треба додати и близину главних саобраћајница што омогућава „добре везе“ са емитивним тржиштима. Привредни развој града је у посматраном периоду (2017. - 2023.) показао промене у броју запослених, најчешћим делатностима, али и инвестиционим улагањима. Иако је прерађивачка индустрија главна индустријска грана за развој краја, најчешће се инвестирало у грађевинарство, трговину и снабдевање енергентима. Најмање улагања било је у услуге исхране и смештаја, што није у сагласности са потенцијалима Ваљева са околином.

Домаћи туристи учествују са преко 90% у укупним доласцима. Иста је ситуација и са бројем остварених ноћења. Ово је „правило” и за Ваљево и за Дивчибаре. Страних туриста је веома мало и углавном су из региона. Просечна дужина боравка туристе за Ваљево износи 3,6 дана за домаће и 4,3 дана за стране туристе. Незнатно дуже су домаћи туристи боравили на Дивчибарама (3,5 дана), док су се страни туристи задржавали 3,7 дана. Иако Ваљево са околином обилује природним лепотама, има богату историју и културни легат, туристички производи нису у потпуности валоризовани. Постојећа понуда туристичких производа (планински туризам, тематске руте, културни туризам, верски - религијски туризам и манифестације) задовољава локално становништво, једнодневне посетиоце и домаће туристе, на шта указује број долазака туриста и број остварених ноћења.

Да би се стратешки приступило даљем развоју туризма Ваљева, пре свега треба кренути од кључних недостатака дефинисаних документом, а то су туристичка инфраструктура, обнова културно - историјског наслеђа, туристичко зонарање и јасно дефинисање

примарних и секундарних туристичких производа и циљних тржишта који ће утицати на повећање броја туриста, њихових ноћења и туристичке потрошње.

Према пројекцијама, очекује се да ће до 2030. године број долазака кумулативно порасти за 25% у Ваљеву (122.000 туристичка доласка) и 20% на Дивчибарама (71,886 туристичких долазака), док ће се број ноћења повећати за 30% у Ваљеву (470,780 ноћења) и 25% на Дивчибарама (264.951 ноћења).

Предлог решења проблема инфраструктуре (како опште тако и туристичке), као и предлог унапређења маркетинга, модела управљања и људских ресурса на дестинацији детаљно су обрађени кроз оперативне планове кроз јасне активности и мере које треба предузети до 2030. године. Поред оперативних стратегија, акциони план развоја туризма пружа конкретне смернице за активности и мере које треба предузети, са јасно утврђеним временским оквирима и задуженим актерима за њихово спровођење.

14. ПОПИС ТАБЕЛА, ГРАФИКОНА, ШЕМА И СЛИКА

Попис табела:

- Табела 1.** Културне туристичке атракције Града Ваљева и околине
- Табела 2.** Природне туристичке атракције Града Ваљева и околине
- Табела 3.** Обим и динамика запослених (год. просек) и зарада у Ваљеву 2017. - 2021.
- Табела 4.** Обим запослених по најчешћим делатностима (год. просек) у Ваљеву 2017. - 2021.
- Табела 5.** Обим остварених инвестиција у нова основна средства за поједине делатности у Ваљеву 2017. - 2021. (у хиљадама динара)
- Табела 6.** Обим и структура долазака туриста за Ваљево за период 2018 - 2023.
- Табела 7.** Обим и структура ноћења туриста за Ваљево за период 2018 - 2023.
- Табела 8.** Обим и структура долазака туриста за Дивчибаре за период 2018- 2023.
- Табела 9.** Обим и структура ноћења туриста за Дивчибаре за период 2018 - 2023.
- Табела 10.** Просечна дужина боравка туристе у Ваљеву за период 2018 - 2023. (у данима)
- Табела 11.** Просечна дужина боравка туристе на Дивчибарама за период 2018 - 2023. (у данима)
- Табела 12.** Приказ кључних актера за развој туризма Града Ваљева
- Табела 13.** Опис туристичких производа
- Табела 14.** Туристичко - угоститељски објекти за смештај у Ваљеву и на Дивчибарама 31.12. 2022.
- Табела 15.** SWOT анализа
- Табела 16.** Приоритети и активности за остварење развојних циљева
- Табела 17.** Пројекције раста броја долазака страних и домаћих туриста на територији града Ваљева до 2030. године
- Табела 18.** Пројекције раста броја ноћења страних и домаћих туриста на територији града Ваљева до 2030. године
- Табела 19.** Пројекције раста броја долазака страних и домаћих туриста на територији Дивчибара до 2030. године
- Табела 20.** Пројекције раста броја ноћења страних и домаћих туриста на територији Дивчибара до 2030. године
- Табела 21.** Преглед приоритених туристичких производа
- Табела 22.** Комплементарни туристички производи*
- Табела 23.** Искусствене зоне развоја туризма
- Табела 24.** Смернице за усмеравање развоја искусвених зона
- Табела 25.** Кључни тржишни сегменти Ваљева
- Табела 26.** Стратешки контекст

Табела 27. Стратешка упоришта

Табела 28. Кључне планиране инвестиције у Граду Ваљеву и Дивчибарама

Табела 29. Акциони план имплементације Програма развоја туризма Града Ваљева за период од 2024. до 2030. године

Попис Графикана:

Графикон 1. Полна структура становништва

Графикон 2. Старосна структура становништва

Графикон 3. Образовна структура становништва

Графикон 4. Економска структура становништва

Графикон 5. Просечне месечне температуре ваздуха

Графикон 6. Просечна количина падавина и број кишних дана

Графикон 7. Број сунчаних дана по месецима

Графикон 8. Учешће туристичко - угоститељских објеката за смештај у Ваљеву и на Дивчибарама према броју индивидуалних лежајева

Попис Шема:

Шема 1. Организациона шема Туристичке организације Ваљева

Шема 2. Геосегменти Ваљева као туристичке дестинације

Шема 3. Циљне групе - тржишни сегменти Ваљева

Шема 4. Основне области едукације људских ресурса

Шема 5. План едукације и развоја људских ресурса

Шема 6. Предлог модела управљања туристичком дестинацијом

Попис слика:

Слика 1. Тешњар

Слика 2. Народни музеј у Ваљеву

Слика 3. Муселимов конак

Слика 4. Модерна галерија Ваљево

Слика 5. Кула Ненадовића

Слика 6. Међуопштински историјски архив Ваљево

Слика 7. Интернационални уметнички студио „Радован Мића Трнавац”

Слика 8. Споменик на Бранковичком вису

Слика 9. Споменик проти Матеји Ненадовићу

Слика 10. Споменик Десанки Максимовић

Слика 11. Споменик војводи Живојину Мишићу

Слика 12. Споменик Вуку Караџићу

Слика 13. Споменик Миловану Глишићу

Слика 14. Зграда Гимназије у Ваљеву

Слика 15. Зграда Основног суда у Ваљеву

Слика 16. Зграда Вишег суда у Ваљеву

Слика 17. Манастир Пустиња

Слика 18. Манастир Лелић

- Слика 19. Манастир Јовања
Слика 20. Свети манастир Ћелије
Слика 21. Црква у Новом насељу
Слика 22. Ваљевска Црква Покрова Пресвете Богородице
Слика 23. Саборна Црква Васкрсења Господњег
Слика 24. Црква брвнара у Миличиници
Слика 25. Храм Светог Нектарија Егинског
Слика 26. Бранковина
Слика 27. Спомен-парк на Крушику
Слика 28. Парк Видрак
Слика 29. Парк Пећина
Слика 30. Споменик Драгојлу Дудићу у центру парка на Јадру, рад Виде Јоцић
Слика 31. Дивчибаре
Слика 32. Повлен
Слика 33. Маљен
Слика 34. Водопад Скакало
Слика 35. Јабланик
Слика 36. Медведник
Слика 37. Таорска врела
Слика 38. Река Градац
Слика 39. Дегурићка Пећина
Слика 40. Петничка пећина
Слика 41. Етно село Лелић
Слика 42. Анализа 10 кључних термина за које се сајт добро рангира у претрагама
Слика 43. 10 најтраженијих фраза у вези са Дивчибарима на Google -у

Попис скраћеница:

- ГУП - Генерални урбанистички план
год. - Година
ЕУ - Европска Унија
ИСП - Истраживачка станица Петница
ИКТ - Информационе и комуникационе технологије
ИТ - Информационе технологије
итд. - И тако даље
и др. - И друго
ЈКП - Јавно комунално предузеће
ЈП - Јавно предузеће
ЛТО - Локална туристичка организација
ЛЕР - Локални економски развој
нпр. - На пример
ПР - енг. *public relations* - односи са јавношћу
РС - Република Србија
СПЦ - Српска Православна Црква
САД - Сједињене Америчке Државе
ТО - Туристичка организација

ТОВ - Туристичка Организација Ваљева
ТОС - Туристичка организација Србије
ТОБ - Туристичка организација Београда
тј. - То јест
тзв. - Такозвани
УСП - енг. *Unique selling point* - Јединствена продајна понуда
ул. - улица
ФК - Фудбалски клуб
В2С - енг. *Business-to-consumer* - Бизнис потрошачу
В2В - енг. *Business-to-business* - Бизнис бизнису
DINKS - енг. *dual income no kids* - Двоструки приход, без деце
MICE - енг. *Meetings, incentives, conferences and exhibitions* - Састанци, подстицајна путовања, конференције и догађаји
QR - енг. *quick-response code* - брзи одговор кôд
SEO - енг. *Search engine optimization* - Оптимизација претраживача
SWOT - енг. *Strenghts, Weaknesses, Opportunities and Threats* - Снаге, Слабости, Шансе и Претње
UNWTO - енг. *United Nations World Tourism Organization* - Светска туристичка организација
МСП - Маљенско - Суворборски рејон
ВР - Ваљевски рејон
ПСП - Повленско - Соколски рејон

АНГАЖОВАНИ ЕКСПЕРТИ НА ИЗРАДИ ДОКУМЕНТА ПРОГРАМ РАЗВОЈА ТУРИЗМА ГРАДА ВАЉЕВА ЗА ПЕРИОД 2023. - 2030. ГОДИНЕ:

- г-ђа Тијана Тодоровић, руководилац Одељења за локални развој, привреду и комуналне послове, Градска управа Града Ваљева;
- г-ђа Мирјана Теофиловић, Одељење за локални развој, привреду и комуналне послове, Градска управа Града Ваљева;
- г-дин Мирослав Пимић, Одељење за локални развој, привреду и комуналне послове, Градска управа Града Ваљева;
- г-ђа Ана Марковић, директорка Туристичке организације Града Ваљева;
- др Милан Ђулић, председник Управног одбора Центра за истраживања и студије туризма;

- др Сања Ковачић, ванредни професор на Департману за географију, туризам и хотелијерство на Природно - математичком факултету Универзитета у Новом Саду;
- г-дин Милош Гајић, експерт у области дигиталног маркетинга и суоснивач портала selo.rs
- г-дин Горан Петровић, дипл. инж. архитектуре, председник Центра за архитектуру Београд

15. КОРИШЋЕНА ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ ПОДАТАКА

- **Измене и допуне Плана генералне регулације за туристички центар Дивчибаре (Службени гласник Града Ваљева, 02/15)** <https://www.valjevo.rs/pgr-za-turisticki-centar-divcibare/>
- **Метеоролошки годишњак Републике Србије, 2022.** https://www.hidmet.gov.rs/latin/meteorologija/klimatologija_godisnjaci.php
- **Општине и региони у Републици Србији, Републички завод за статистику (2017. - 2022.)**
- **Просторни план града Ваљева (Службени гласник Града Ваљева 03/13)** <https://www.valjevo.rs/prostorni-plan-grada-valjeva/>
- **План генералне регулације „Центар” (Службени гласник Града Ваљева 09/14)** https://valjevo.rs/Dokumenta/GradValjevo/Urbanisticki_Planovi/PGR_Centar/PGR%20CENTAR%20-%20TEKST.pdf
- **План генералне регулације „Југ” (Службени гласник Града Ваљева 11/19)** <https://www.valjevo.rs/pgr-jug/>
- **План одрживе урбане мобилности Ваљева** https://valjevo.rs/Dokumenta/GradValjevo/Strateski_plan_POUM_Valjeva.pdf
- **Попис становништва, домаћинства и станова 2022. године, Национална припадност - Подаци по општинама и градовима. Београд: РЗС** <https://publikacije.stat.gov.rs/G2023/Pdf/G20234001.pdf>
- **Попис становништва, домаћинства и станова 2022. године, Старост и пол Подаци по насељима. Београд: РЗС** <https://publikacije.stat.gov.rs/G2023/Pdf/G20234003.pdf>
- **Попис становништва, домаћинства и станова 2022. године, Школска спрема, писменост и компјутерска писменост Подаци по општинама и градовима. Београд: РЗС** <https://publikacije.stat.gov.rs/G2023/Pdf/G20234006.pdf>
- **Стратегија руралног развоја Ваљева 2012. – 2022.** https://valjevo.rs/Dokumenta/GradValjevo/Strateski_Dokumenti/Strategija_ruralnog_razvoj_Valjeva_2012.-2022.godine.pdf

- **Стратегија развоја туризма Републике Србије од 2016. - 2025. године**
<https://www.pravno-informacionisistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2016/98/1>
- **Стратегија одрживог развоја града Ваљево 2010. - 2020. године**
https://valjevo.rs/Dokumenta/PrivredaGradValjevo/Dokumenta/Strategije/Strategija_odrzivog_razvoja_grada_Valjeva_2010_2020.pdf
- **Стратегија развоја туризма Града Требиња 2020. - 2030. године**
<https://investintrebinje.com/wp-content/uploads/2021/03/Strategija-razvoja-turizma-2020-2030.pdf>
- **Закон о туризму Републике Србије (Сл. Гласник РС, бр. 17/2019)**

Електронски извори:

- ЈКП Водовод Ваљево: <https://vodovodva.co.rs/>
- Дивчибаре: <http://www.divcibare.rs/>
- Електронска база: *е-Туриста*
- Епархија Ваљевска: <https://www.eparhijavaljevska.rs/index.php/2010/03/08/manastir-pustinja/>
- Град Ваљево <https://www.valjevo.rs/>
- Интернационални уметнички студио Радован Трнавац Мића: <https://www.ius-trnavac.org/>
- Модерна Галерија Ваљево: <https://mgva.rs/>
- Народни музеј Ваљево: <https://museum.org.rs/>
- Национална Географија Србија: <https://nationalgeographic.rs/putovanja/istrazi-srbiju/a27241/valjevo-planine-putovanje-po-srbiji.html>
- Србија за младе: <https://srbijazamlade.rs/product/povlen-u-jesenjim-bojama>
- Саобраћајни институт ЦИП: <https://sicip.rs/ko-smo-mi/>
- Туристичка организација Ваљево: <https://tov.rs/>
- Завод за заштиту споменика културе Ваљево: <https://vaza.co.rs/>
- <https://www.381info.com/magazin/maljen-planina-u-senci-divcibara>
- <https://www.globustravel.co.rs/jednodnevni-izleti?start=6>
- <http://www.milijanjelic.com/rs/nasa-prica/>
- <https://www.politika.rs/sr/clanak/555058/Magazin/pruga-beograd-bar-prvi-putnici>
- <https://www.unwto.org/tourism-development-products>
- <https://www.serbia.travel/vidi-srbiju/planine-srbije/divcibare>
- www.spc.rs
- www.valjevskaposla.info
- rzs.rs.ba
- obcina-brda.si
- istra-istra.hr
- https://lasta.rs/static_assets/Autobuske_Stanice/Valjevo/Valjevo%20OK%2001.11.2023.%20polasci%20AS.pdf
- <https://europabus.rs/red-voznje-medjunarodni>
- <https://europabus.rs/red-voznje-medjugradski>

- https://lasta.rs/static_assets/Autobuske_Stanice/Valjevo/Valjevo%20OK%2001.11.2023.%20polasci%20AS.pdf

16. ПРИЛОЗИ

16.1 ИСТРАЖИВАЊЕ ПОСЕТИЛАЦА ГРАДА ВАЉЕВА

Важна активност на развоју туристичких производа свакако је истраживање туристичке тражње, односно посетилаца града Ваљева. Активности истраживања тражње треба спроводити континуирано, уз праћење промена на тржишту и прилагођавање активности развоја туристичких производа потребама тражње.

Истраживање је спроведено ради добијања детаљнијег увида у то како посетиоци перципирају туристичку понуду Ваљева, која је њихова основна мотивација за посету и шта су по њима најзначајнији недостаци туристичке понуде. У ту сврху, спроведено је анкетно истраживање са туристима града Ваљева и Дивчибара од јуна до септембра 2023. године. Упитник је дистрибуиран путем канала ТО Ваљево, али и у смештајним капацитетима. Упитник је попунило укупно 107 посетилаца, од којих су 68.3% представљали туристи из Србије, док су остатак чинили туристи углавном из региона - БиХ, Словеније, Хрватске, Црне Горе, али и Мађарске, Аустрије и Немачке. Просечна старост испитаника је 35,39 година, док је распон година од 18 до 75. Највише испитаника завршило је средњу и вишу школу, а просечна месечна примања су углавном у распону € 1.001 - € 2.000. Такође, највише испитаника има партнера или је у браку. Социодемографске карактеристике испитаника као и информације о самом путовању приказане су у табели 1.

Табела 1. Социодемографске карактеристике испитаника и информације о путовању

Пол		Брачни статус	
Мушки	43	Сам-а	15.9
Женски	57	Имам момка-девојку	41.1
Старост		Живим у ванбрачној заједници	3.7
Распон - 18-75, Просечна вредност: 35.39, Стд.13,62		У браку сам	35.5
Земља пребивалишта:		Разведен-а	2.8
Србија	68.3	Удовица-Удовац	0
Мађарска	2.8		
Црна Гора	4.7		
БиХ	8.4		
Аустрија	3.7		
Словенија	4.7		
Немачка	3.7		

Хрватска	3.7		
Образовање		Пратња на путовању:	
1. Без завршене основне школе	1.9	Породица	14
2. Завршена основна школа	6.5	Пријатељи	42
3. Завршена средња школа	52.4	Партнер	14.9
4. Завршена виша школа	21.5	Пословни партнер	8.4
5. Завршен факултет	8.4	Сам	20.6
6. Завршене мастер студије	7.5	Нешто друго:	
7. Завршене магистарске или докторске студије	6.5	Путујем у:	
		Сопственој организацији	89.7
		Преко туристичке агенције:	10.3
Примања		Мотив доласка:	
1. Испод € 200	15	Посао	10.3
2. € 201 – € 500	3.7	Одмор – задовољство	71
3. € 501 – € 1.000	23.4	Посао и одмор	18.7
4. € 1.001 – € 2.000	26.2	Одсео-ла сам у:	
5. € 2.001 – € 3.000	21.5	Хотелу	26.1
6. Преко € 3.000	10.3	Хостелу	7.5
		Приватном смештају	62.6
		Нешто друго:	3.7

Чак 71% испитаника посетило је Ваљево због одмора - задовољства. Највише испитаника је одсело у приватном смештају и хотелу и допутовало је у сопственој организацији (89.7%). Највише посетилаца допутовало је са пријатељима.

Просечан број ноћи који туристи планирају провести у Ваљеву био је 3.91 (најмање 2 а највише 9), уз просечну потрошњу од 32 евра, дневно, по особи. Када је реч о начинима информисања о Ваљеву као туристичкој дестинацији, највише посетилаца информисало се путем интернет странице ТО Ваљево као и друштвених мрежа, али и пријатеља и познаника.



Графикон 1. Начин информисања о Ваљеву као туристичкој дестинацији

Перцепција квалитета промоције и компоненти имица Града Ваљева

У наредној групи питања испитаници су на скали од 1 (уопште се не слажем) до 5 (у потпуности се слажем) процењивали степен слагања са наведеним тврдњама које су се односиле на квалитет промоције Града Ваљева и компоненте дестинацијског имица. Средња вредност процене квалитета промоције Ваљева као туристичке дестинације од стране туриста је 3.66 уз стандардно одступање од 1.009 што указује на постојање простора за побољшање у овом домену.

Када је реч о перцепцији компоненти имица Града Ваљева, рангиране компоненте од највише ка најнижој средњој вредности приказане су на графикону 2.

Резултати показују да су туристи најбоље оценили квалитет музеја и галерија, фестивала и културних догађаја, разноврсност атракција и занимљивост културно-историјских атракција. Најниже су оцењени целокупан имиц на међународном тржишту, однос цене и

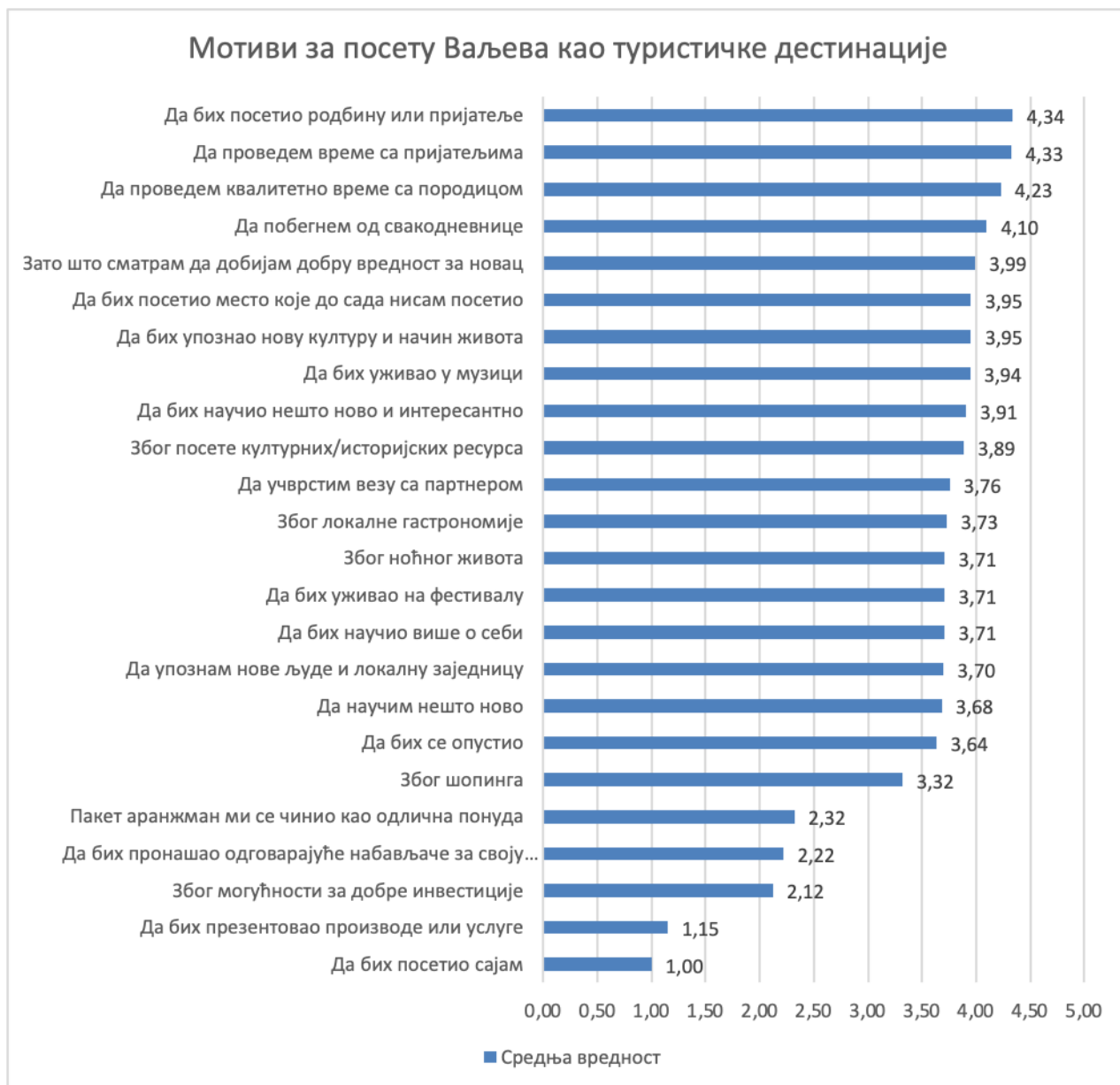
квалитета, ниво мултикултуралности и доступност туристичких информација. Оно што треба нагласити да ниједна компонента имица није процењена просечном оценом преко 4, што указује на то да према мишљењу туриста у свим сегментима постоји простор за побољшање.



Графикон 2. Перцепција имица Града Ваљева од стране туриста

Мотивација за посету Ваљеву као туристичкој дестинацији

Када је реч о мотивацији за посету Ваљево испитани су разноврсни мотиви, а резултати су приказани на графикону 3.



Графикон 3. Мотиви посете Ваљево као туристичкој дестинацији

Највише испитаника дошло је у Ваљево да би посетило родбину и пријатеље, провели време са пријатељима, породицом и да би побегли од свакодневице. Најмање испитаника посетило је Ваљево из пословних разлога.

Највећи број испитаника рекао је да ће поново посетити Ваљево и просечна оцена слагања са овом тврдњом је износила 4.32.

Високу оцену испитаници су дали и за вероватноћу да ће препоручити Ваљево 4.43. Ово указује на то да су испитаници прилично задовољни целокупним боравком на дестинацији и да су спремни да је препоруче пријатељима и познаницима.

На крају истраживања, испитаници су требали да наброје највеће недостатке Ваљева као туристичке дестинације. Одговори су сумирани у наредном тексту:

- Недовољно активности и садржаја на дестинацији;
- Застарела интерпретација културних знаменитости;
- Лоша сигнализација на дестинацији;
- Велики број оронулих, необновљених објеката;
- Низак квалитет информација на самој дестинацији;
- Непостојање сталне понуде излета у околину Ваљева;
- Лош квалитет туристичке инфраструктуре;
- Лоша саобраћајна повезаност са околним планинама и знаменитостима;
- Неприлагођеност дестинације за бициклисте (стазе, сервиси).

16.2 АНАЛИЗА ТУРИСТИЧКОГ ЛАНЦА ВРЕДНОСТИ

Туристички ланац вредности је низ примарних и пратећих активности које су стратешки фундаменталне за перформансе туристичког сектора. Повезани процеси као што су креирање политике и интегрисано планирање, развој и паковање производа, промоција и маркетинг, дистрибуција и продаја и дестинацијске операције и услуге су кључне примарне активности ланца вредности туризма.¹⁶ Језгро ланца вредности чине *пружаоци услуга у туризму* (транспорт, смештај, ресторани, атракције, манифестације и догађаји, додатне/помоћне услуге) и *туристи* (домаћи и страни). Анализа је начин да се прикупе и сагледају све расположиве информације како би се идентификовали проблеми и стекао увид о оном што треба променити. Циљ овог истраживања је да се процени и анализира тренутна ситуација у туристичкој дестинацији Ваљево и пружи препоруке за даљи развој. Састоји се од канцеларијског истраживања и теренског рада.

За анализу ланца вредности коришћене су јавно доступне информације објављене на <http://www.booking.com>, <http://www.tripadvisor.com>, <http://lasta.rs>, <http://google.com>, <http://tov.rs>. Извршена је анализа рецензија гостију који су користили различите услуге преко наведених платформи.

¹⁶Извор: www.unwto.org/glossary-tourism-terms

Табела 2. Анализа услуге Транспорт (оцена 3,5)

<p>*Путеви магистралног и регионалног карактера омогућавају релативно добру повезаност. Саобраћајне ознаке су адекватне.</p> <p>*Функционишу две аутобуске станице за локални, међуградски и међународни саобраћај. Оперативне и уредне, имају интернет презентацију.</p> <p>*Железничка станица је у солидном стању.</p> <p>*Такси службе саобраћају на територији и околини Ваљева. Има четири сервиса и исто толико самосталних превозника.</p> <p>*Паркинг је у граду регулисан на неколико локација подељених на црвену, плаву и зелену зону.</p>	4,5	<p>*Аутобуски ред вожње приказан је на недовољно квалитетан начин, непрегледан. Није могуће купити карту онлајн.</p> <p>*Било какава претрага за железничку станицу не даје резултате.</p> <p>*Такси није могуће позвати преко апликације.</p> <p>*Нема информација на страном језику за превоз, такси или паркинг.</p> <p>*Паркинг је могуће платити СМС поруком за две зоне (црвену и плаву) уколико сте из Србије, за остле кориснике карта се купује у оближњем киоску.</p>	2,5
--	-----	---	-----

Табела 3. Анализа услуге Смештај (оцена 3,2)

<p>*Истиче се чистоћа, љубазност особља, конформне собе, квалитетно опремљене, додатни садржаји, добар однос квалитета и цене, оброци су обилних порција за хотелски смештај. Оцењен врло високим оценама за Дивчибаре.</p> <p>*Остале врсте смештаја такође имају веома високе оцене од стране корисника уз исте коментаре и за Ваљево и за Дивчибаре.</p>	4,0	<p>*На Интернет презентацији ТО Ваљева у секцији смештај потребно је прегледније да се наведе шта је у понуди.</p> <p>*За Ваљево није могуће добити на Интернет претраживачу понуде хотелског типа. Уколико је познат хотел који се тражи, добију се само два хотела.</p> <p>*Смештајних објеката већег капацитета за пријем већих група гостију (спортисти, конгреси/сминари, тимбилдинг) нема.</p> <p>*Слабо познавање страних језика од стране особља.</p> <p>*Доступност особама за посебним потреба је лоша или не постоји.</p>	2,5
---	-----	--	-----

Табела 4. Анализа услуге исхране - Ресторани (оцена 3,2)

<p>*Или италијанска или традиционална (српска) кухиња, обилних порција. Уредни, чисти са љубазним особљем. <i>WiFi</i> доступан у скоро свим ресторанима. Цене прихватљиве.</p>	4,0	<p>*Једноличан јеловник (углавном сачињен од меса са роштиља) или брза храна.</p> <p>*Особље слабо познаје стране језике.</p> <p>*Чистоћа није у свим објектима на завидном нивоу.</p> <p>*У понуди нема јела од гљива иако се промовишу <i>стазе гљива</i> по оближњим планинама. Нема неког специфичног јела/производа који је карактеристичан за ваљевски крај.</p>	2,5
---	-----	--	-----

Табела 5. Анализа Атракција (оцена 3,1)

<p>*Од атракција издвојени су Тешњар, Кумова воденица, Црква Св. Архагела и винарија Миљан Јелић. *Постоји врло посећен блог о Ваљево са околином где се могу добити потребне информације.</p>	<p>4,5</p>	<p>*Остале атракције нису у довољној мери посећене или се туристи/посетиоци самостално организују за посете. *Нема адекватне евиденције посета. *Нема туристичке сигнализације.</p>	<p>1,5</p>
--	------------	---	------------

Препорука:

- Аутобуски и железнички превоз није главни начин доласка у Ваљево, али је потребно израдити Интернет презентације са потребним информацијама за железнички саобраћај. Исто тако да се на званичним Интернет презентацијама обе аутобуске станице, поред ажурираног реда вожње, уведе и куповину карата преко сајта.
- Наплата паркинга треба да буде једноставна без обзира да ли су туристи/посетиоци држављани Србије или су странци.
- Хотелских објеката је врло мало (Ваљево, Дивчибаре) и већина је без додатних услуга.
- Туристичке атракције и други објекти повезани са туристичком делатношћу нису прилагођене особама са сметњама у развоју.
- Ресторани су оцењени врло високим оценама од стране конзумента за љубазност и обилне порције, генерално понуда је једнолична, а главни производи као што су гљиве и малине нема у јеловнику.
- Приоритет број један је означавање атракција и локалитета, односно постављање туристичке сигнализације. ТО Ваљево, као организација која промовише туризам, треба да изради мобилну апликацију како би добринела бољој интерпретацији кључних атракција.
- Већина локалитета није адекватно или није уопште валоризована, само је у домену ресурса (располаже изузетним потенцијалом за даљи развој).

17. СТУПАЊЕ НА СНАГУ